

Збірка матеріалів
Обласного конкурсу пошукових робіт учнівської молоді
«Пам'ятки Запорізького краю»
2018 – 2019 рр.

Частина 1.
«Пам'ятки археології»
«Пам'ятки історії»
«Пам'ятки архітектури та містобудування»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕПАРТАМЕНТ НАУКИ І ОСВІТИ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ І
КРАЄЗНАВСТВА, СПОРТУ ТА ЕКСКУРСІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

**Збірка матеріалів
Обласного конкурсу пошукових робіт
учнівської молоді
«Пам'ятки Запорізького краю»
2018 – 2019 рр.**

**Частина 1.
«Пам'ятки археології», «Пам'ятки історії»,
«Пам'ятки архітектури та містобудування»**

Запоріжжя
2020

УДК 908 (477.64)

*Рекомендовано науково-методичною радою комунального закладу
«Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та
екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради
(протокол № 2 від 26.05.2020 р.)*

Редактор: Янущенко Д.В., завідувач відділу краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Збірка матеріалів Обласного конкурсу пошукових робіт учнівської молоді «Пам'ятки Запорізького краю» 2018 – 2019 рр. Частина 2. «Пам'ятки археології», «Пам'ятки історії», «Пам'ятки архітектури та містобудування». – Запоріжжя: – КЗ «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» ЗОР, 2020. – 100 с., іл.

Головними завданнями Обласного конкурсу пошукових робіт учнівської молоді «Пам'ятки Запорізького краю» є виховання в учнівської молоді патріотизму, любові до України, залучення молоді до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, а також до природоохоронної та дослідницької роботи, поваги до народних звичаїв, традицій, духовних і культурних цінностей усіх націй і народів, які живуть в Україні.

У першій частині збірки представлені роботи з об'єктам культурної спадщини («Пам'ятки археології», «Пам'ятки історії» та «Пам'ятки архітектури та містобудування»).

Для педагогічних працівників та учнівської молоді позашкільних, навчальних закладів, а також всіх зацікавлених у вивченні та збереженні історико-культурної та природної спадщини Запорізького краю.

© Автори, 2020

© КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2020

ВСТУПНЕ СЛОВО

Пам'ятка – це предмет духовної або матеріальної культури минулого, унікальний об'єкт природи чи цивілізації, який становить наукову, пізнавальну та естетичну цінність.

Українська історико-культурна спадщина величезна і давня. В Україні збереглися сліди багатьох культурно-історичних епох. Є безліч унікальних місць, які захоплюють своєю красою, цікавою історією і таємницями, заворожують та манять туристів.

У Запорізькій області на державному обліку перебуває 8315 історико-культурних пам'яток, з них 6563 – пам'ятки археології, 1700 – історії, 32 – монументального мистецтва, 20 – науки і техніки. При цьому, 12 об'єктів культурної спадщини регіону (3 пам'ятки історії і 9 – археології) занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення. Шість міст області – Запоріжжя, Бердянськ, Гуляйполе, Мелітополь, Оріхів, Токмак занесені до списку історичних населених пунктів.

На території області наявні 3 історико-культурні заповідники: Національний заповідник «Хортиця» у м. Запоріжжя на о. Хортиця, Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» у Мелітопольському районі біля с. Мирне; історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» у м. Василівка.

Охоронний статус пам'яток регулюється Законом України «Про охорону культурної спадщини». Цей Закон регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Використання пам'ятки повинно здійснюватися відповідно до режимів використання, встановлених органами охорони культурної спадщини, у спосіб, що потребує якнайменших змін і доповнень пам'ятки та забезпечує збереження її матеріальної автентичності, просторової композиції, а також елементів обладнання, упорядження, оздоби тощо (ст. 24 даного Закону).

Метою обласного конкурсу пошукових робіт учнівської молоді «Пам'ятки Запорізького краю» було не лише привернення уваги учнівської молоді до пам'яток своєї місцевості. Важливим завданням було визначити сучасний стан історико-культурних пам'яток, привернути увагу громадськості до наявних проблем і стимулювати власників пам'яток та суспільство до вирішення їх. Адже збереження пам'яток історико-культурної спадщини це відповідальність кожного свідомого громадянина країни, який прагне жити в квітучій Україні і пишатися цим.

«Пам'ятки археології»

КУРГАН ШУЛЬГІВКА – АРХЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА ПОХОВАННЯ СКІФСЬКОЇ ЗНАТІ IV СТОЛІТТЯ ДО НАШОЇ ЕРИ

*Автор: Солом'яний Ілля,
учень Новомиколаївської ЗШ I-III ступенів,
вихованець гуртка «Юні краєзнавці» БДЮТ
Мелітопольської районної ради Запорізької області.
Керівник: Хавер Н.П.,
керівник гуртка «Юні краєзнавці» БДЮТ
Мелітопольської районної ради Запорізької області.*

Україна володіє унікальною історичною спадщиною, особливе місце серед якої займають пам'ятки археології. Саме вони можуть розповісти про побут і традиції наших предків, розвиток ремесла, торгівлі та ін. Знання минулого забезпечує сталий зв'язок поколінь, сприяє самоідентифікації нації, об'єднанню суспільства та успішному розвитку.

Мета пошуку – всебічне дослідження Шульгівського кургану – місця поховання скіфської знаті IVст. до н.е. Для досягнення цієї мети провів обстеження Шульгівського кургану (порівняння сучасних розмірів з минулими, виявлення причин зміни його параметрів, пошук артефактів), опитування та інтерв'ювання односельців, опрацювання краєзнавчої літератури та матеріалів шкільного музею, в пошуках нової інформації використовував інтернетресурси.

Опис пошуково-краєзнавчої діяльності. Маршрут експедиції до кургану починався від школи. Рухаючись на південь, через пасовище, ми вийшли до асфальтованої дороги. Багато років тому тут була вулиця Верхня. Зліва, на місці обробленого поля, колись був сад купця І.М.Калініна. Рухаючись далі на

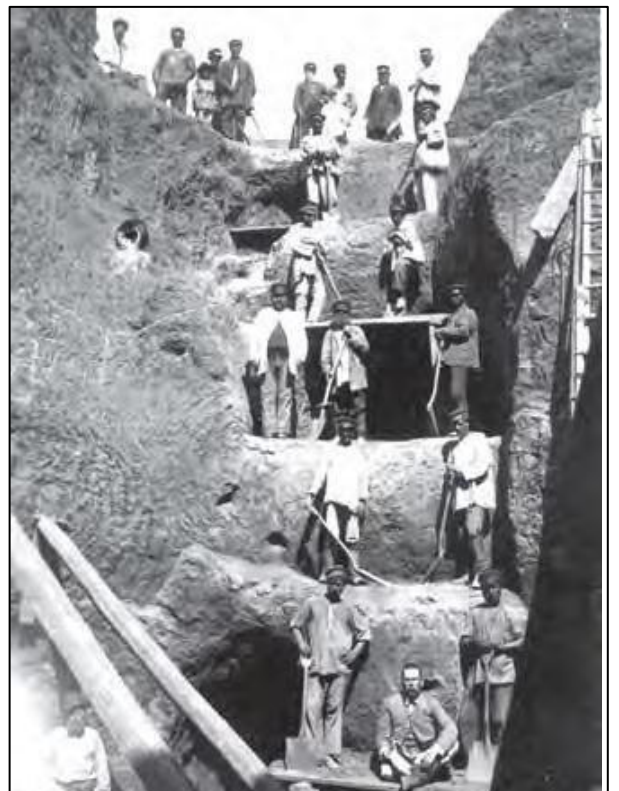

Супутникова карта с. Новомиколаївка (південна околиця) з позначенням Шульгівського кургану. Маршрут експедиції позначений пунктиром

захід, ми проходили повз склади фермерів, гараж (зправа) та залишки руїн колишніх колгоспних ферм(зліва). Коли ми майже підійшли до автотраси Мелітополь – Веселе – Кам’янка-Дніпровська то зліва побачили безіменний курган, на якому було видно три траншеї. Пройшовши кілька метрів від перехрестя в південно-західному напрямку ми підійшли до колись величного, а тепер понівеченого і зовсім непримітного Шульгівського кургану.

Під час усного опитування односельців(родичів, знайомих, сусідів) задавав питання: «Що ви знаєте про Шульгівський курган?». Дехто міг лише вказати де він знаходиться, деякі взагалі нічого не знали. Односельці старшого віку, чий діди, або прадіди наймалися копачами, розповідали, що знайдено було багато дрібних виробів із золота і всі знахідки були відправлені в Петербург. І.П. Тригуб (1942 р. н.) переказав розповіді своєї бабусі Анастасії Яківни (1871-1954). Від неї він знав, що приїжджали вчені, ще при цареві, розкопували два кургани. Це було скіфське поховання, яке було вже пограбоване. Вхід до підземелля було закрито великими плитами з каменю-«дикаря» (місцева назва вапняку), під насипом вимощені три шари камки(морської трави). Жителі села і подорожні в ХІХ столітті називали цей курган «Перший», бо на шляху з півночі на південний захід (на Крим) він був першим після перетину р.Ташенак, а далі, на відстані 500-600м, знаходився «Другий», ще далі – «Третій». Біля Першого кургану перехрещувались торгові шляхи. Неподалік від нього, у вибалку, було джерело. Табуни коней, отари овець, череди корів, гнали на ярмарок до Мелітополя з-під Сірогоз. Зупинялися ввечері біля кургану на ночівлю, щоб раненько відправитись до Мелітополя. Ярмарчани часто вранці не дораховувалися коней. Тому новомиколаївців жартома почали називати «конокрадами».

За дорученням Імператорської Археологічної Комісії член-кореспондент, професор М.І.Веселовський працював в Мелітопольському повіті. Три польові сезони (1889-1891) він проводив археологічні дослідження Шульгівського кургану на околиці с.Новомиколаївка (неофіційна назва села – Шульгівка). Після розкопок назва «Шульгівський курган» ввійшла до наукового обігу. У дослідженні кургану брав участь і голова Комісії граф О.О.Бобринський. Насип був обкладений крепидою - невисокою стіною з вапняка, який місцями був вибраний. Вершина кургану була знесена і мала сліди грабіжницьких розкопів. Та все ж професор М.І. Веселовський вирішив дослідити поховання. Під земляним насипом дійсно були три шари камки. Вхід в гробницю мав форму

М.І. Веселовський (сидить внизу) і селяни-копачі на розкопках

циліндричного колодязя глибиною близько 11 м. Він був заставлений величезними вапняковими плитами в три ряди. За всіма параметрами Шульгівський курган дуже близький до відомого Мелітопольського – обидва є похованнями скіфської знаті. Їх також ріднить не тільки територіальна і хронологічна близькість, але і конструктивні особливості насипів, глибина гробниць і т. п. [8, с. 17; 11, с. 31; 13, с. 63]

Скіфи прощались з померлими 40 днів. В цей час йшла підготовка до поховання. О.І.Тереножкін, відомий археолог, який досліджував в 1954 році скіфський курган в Мелітополі, писав: «Несколько человек копало глубокую катакомбу. Иные были заняты добычей камня в ближайшем естественном карьере у с.Шульговки...». Він стверджує що місцеві вапнякові плити скіфи використовували в радіусі 20км, можливо і далі.[14, с. 23-24]

Археологи виявили поховальні камери для чоловіків площею 14 кв.м. Такі великі камери, характерні для поховань скіфської знаті, були виявлені в Гаймановій Могилі, Мелітопольському кургані та ін. Тут були знайдені: велика кількість кістяних, залізних та бронзових наконечників стріл, фрагменти ножа(акінак), рештки кінської зброї, кістяні вістря. У Нижньому Подніпров'ї вістря відомі тільки у Шульгівському, Башмачці, Огузі та Олександрополі. Б.М. Мозолевський порівнюючи поховання скіфської знаті, відзначив, що як в Мелітопольському, так і в Шульгівському кургані були знайдені залишки бойового поясу і шкіряного панцира посиленого металевими пластинами. Є.В. Черненко серед величезної кількості портупейних скіфських поясів з нашитими впоперек бронзовими пластинами виділяє три пояси, на яких пластинки нашиті вздовж основи. Це пояси з Шульгівського, Талалаївського(неподалік Сімферополя) та кургана біля м.Ордженікідзе. [5, с. 11; 6, с. 17,21,82; 7, с. 158; 9, с. 14; 17, с. 153-155]

В жіночих усипальницях були знайдені: бронзовий дзвіночок з металевим язичком, бронзове дзеркало, мідна чаша, бронзова ручка від посуду з зображенням крилатої фігури, 1360 дрібних золотих гудзиків, пластинок та підвісок, якими прикрашали одяг та взуття. [8, с. 17; 9, с. 14; 14, с. 156] Ідентичні пластинки із зображенням Горгони, зайців, Геркулеса і лева, складених в піраміду кульок знайдені також в курганах Чортомлик і П'ять Братів (Ростовська обл., РФ)[1, с. 16-17, 31; 10, с. 69]

В музеї Сімферополя зберігається лише дев'ять золотих прикрас, в Історичному музеї Москви представлені фрагменти бойових поясів та панцирів, а решта знайдених під час розкопок артефактів зберігаються в Ермітажі. В списках пам'яток Запорізької області даного кургану немає. Від директора Мелітопольського районного ЦОКСТ ми дізнались, що Шульгівський курган не внесений до списку об'єктів, що охороняються. Науковці іншої думки. Впродовж ХХ століття вітчизняні археологи, зокрема О.І. Тереножкін, Б.М. Мозолевський та інші, вивчали, порівнювали та аналізували результати досліджень Шульгівського кургану. Їхня думка однозначна: це археологічна пам'ятка поховання скіфської знаті другої половини IV ст. до н.е. Всесвітньо відома дослідниця і археолог Т. Талбот Райс (Велика Британія) внесла Шульгівський курган до списку Придніпровської групи головних поховань

скіфів, серед яких Огуз, Товста Могила, Солоха та ін. [2; 7, с. 7; 13, с. 112; 14, с. 153, 156]

Опис стану пам'ятки. 129 років тому науковці визначили розміри кургану: висота насипу – 4,26м (хоча вершина була знесена грабіжниками), окружність – близько 128 м, діаметр – 47 м (на 7 м більшим від Мелітопольського кургану). А тепер курган має форму великого овалу, витягнутого зі сходу на захід, більший діаметр якого – 98 м, а менший – 55 м. Висота насипу – лише 1,2-1,5 м, а окружність – близько 170 м.

Шульгівський курган (півд.-схід. експозиція)

зовсім знівелювали. Північну частину насипу теж розрівняли, бо в 70-і роки проклали асфальтовану дорогу до тракторної бригади, яка розмістилася поряд. Із західної сторони була заасфальтована площадка для техніки.

В 2011 році, за клопотанням мого керівника зняти башту з пам'ятки археології, комунальне підприємство «Таврія» демонтувало її і перенесло в інше місце. Тепер посеред кургану, на місці водонапірної башти, є мілка чашкоподібна вм'ятина, біля якої лежать фрагменти бетонних плит. З башти постійно стікала вода, тому поряд вирости тополі і залізник. Після розпаду колгоспу тракторну бригаду розібрали. Вирили телефонний кабель і тепер через увесь курган з південного сходу на північний захід тягнеться борозна глибиною 0,3-0,5 м. На кургані було виявлено фрагмент вапнякової брили розміром 80см x 25-40 см. Знайдено обтесану вапнякову плиту шириною 46см. Вона має вигляд сходинок: 56 см товщиною 20 см, а 18 см товщиною 11см. Можливо цю плиту «підганяли» для міцності крепиди.

Суцільні порушення законодавства привели до такого занедбаного стану Шульгівського кургану, важливої археологічної пам'ятки поховання скіфської знаті другої половини IV століття до нашої ери.

Висновки та рекомендації. Українська земля, за дослідженнями науковців у галузі археології, є однією з найбагатших на археологічні пам'ятки серед країн Європи. Тільки на державному обліку в Запорізькій області перебуває понад 6 тис. курганів. Кургани – це могили предків, а руйнувати будь-які поховання вважається вандалізмом, аморальним явищем, ознакою нецивілізованості суспільства; вони є невід'ємною частиною степового ландшафту нашого краю, осередком раритетної флори і фауни. Кургани – це частина світової цивілізації. За своїм значенням для людства вони дорівнюють єгипетським пірамідам.

Вітчизняні археологи О.І. Тереножкін, Б.М. Мозолевський, Є.В. Черненко неодноразово наголошували, що Шульгівський курган – це археологічна пам'ятка поховання скіфської знаті другої половини IV ст. до н. е. Такої думки була і скіфолог з Великої Британії Т. Талбот Райс (1904-1994). Археолог Ю.В. Болтрик, наш сучасник, вважає що і Шульгівський, і Мелітопольський кургани були орієнтирами скіфських торгових шляхів, якими з Херсонеса, Ольвії, Кам'янського городища рухалися торгові каравани до Дону і в зворотньому напрямку.[4, с.68]

Нажаль, до вчених не прислухались, законодавство порушували десятками років. Щоб дощі не розмивали курган, необхідно засипати рів і вм'ятину. Для цього необхідна техніка і волонтери, які будуть розрівнювати привезений ґрунт. Група волонтерів вже є – це мої друзі, однокласники, гуртківці, родичі. Сільський голова пообіцяв навесні зайнятись вирішенням цього питання. Наступного року минає 130 років від початку дослідження Шульгівського кургану під керівництвом М.І. Веселовського. Керівник нашого краєзнавчого пошуку запропонувала встановити пам'ятний знак. Є надія, що спільними зусиллями сільської ради, фермерів, підприємців і громадськості біля Шульгівського кургану буде встановлено пам'ятний знак на честь відомого археолога, професора М.І. Веселовського та дослідженої ним археологічної пам'ятки – поховання скіфської знаті IV століття до н.е. Можливо колись, в майбутньому, одну з камер кургану буде відкрито як туристичний об'єкт.

Щоб убезпечити кургани, які розташовані на території сільської ради, зробив таку справу: на основі буклету «Кургани – степові піраміди Запорізького краю» підготував буклет з інформацією про Шульгівський курган; роздав буклети підприємцям, які займаються сільськогосподарською діяльністю, О.М. Половинкіну, О.С. Хрупі, О.І. Шевченку, М.М. Годованцю та О.С. Шевченку. Зібрану під час пошуку нову інформацію передав до шкільного музею, а також виступив з повідомленням перед вихованцями гуртка «Юні краєзнавці» БДЮТ.

Щоб зберегти археологічні пам'ятки, треба об'єднувати зусилля влади, громадськості та ЗМІ; виконувати Закони України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини», популяризувати інформацію про значення пам'яток нашого краю, про їх місце в світовій спадщині.

Список використаних джерел

1. Артамонов М.И. Сокровища скифских царей в собраниях Государственного Эрмитажа. Прага, Артия; Советский художник, 1966, 208 с.
2. Архів Мелітопольського міського краєзнавчого музею № 690. Лист А.І.Тереножкіна від 22.06.1954 року до В.А.Величко.
3. Бидзля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова могила. Издательский дом «Скиф», 2012, 752 с.
4. Болтрик Ю.В. Огуз – курган на ключовому роздоріжжі Скіфії ektair.ukma.edu.ua/.../Boltryk_Ohuz_kurhan_na_kliuchov...
5. Манцевич А.П. О скифских поясах. Москва, Советская археология, №7, 1941.
6. Мелюкова А.И. Вооружение, войско и военное искусство скифов. Автореферат кандидатской диссертации. Москва, 1950, с.17, 21, 82.
7. Мозолевський Б.М. Товста Могила. Київ, Наукова думка, 1979, 247с.
8. Отчет археологической комиссии за 1889 г., 247с.

www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=263§ion_code=3

9. Отчет археологической комиссии за 1890 г., стр. 14-18

library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=264§ion_code=3

10. Отчет археологической комиссии за 1891 г., стр.69-70. spbiiir.ru/nauka/nauka-restavracii/.../imperatorskaja-arheologicheskaja-komissija/

11. Ольховский В.С. Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII-III вв. до н.э.). Москва, Наука, 1991, 256с.

12. Райс Т. Талбот. Скифы. Строители пирамид. Москва, Центрполиграфия, 2004, 112с. www.vixri.com/d2/Rajs%20Tamara%20T.%20_SKIFY.pdf

13. Смекалова Т.Н. Курганы в ландшафте Северного Причерноморья bospor-issled.cfuv.ru/wp-content/uploads/2017/07/003smekalova.pdf

14. Тереножкин А.И. Скифский курган в Мелитополе Академия Наук Украинской ССР, Краткие сообщения института археологии, вып.5, 1955г., 23-24с.

15. Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган. Киев, Наукова думка, 1988, 264с.

16. Тимофеев В.М. О древностях Мелитопольского уезда. Мелитопольский краеведческий журнал, №2, 2013, стр.34.

17. Використані матеріали Новомиколаївського історико-краєзнавчого музею та інтерв'ю І.П. Тригуба та М.К.Засядька жителів с.Новомиколаївка.

СТЕРНШАНС БІЛЯ ПЕРЕПРАВИ ОВЕЧІЙ БРОД (Р. МОЛОЧНА)

Автори: **Поспєєв Владіслав та Перцов Дмитро**,
учні Мордвинівської ЗШ І-ІІІ ст вихованеці гуртка
«Історичне краєзнавства» КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Керівник: **Жейнова Л.М.**,
заступник директора з НВР, Мордвинівської ЗШ І-ІІІ ст,
керівник гуртка «Історичне краєзнавства» КЗ «Центр туризму» ЗОР.

За півтора кілометри від центру села, в плавнях біля річки Молочної знаходиться земляний насип у формі восьмикутної зірки, який місцеві мешканці називають турецьким валом, мініховські укріплення, зірочкою. Вал розташований в низькій поймі лівого берегу р. Молочної, північніше Молочного лиману.

Мета нашого дослідження: дослідження історії виникнення укріплення та вивчення сучасного

стану укріплення. Нами було проведено односторонній похід в червні цього року. До складу нашої пошукової групи увійшли: Поспєєв Владіслав, Перцов Дмитро, які вивчали стан пам'ятки на місцевості та узагальнили матеріал; Железкова Софія і Даниліна Настя – вивчали публікації та матеріали архівів; Хлудєєва Кіра і Сведінська Настя – опитували мешканців

Місце розташування пам'ятки

села.

Опис пошукової-краєзнавчої діяльності. Виходя з архівних документів і припущень Тубольцева О.В. (очільник суспільної організації «Нова археологічна школа») укріплення міг побудувати відомий в Російській імперії фельдмаршал Петро Петрович Лассі. Оборонна споруда – вал у вигляді восьмикінцевої зірки, з усіх боків оточеної валами.

Серед пам'яток першої російсько-турецької війни земляні укріплення займають важливе місце. Тут, річці Молочні води біля переправи Овечій брод було споруджено так зване стершанс. В кожному редуті, для оборони, залишали від 15 до 20 осіб регулярних солдатів і по 30 нерегулярних військ під началом офіцерів. Гарнізони складались з людей хворих, втомлених і з тих хто «к походу не совсем способны». Тільки офіцерів їм призначали найкращих. Половина людей в кожному редуті була кінна и на них лежав обов'язок «Всем посланных курьеров сопровождать и письма перевозить со всякой поспешностью» [Байов, с.104]. В кожному редуті залишалась одна гармата, достатній запас пороху, свинцю і шанцевого інструмента. До сьогодні з усіх споруд збереглися лише Хортицький ретраншемент і Стершанс Лассі. Вони мають характерні риси: планування, наявність редутів, валів і рвів.

Про те, що виявлена восьмикутна фортеця могла будуватися під керівництвом Лассі, про це говорить старовинна французька карта, видана в 1737 році в Амстердамі. На папері відмічений шлях армії генерала Лассі і усі фортеці. Редут біля Мордвиновки – серед них.

Знаменитий похід П.П.Лассі вдовж Азовського моря відбувався влітку 1737 року. Манштейн пише що «Пришедши на реку Молочные Воды, он (П.П. Лассі) приказал выстроить укрепление, в котором оставил достаточный гарнизон и всех больных армии» [Манштейн, с. 67]. Згідно існуючим картам, місце переправи через р.Молочні води – Овечій брод.

Згадується укріплення на Молочних водах і в журналі Прозоровського А.А. 1771 год. «По прибытии моем с корпусом к Конским водам 6-го мая командированы мною на устье реки Токмана, где она в Молочные воды впадает, Желтаго

Сучасний стан укріплення. Фото зроблено з квадрокоптера. Поруч проходять ґрунтові дороги. Ніщо не вказує на те, що об'єкт має історичну цінність

гусарского полку майор Фрич с двумя донскими полками, одним эскадроном пикинер и с двумя того полку пушками. Которому приказано посылать партии до Овечьего брода и реки Молочной и верст на 80 вниз по оной так, чтоб оне примечание делали и до Азовского моря», «...Майору Фричу – учредить посты на первом и втором уклюках и между собой союзную связь иметь на

Сейткул. А на Овечьем броду и на пересыпи между Молочной и Азовского моря иметь пост.»

В из'ясненнях до військових карт також є посилення на укріплення на Молочних водах: «а. Штерн-шанц при реке Молошных Вод, где бывшие при армии больные оставлены». «Молошные Воды. Имеет добрую воду и довольно рыбы, она вышла из моря и 30 верст от оногo в землю вбирается. При возвращении из Крыму имела вода сия реки дух тяжелый и вкус противной.»

Відомий краєзнавець Дзякович на початку минулого століття писав: «В околицях своїх Мелітополь особливих пам'яток не має; але є місця, що можуть збудити інтерес. Так, наприклад, верстах в 8 від Мелітополя, біля села Мордвиновки, у Івановського, або Ефименка, броду через річку Молочну, на крутому її правому березі, ясно видно окопи укріпленого табору, що був тут, а на лівому березі її ж, навпроти згаданих окопів, знаходиться звездочне укріплення так званого мініховського типу, що чудово береглося. На місці укріпленого табору, при колишньому власнику землі Ефименко, була знайдена чавунна аршина півтора завдовжки [трохи більше метра] гармата, відома жителям Мелітополя по стрілянині з неї в дні святкування коронації у бозі почилиого імператора Олександра III. Можна припускати, що на Івановському броду був жорстокий бій між росіянами і татарами в 1737 році, при поході графа Лассі на Крим через Арабатську стрілку, і що залишки згаданих укріплень відносяться саме до цього часу».

Опис стану пам'ятки. Земляний вал розташований в низькій поймі лівого берегу р. Молочної, північніше Молочного лиману – ця оборонна споруда часів російсько-турецької війни, так звана фортеця у вигляді восьмикутної зірки. Охоронні знаки відсутні.

Цікаво, що майже за три століття 70-сантиметрові стіни фортеці залишилися практично неушкодженими, попри те, що знаходилися на поверхні.

Дослідивши укріплення ми встановили: ширина оборонного валу – 4м; відстань між шанцями – 23м; діаметр редуту – 50 м; протяжність укріплення перед ровом – 230 м; відстань від укріплення до русла річки – 50м.

Нажаль, в останнє десятиріччя все частіше можна побачити сліди так званих чорних археологів. Що є порушенням законодавства щодо погодження проведення археологічних розкопок .

Крім того поруч проходять ґрунтові дороги, авто дуже близько під'їжджають до укріплення, залишаючи колії, не розуміючи що наносять значну шкоду.

Висновки та рекомендації. Ми провели дослідження історії виникнення укріплення біля річки Молочної та вивчення сучасного стану укріплення.

Автори роботи на фоні пам'ятки

Вивчивши історичні джерела та публікації ми дійшли висновку що укріплення – восьмикутна фортеця могла будуватися під командуванням генерала Лассі , про що говорить старовинна французька карта, видана в 1737 році в Амстердамі та інші посилання.

Слід зазначити, що укріплення за триста років майже не втратило свої контури. Але втручання чорних археологів і близькість шляху можуть нанести безперечно шкоду цьому об'єкту. Тому ми впевненні в тому, що цей об'єкт повинен бути під охороною держави.

Список використаних джерел

1. П.К. Дзякович. *Очерки города Мелитополя и его уезда. Мелитополь, 1910.*
2. Новицький Я. *Острів Хортиця на Дніпрі // Запорозжці. – К., 1993.*
3. Маништейн К. Г. *Записки о России. – Спб., – 1875. 378 с.*
4. Остапенко М. *Звіт за археологічну експедицію «Хортиця – 1995» // архив НЗХ.*
5. Фоменко В. *Хортицькая старина // архив НЗХ.*
6. Эворницкий Д. *Запорозжье в остатках старины и преданиях народа. – СПб., 1888.*
7. Шпиталева Г.Г. *Запорізьке військо у русько-турецькій війні 1735-1739 рр Запорозжье, 2002.*
8. Кабалия Д.Р. *Реконструкция ретраншементов на Хортице. Культурологичний вісник Нижньої Надніпряниці. – Вип.1. – Запоріжжя, – 2003.*
9. Кабалия Д.Р. Тубольцев.О.В. *Раскопки штаб-квартиры генерал-майора Фон-Брадке 1737-1739 гг на о. Хортица. Культурологичний вісник Нижньої Надніпряниці. – Вип. 7. – Запоріжжя., 2001. С.10-20.*
10. *Спогади мешканців села Мордвинівка.*

ІСТОРИЧНА ПЕРЛИНА ВЕЛИКОБІЛОЗЕРСЬКОГО КРАЮ – ЧМИРЕВА МОГИЛА

*Автори: Шаповал Андрій, Осипюк Вікторія, Чернишенко Олександр,
учні Великобілозерської ЗОШ №3,
вихованці гуртка гуртка «Юні екскурсоводи»
КЗ «Центр туризму», члени НДКО «Біла зірка».
Керівник: Орел О.В.,
вчитель Великобілозерської ЗОШ № 3,
керівник гуртка гуртка «Юні екскурсоводи» КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

В період переосмислення українцями своєї самотності, більшість наших односельців знають про наше рідне село, про історію створення, про видатні історичні місця, будівлі дуже мало... Історію села, історичні, історико-археологічні пам'ятки на території нашого села на сучасному етапі майже ніхто не досліджує. Тому ми, члени науково-дослідницького краєзнавчого об'єднання «Біла Зірка», вирішили працювати над історією, починаючи зі свого села, бо ми на власних очах втрачаємо частини нашої історичної пам'яті – а це вже злочин перед майбутніми поколіннями. Не знаючи історії свого села, району, ми не знатимемо історії України.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що проблематика охорони курганів та курганних могильників на території Запорізької області, зокрема Великобілозерського району, на сучасному етапі перебуває в досить поганому

стані. Це стосується як курганів, що вже розкопувалися так і не розкопаних курганів.

На околиці села Велика Білозерка знаходиться курган – Чмирева могила. Цей курган датується археологами 360-330рр до н.е. Курган Чмирева могила – це поховальна споруда представника скіфської еліти.[14, с 437]

Нами було заплановано дослідницьку експедицію до території курганного могильника Чмирева могила, з **метою** опису сучасного стану історичної пам'ятки. Відповідно до мети нами було визначено наступні **завдання**:

- описати загальний стан Чмиревої могили;
- визначити розміри кургану або його залишків;
- зазначити наявність охоронного знаку на території кургану;
- виявити наявні сліди «чорних археологів»;
- розробити рекомендації для Великобілозерської сільської ради стосовно збереження історичної пам'ятки – Чмирева могила для майбутніх поколінь.

Курган Чмирева могила має досить тривалу історію археологічних досліджень, не завершених до сьогодні. Дослідження цього кургану проводилося в різні часи різними дослідниками – ще наприкінці ХІХ ст. з телеграми мешканця с. Велика Білозерка Дмитра Моргунова до царя з проханням прийняти його з важливої справи. Про це відомо з листа до Голови Археологічної комісії графа А.О. Бобринського від 28 січня 1898 р. Д. Моргунов сповіщав, що селяни розкопали курган та наштовхнулися на кам'яне склепіння. Після цього з Петербургу до с. Велика Білозерка виїхав Федір Браун. З артіллю досвідчених Так О.Брауном – було знайдено дві глибокі могили, пограбовані ще у давнину, відкрита також кінська могила із залишками 10 коней із пишним убранням. [8, с. 124]

Дослідженнями Н.І. Веселовського у 1909-1910рр знайдена бокова схованка з 10 срібними посудинами. У ході другого етапу розкопок вдруге були відкриті підземні споруди кургану, зокрема, поховальна камера бокової могили, де в схованці було знайдено 10 срібних посудин. Під час Другої Світової війни більшість речей, знайдених в могильнику Чмирева могила зникли. За часів незалежної України курган знову досліджувався в 1994р, Таврійська експедиція Інституту археології НАН України, яку очолив Ю. Болтрик. У складі експедиції працювали О. Фіалко (співробітник ІА НАНУ А. Плешивенко та В. Лінников (співробітник Запорізького обласного краєзнавчого музею). Але роботи було припинено за браком коштів. [13, с., 56]

Сучасний вигляд Чмиревої могили (жовтень 2018)

На сучасному етапі археологічних досліджень на території Великобілозерського району не ведеться.

У грудні 2010 р. була затверджена Програма охорони земель історико-культурного призначення Великобілозерського району на 2011 – 2016 роки та в листопаді 2017 р. Програма охорони земель історико-культурного призначення Великобілозерської сільської ради на 2018 – 2022 роки, які були направлені на виготовлення пакільців та основ для дошок, охоронних табличок, а також на роботи по встановленню охоронних знаків. Але на превеликий жаль більшість табличок вже зруйновані, або так і не були встановлені.

В жовтні 2018 року нами, було проведено дослідницьку експедицію до території кургану Чмирева могила.

Під час експедиції було опитано близько 20 жителів села. Більшість з них зазначили, що назва Чмирева могила походить від прізвищ першопоселенців – селян-переселенців, що заснували село. А Холод В.О. зазначив, що курган отримав назву від прізвища козака, зимівник якого був на цих територіях. [15, с.44]

Адже й на сьогодні одне з найбільш поширених прізвищ на території с.Велика Білозерка – саме прізвище Чмир.

Але існує безліч легенд стосовно цього кургану. Одна з найцікавіших – це здійснення бажання. Цю історію нам була переказано в різних інтерпретаціях. Ось наприклад: «Хто зустрине схід сонця на Чмиревої могилі та промовить три рази своє бажання, а у вечорі цього ж дня, на захід сонця вклониться 1 раз кургану, той протягом наступних 10 днів отримає загадане.». [15, с.72] Але ніхто з опитаних точного місцезнаходження Чмиревої могили не вказав.

Курган Чмирева могила внесено до «Переліку об'єктів культурної спадщини місцевого значення Запорізької області, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Наказом МКУ від 05.07.2011 №511/0/16-11 під охоронним номером 4340-Зп. [5]

Під час дослідження території нами було проведено заміри залишків насипів. В результаті експедиції нами **було визначено**, що могильник перебуває в незадовільному стані: навколо нього щорічно розорюється земля, що негативно впливає на залишки самого кургану, який вже майже не видно; охоронна табличка про історичне значення кургану відсутня; навколо кургану ведуться активна гідромеліорація, що в свою чергу розмиває залишки курганів;

Визначено загальні розміри залишків від насипів.

Насип № 1: розмір овалу, що не розорюється близько 12x7 м., але точним вимірам заважають штучно створені насипи від копання скважин для поливу; висота насипу – близько 0,3-0,5 м.(початкова висота, яку зазначив Браун – близько 10 м.), охоронної таблички не знайдено, край чіткий, але припускаємо, що через тракторну обробку поля.

Насип № 2: діаметр кола близько 4,5 м., висота насипу близько 0,7м., охоронної таблички не знайдено, край чіткий, але припускаємо, що через тракторну обробку поля.

Насип № 3: діаметр кола близько 5,7 м., висота насипу близько до 0,1м., видно лише завдяки не обробленому тактом кола. охоронної таблички не знайдено.

Поряд є залишки копання сучасними «чорними археологами». Так за свідченнями Шевцової М.І., що приживає поруч «Копачі тут часті гості, ходять зі своїми металошукачами». [15, с.68]

Поряд з могильником нами було знайдено залишки кераміки (датування нами не встановлено) та відголоски Другої світової війни – декілька «стріляних» патронів.

Нами було розроблено **рекомендації** для Великобілозерської сільської ради стосовно збереження історичної п'ятки – Чмирева могила:

- встановлення охоронних пам'ятних табличок;
- розробка екскурсійних маршрутів до Чмиревої могили;
- встановлення вказівних знаків до пам'ятки історії – Чмирева могила;
- виготовлення рекламно-екскурсійних буклетів;
- розміщення інформації про Чмиреву могилу та екскурсійні маршрути на сайті Великобілозерської громади та в мережі інтернет;
- контроль за дотриманням правил поведіння із землями, а яких є кургани;
- організація проведення прибирання території навколо Чмиревої могили.

Які б лихоліття не проносились над нашим селом, але окрасою, гордістю Великої Білозерки залишається її історія, історичні пам'ятки. Проте лише спільними зусиллями кожного білозерця можливе збереження історичних пам'яток, курганів для майбутніх поколінь. Ми, що це дослідження надовго залишить слід в історії нашого району.

Список використаних джерел

1. *Карты Google [Електронний ресурс] // <http://maps.google.com.ua>*
2. *Карты Яндекс [Електронний ресурс] // <http://maps.yandex.ua>*
3. *dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/89212*
4. *[www.zruchno/travel/Чмирева могила](http://www.zruchno/travel/Чмирева_могила)*
5. *<https://zocoks.jimdo.com/державний-реєстр>*
6. *Археологічна спадщина О.В. Бодяньського / Під. ред. Г.І. Шаповалова. – Запоріжжя: Запорізький обласний краєзнавчий музей. – 2006. – 190 с.*
7. *Археологічні пам'ятки. Т.1. – К., 1949.*
8. *Бадіон, Ю.М. Дігтяр Стежками Північного Приазов'я. Путівник. Запоріжжя, 2002*
9. *Бидзиля В.И., Болтрик Ю.В., Мозолевский Б.Н., Савовский И.П. Курганний могильник в уроч. Носаки // Курганні могильники Рясные Могилы и Носаки. – К., 1977. – С. 61–158.*
10. *Болтрик Ю.В., Отроценко В.В., Савовский И.П. Исследование Рогачинского курганного поля // АО 1976 г. – М., 1977. – С. 269, 270.*
11. *Князьков Ю. П. Запорізька область. Історико-географічний і топонімічний словник. Випуск 2. – Запоріжжя, 2006*
12. *Літопис Великобілозерського району – с.В.Білозерка// Краєзнавча кімната Великобілозерського РБК – 2005*
13. *Останні дослідження кургану Чмирева могила /Ю.В. Болтрик О.Є.Фіалко/ Археологія і Давня історія України – К., 2012 – Вип.8 – с.50-57*
14. *Трейстер М.Ю. Серебряные сосуды из тайника Чмыревой Могилы // Древности Боспора. – 13. – М., 2009. – С. 414 – 460.*
15. *«Усна історія». Записи розповідей жителів Великобілозерського району. Випуск 3 – с. В.Білозерка, 2018. – 96 с.*

ВЕЛИКА ЦИМБАЛКА – ВЕЛИКА ІСТОРІЯ КРАЮ

Автори: Лагода Дмитро, Онофрійчук Олександр, Положняк Данило

учні Великобілозерської ЗОШ №3,

*вихованці гуртка гуртка «Юні екскурсоводи»
КЗ «Центр туризму», члени НДКО «Біла зірка».*

Керівник: Орел О.В.,

вчитель Великобілозерської ЗОШ №3,

керівник гуртка гуртка «Юні екскурсоводи» КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Україна складається з багатьох історико-географічних та етнографічних регіонів, утворених у різні часи. Кожна з цих територій має свою історію, особливості розвитку матеріальної та духовної культури, національні традиції.

Археологія – тема, що викликає зацікавленість в багатьох: співробітників профільних археологічних установ, працівників освіти, краєзнавців, представників суспільних організацій та учнівської молоді, не виняток і ми.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що проблематика охорони курганів та курганних могильників на території Запорізької області, зокрема Великобілозерського району, на сучасному етапі перебуває в досить поганому стані. Це стосується як курганів, що вже розкопувалися так і не розкопаних курганів.

Нами, членами науково-краєзнавчого об'єднання «Біла зірка», було заплановано дослідницьку експедицію до території курганного могильника Велика Цимбалка, з **метою** опису сучасного стану історичної пам'ятки.

Відповідно до мети нами було визначено наступні **завдання**:

- описати загальний стан Великої Цимбалки;
- визначити розміри кургану або його залишків;
- зазначити наявність охоронного знаку на території кургану;
- виявити наявні сліди «чорних археологів»;
- розробити рекомендації для Великобілозерської сільської ради стосовно збереження історичної пам'ятки – Велика Цимбалка для майбутніх поколінь.

Велика Цимбалка – скіфський курган на правому березі річки Білозерки біля західної околиці села Велика Білозерка Великобілозерського району Запорізької області. Входить до групи курганів Цимбалка. Курган датований IV сторіччям до н. е. Це пам'ятка національного значення. До речі, матеріали розкопок кургану Велика Цимбалка знаходяться в

Сучасний вигляд Великої Цимбалки (вересень 2018)

Ермітажі (м. Санкт-Петербург) Досліджувала курган 1867-1868 рр. експедиція Імператорської Археологічної комісії під керівництвом відомого археолога І.Є. Забеліна. Під насипом кургану, що сягав у висоту 14-15 м. було знайдено одну

пограбовану скіфську катакомбу та не знайдена, грабіжниками кінська могила. [6, с.33]

За даними Забеліна в північно-західному та північно-східному кутках вхідної ями було знайдено дві камери діаметром близько 2 м., що були з'єднані грабіжницьким прокопом. У східному кутку було знайдено кістяна ручка ножики та декілька кісток людських та кінських; в західній – кістки собаки та залізний наконечник. Під час дослідження також було знайдено третю нішу. Саме в цій найбільшій камері (висота більше 2 м. діаметр 4,30 м.) було декілька штампованих золотих бляшок, наконечники стріл та фрагменти захисної зброї. Один з золотих налобників виконаний з матриць, з яких і срібляний налобник Товстої могили. [8, с. 67]

В конській могилі тут були захороненні шестеро коней, на двох з яких були золоті вуздечки, крім того, знайдено наконечники стріл, залишки панцира, бронзові набори вуздечок. В наш час ці поховання датовано IV ст. до н. е. і віднесено до могил скіфської царської аристократії. На знайденому золотому налобнику було зображено наземну богиню, котрій поклонялися в Гілеї. Вдягнена вона в строго стилізований одяг, на голові у неї калаф. [9 с.43] Починаючи від стегон змієподібної богині, зображено три пари на зміїних шиях голови львиного грифону, орлиного грифону та змії.

На при великий жаль майже повне пограбування Цимбалки не дозволяє провести повну аналогію з матеріалами інших скіфських курганних комплексів.

В вересні 2018 року нами, було проведено дослідницьку експедицію до території курганного могильника Велика Цимбалка, з метою опису сучасного стану історичної пам'ятки.

Перед початком експедиції нами було проаналізовано карти місцевості 1964р., 2002р нами було визначено місце розташування кургану – Велика та Мала Цимбалки.

Під час дослідницької експедиції нами було опитано близько 15 чоловік. Які зазначили, що назва за прізвищем напівміфічного знахаря Михайло Цимбала, сина запорожця Цимбала з Балабинських плавнів, який володів цими землями.

Провівши опитування місцевих жителів нами було записано близько 5 різних легенд, пов'язаних з Цимбалкою.

Легенда № 1 (повідомив Супрун В.М.)

Оскільки колишній власник земель Цимбал був знахарем, то всі свої обряди він проводив на верхівці кургану, всі «негаразди», «біди» він закопував в земля кургану. Тому, хто вирішить копнути землю на кургані, придуть всі «негаразди», «біди». Саме з цієї причини й археологи не копають зараз цей курган. [14 с.54]

Спростування – курганний могильник Велика Цимбалка розкопувався археологами і свідчень про страшні біди цих археологів не має.

Легенда № 2. (повідомила Планько С.І.)

Курган знаходиться на територіях, які належали родині Цимбал. Вони черпали з кургану не лише духовні сили, а й матеріальні цінності. Саме вони розкопали «скіфське золото» і на цьому збагатилися. Цей рід в ті часи був

досить заможним, та володів заводами та магазином золотих прикрас в центрі села Велика Білозерка. [14 с.72]

Спростування – даних про власника заводу Цимбала ні на території Білозерської волості, ні на територіях Запорізького краю нами не було знайдено.

Легенда № 3. (повідомив Настомін С.О.)

Коли археологи проводили розкопки на території Цимбалки, то було знайдено «скіфське золото» в дуже великих розмірах. То ж частина людей забравши всі знахідки, втекли за кордон. [14 с.89]

Спростування – фактів зникнення частини знахідок під час археологічних розкопок жодного разу зафіксовано не було.

Легенда № 4 (повідомив Іхнено В.В.)

Курган з давніх-давен славився своїми знахідками. Так під час II Світової війни, німці, під час окупації, вели розкопки – всі знайдені цінності було вивезено до Німеччини. Розкопки були такі важливі, що сам Гітлер контролював хід дослідження. [14, с.33]

Спростування – під час II Світової війни археологічних розкопок на території Великобілозерського району не проводилося.

Таких легенд нами було записано досить багато, але жодна з легенд не отримала підтвердження архівними чи літературними даними.

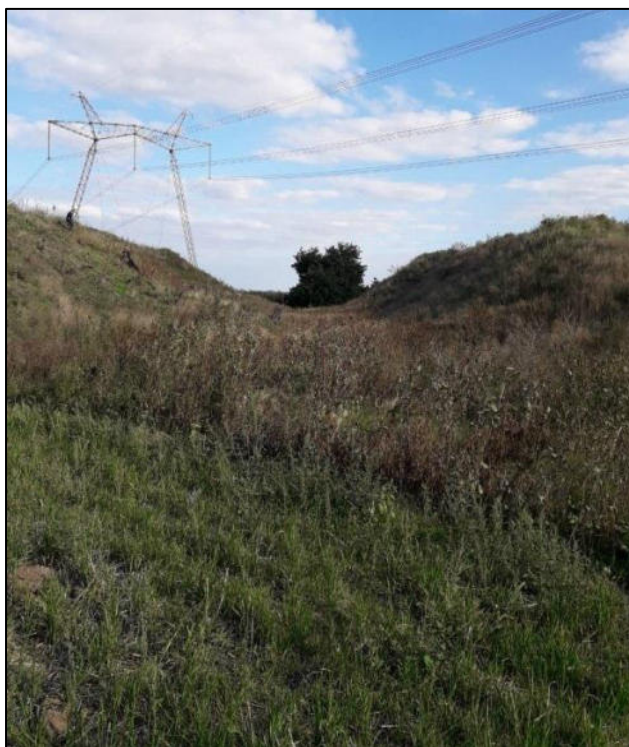
Оскільки, матеріали розкопок кургану Велика Цимбалка знаходяться в Ермітажі (м. Санкт-Петербург), а в місцевих музейних колекціях нічого немає.

Курган Велика Цимбалка внесено до «Переліку об'єктів культурної спадщини національного значення Запорізької області, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Наказом КМУ від 03.09.2009 № 928 під охоронним номером 080007-Н. [5]

Під час дослідження території нами було проведено заміри залишків насипів. В результаті експедиції нами **було визначено:**

Що могильник Велика Цимбалка перебуває в незадовільному стані: навколо найбільшого насипу щорічно розорюється земля, що негативно впливає на залишки самого кургану, а меші насипи цього могильника взагалі обробляються сільською сільськогосподарською технікою;

охоронна табличка про історичне значення кургану відсутня натомість на вершині знаходиться статуя з фанери виготовлена місцевими мисливцями; Визначено на полі один великий насип з наслідками втручання бульдозером в результаті проведених археологічних розкопок. Курган Насип № 1.

Залишки розкопу по середині частині кургану Велика Цимбалка

Поряд з ним на відстані 800 м значно менший насип № 2, насип №3 – 900м, насип №4- 1200м та насип №5 – 1370м.

Насип № 1: висота насипу – близька 10 м. (початкова висота, що зазначалася – близько 15 м), сам насип розділений на дві частини під час дослідження з використанням бульдозера – шириною близько 7 м. окружність насипу становить 90м, але точним вимірам заважають штучно створені насипи навколо кургану; охоронної таблички не знайдено.

Насип № 2: окружність кола близько 35 м., висота насипу близько 3 м., охоронної таблички не знайдено, край чіткий, але припускаємо, що через тракторну обробку поля.

Насип № 3: діаметр кола близько 5,7 м., висота насипу близька до 0,7 м., але видно сліди обробки сільськогосподарською технікою в минулі роки.

Насип № 4. діаметр кола близько 4 м., насип видно лише завдяки не обробленому тактом кола. охоронної таблички не знайдено.

Поряд з могильником нами було знайдено залишки кераміки (датування нами не встановлено) та у великій кількості вапняні кам'яні залишки.

Розроблено **рекомендації** для Великобілозерської сільської ради стосовно збереження історичної п'ятки – Велика Цимбалка:

- встановлення охоронних пам'ятних табличок;
- розробка екскурсійних маршрутів до Великої Цимбалки;
- встановлення вказівних знаків до пам'ятки історії – Велика Цимбалка;
- виготовлення рекламно-екскурсійних буклетів;
- розміщення інформації про Велику Цимбалку та екскурсійні маршрути на сайті Великобілозерської громади та в мережі інтернет;
- контроль за дотриманням правил поведіння із землями, а яких є кургани.

- організація проведення прибирання території навколо Великої Цимбалки.

Наша земля – це скарбниця історії. Дуже важко підшукати до цієї скарбниці ключа. І лише наполегливі пошуки можуть принести бажану радість пізнання. Земля час від часу ділиться з нами своїми тайнами, чим підсилює наші стремління, інтригуючи можливими знахідками.

Список використаних джерел

1. *Карти Google [Електронний ресурс] // <http://maps.google.com.ua>*
2. *Карти Яндекс [Електронний ресурс] // <http://maps.yandex.ua>*
3. *dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/89212*
4. *[www.zruchno/travel/Велика Цимбалка](http://www.zruchno/travel/Велика_Цимбалка)*
5. *<https://zocoks.jimdo.com/державний-реєстр>*
6. *Алексеев АЮ. Куган Цимбалка и дата его сооружения – Л., 1982г. с. 33-35.*
7. *Археологічна спадщина О.В. Бодяньського / Під. ред. Г.І. Шаповалова. – Запоріжжя: Запорізький обласний краєзнавчий музей. – 2006. – 190 с.*
8. *Археологічні пам'ятки. Т.1. – К., 1949.*
9. *Бадіон, Ю.М. Дігтяр Стежками Північного Приазов'я. Путівник. Запоріжжя, 2002*
10. *Бидзиля В.И., Болтрик Ю.В., Мозолевский Б.Н., Савовский И.П. Курганный могильник в уроч. Носаки // Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки. — К., 1977. — С. 61—158.*
11. *Болтрик Ю.В., Отроценко В.В., Савовский И.П. Исследование Рогачинского курганного поля // АО 1976 г. – М., 1977. – С. 269, 270.*

12. Князьков Ю. П. Запорізька область. Історико-географічний і топонімічний словник. Випуск 2. – Запоріжжя, 2006

12. Літопис Великобілозерського району – с. В. Білозерка // Краєзнавча кімната Великобілозерського РБК – 2005

13. «Усна історія». Записи розповідей жителів Великобілозерського району. Випуск 3 – с. В. Білозерка, 2018. – 96 с.

КУРГАНИ БІЛЯ НАШОГО– ВІДЛУННЯ СИВОЇ ДАВНИНИ

Автори: пошукова група
туристсько- краєзнавчого гуртка «35-й меридіан»

КЗ «Шевченківська ЗОШ І-ІІ ступені» ВРР ЗО.

Керівник: Янковська Л.П.

вчитель КЗ «Шевченківська ЗОШ І-ІІ ступені» ВРР ЗО,
керівник гуртка «35-й меридіан» КПЗ ЦДЮТТ Василівська району рада.

Освоєння людиною території Запорізького краю бере свій початок від давніх часів. Тут знайдені численні пам'ятки археології часів пізнього палеоліту, мезоліту, неоліту, епохи міді, бронзи та заліза, катакомбної, сабатовської, білозерської, черняхівської та інших культур. Всі народи, які пройшли через територію нашого краю, залишили свої «сліди» на території Лисої гори, зокрема, в районі урочища Басанька – могильники та стоянки XVI, IV та II тисячоліть до нашої ери. В давнину на плато Лисої Гори знаходився великий курганий могильник. Про це свідчить топографічна карта європейської частини Російської імперії другої половини XIX ст. На ній позначено 43 кургани висотою від 2-х і вище метрів. Нині на цій території залишилося 6 курганных насипів висотою від 0,3 м та діаметром від 10 до 40 м.

Протягом століть саме кургани найбільше потерпали від антропогенного впливу. У XVI – XVIII ст. багато курганів було перекопано з метою добування селітри. Страждали кургани під час воєн: на них споруджували земляні укріплення, траншеї, встановлювали гармати і т. п.

Особливо інтенсивне руйнування курганів відбувалося в 1930-х рр. під час промислового, сільськогосподарського, житлового будівництва та спорудження меліоративних систем, утворенням Каховського водосховища. В результаті щороку на берегах водосховищ Дніпровського каскаду гине 10 – 20

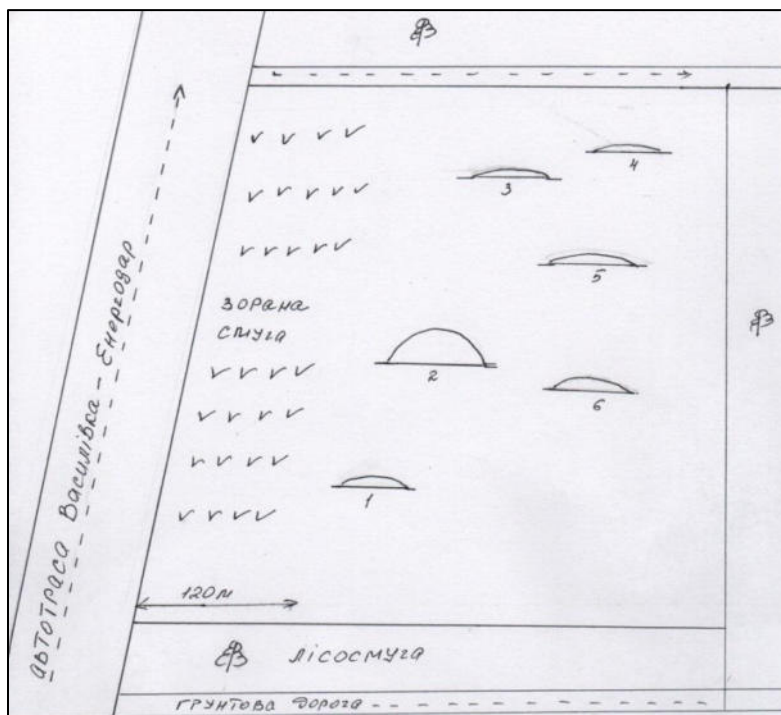

Схема розташування курганів

могильників і поселень. Насамперед ці об'єкти знищуються ерозійними процесами: щороку 2 – 3 м «спокійної» берегової частини. На мисах ці процеси інтенсивніші.

Зі знищенням берегів руйнуються археологічні об'єкти, зокрема комплекс поховальних пам'яток Мамай-Гора, розташований на лівобережному мисі Каховського водосховища біля с. Велика Знам'янка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл.

Однією з найбільш актуальних проблем сфери охорони культурної спадщини є збільшення випадків проведення незаконних розкопок пам'яток археології. Якщо раніше йшлося про руйнацію невеликих насипів, де пошуки «скарбів» здійснювали за допомогою металодетекторів, то нині йдеться про сканування тіла насипу на велику глибину. За період 2009-2012 рр. зафіксовано 9 випадків проведення грабіжницьких розкопок, серед яких виокремлюються випадки незаконних розкопок, здійснених з застосуванням важкої техніки.

Великої шкоди кургани зазнають і внаслідок розорювання поверхні. Навіть якщо поверхня деяких курганів і не руйнується оранкою, то підорюються їх поли, що призводить до зсувів ґрунту з вершини насипу. Це одна з причин введення до пам'яткоохоронної практики поняття «охоронна зона». Як відомо, охоронна зона навкруги невисокого кургану становить 50 м від його поли, високого – 100 м. Однак цю вимогу землекористувачі виконують украй рідко.

До кінця не розв'язаною залишається надзвичайно важлива проблема, пов'язана зі збереженням використанням та обліком об'єктів археологічної спадщини. У зв'язку з тим, що межі земель історико-культурного призначення, на яких розташовуються пам'ятки археології, не були своєчасно визначені та часто не включались до державних земельних кадастрів й не враховувалися при проведенні приватизації земель до 2005 року, виникла ситуація, за якою значна

Курган № 1

частина об'єктів археологічної спадщини опинилась в приватній власності і їх територія використовується для господарської діяльності.

Скільки ж усього курганів розташовано на території нашого краю поки що невідомо і не всі відомі на цей час кургани взято на державний облік. Фахівці знаходять їх щороку.

На території Запорізької області працюють археологічні експедиції Інституту археології Національної академії наук України, Запорізького національного університету, Запорізького обласного краєзнавчого музею, Бердянського державного педагогічного університету, ДП «Південьгідроархеологія», ГО «Нова археологічна школа» та Національного заповідника «Хортиця». З 2013 р. починає роботу археологічна експедиція Запорізького обласного центру охорони культурної спадщини.

Згідно із чинним законодавством, усі знахідки археологічних експедицій на території області передаються до фондів Запорізького обласного краєзнавчого музею. Відповідно, збільшення об'ємів археологічних досліджень дозволить суттєво поповнити експозиції наших музеїв

Враховуючи всі вище згадані проблеми, творча група туристсько-краєзнавчого гуртка організувала дослідницьку експедицію з метою обстеження 6 курганів, що збереглися поруч з нашим селом.

Опис стану пам'ятки. На території земельних угідь Скельківської сільської ради між селами Шевченка та Скельки, на північ від автотраси Василівка – Енергодар знаходяться 6 курганів. Їх можна побачити, проїжджаючи цією дорогою. Розкидані вони на сільськогосподарській ділянці площею близько 8 га, на відстані від 200 до 450 м один від одного. Візуально були обстежені всі 6 кургани. Різняться вони розмірами та висотою: від «плям» до насипів заввишки 0,5 м.

Найвищий **курган № 2** дослідили більш детально: діаметр – 81м; висота близько 4 м; окружність – 103 м.

Під час обстеження було встановлено, що всі кургани в занедбаному стані. Залишили свої сліди так звані «чорні археологи», всі кургани мають свіжі сліди розкопів, глибина яких в деяких місцях сягає від одного до чотирьох метрів.

Навколо курганів не дотримана «охоронна зона», краї курганів сильно підорані.

На одному із зазначених курганів (№1) виявлено

повалений кам'яний *природоохоронний знак з відповідним написом: «Пам'ятник археології КУРГАН Охороняється державою Пошкодження карається законом».*

Охороняється? Цікаво ким? До речі, саме цей курган знаходиться в найгіршому стані, майже зрівняний з землею і, мабуть, якби не це зловіще нагадування, що лежить на ньому, то давно був би розораний і знищений. На межі зникнення знаходяться ще три поховання (№ 3, 4, 6), насип яких невдовзі зникне.

Ще у 2005 р. Запорізька обласна інспекція з охорони пам'яток історії та культури (на базі якої створений Центр охорони культурної спадщини), маючи статус органу охорони культурної спадщини, вперше в історії України через суд, примусила землекористувачів вивести пам'ятки археології із землекористування й припинити на них будь-які роботи. Разом із тим, перевірки дотримання вимог пам'яткоохоронного законодавства є одним із профільних напрямків діяльності Центру. Головна проблема, знову ж таки, полягає у відсутності належного фінансування цього напрямку. З 2009 р. Центр охорони культурної спадщини в цьому питанні має лише консультативні

Курган № 2

функції, що зменшує оперативність подібної роботи. Тут доречно нагадати про відповідальність посадових осіб за невиконання пам'яткоохоронного законодавства й етику археологічних досліджень, про яку нині так багато говорять.

Висновки та рекомендації. Починаючи з 2005 р. до сьогодні здійснено інвентаризацію 1829 пам'яток (613 охоронних одиниць) та виготовлено 387 комплектів облікової документації нового зразка. Ця процедура, що здійснюється в рамках не лише обласної, але й загальнодержавної програми, дозволяє рекомендувати включити пам'ятки культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого (або національного) значення.

Виникає запитання: які заходи допоможуть зберегти «сторінки історії», що містять у собі кургани? Передусім необхідно розробити велику державну Програму, спрямовану на рятування насипів курганів, що зникають, пріоритетом якої мають бути дослідження курганів, насип яких невдовзі зникне, – від «плям» до насипів заввишки 0,5 м. Можливо, ця програма не буде суто науковою, але збереже інформацію, що може бути втрачена внаслідок знищення насипу кургану. Це ще раз доводить, що всі роботи з дослідження, охорони, обліку курганів мають здійснювати фахівці. При цьому необхідно раціонально використовувати ті невеликі бюджетні кошти, що виділяють на охорону пам'яток археології. Отже, можна констатувати кризовий стан найцінніших в Україні археологічних пам'яток – курганів.

Під час «дикої» приватизації землі за відсутності системи організації та проведення охоронних археологічних досліджень, чітких скоординованих дій державних органів охорони культурно-історичної спадщини та науковців на рівні областей і районів, за умов розквіту грабіжницьких розкопок кургани опинилися на межі повного зникнення.

На нашу думку, не нові закони про охорону спадщини і не поправки до них, а виконання існуючих законів, притягнення до відповідальності осіб, причетних до знищення курганів, та координація дій державних і наукових закладів, що займаються цією роботою, врятують «курганну» спадщину, що ще залишилася в Україні.

Список використаних джерел

1. Шарафутдінова І.М. Нові пам'ятки епохи пізньої бронзи в Нижньому Подніпров'ї // *АП. – К., 1961. – Т.Х. – С.12 – 26.*
2. Белов А.Ф., Ляшко С.Н. Отчет о разведках на побережье Каховского водохранилища от г. Васильевки до с. Скельки / *НА ИА АН УССР*
3. Телегін Д.Я. Дніпро-донецька культура. – К., 1968. – С.82, 184.
4. Бодянский А.В. Лысогорский неолитический могильник. – *Краткие сообщения Института археологии АН УССР, 1961 г., т. 11, с. 32 – 37.*
5. Белов А.Ф., Ляшко С.Н. Поселение эпохи поздней бронзы у г.Васильевка. – *«Археологические открытия 1977 г.»*, М., 1978 г., с. 298.
6. Телегін Д. Про так звані «розриті могили» або майдани і їх роль в археології та історії доби українського козацтва 16 – 18 ст. // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 1997. – Вип. 6. – С. 72 – 74.*
7. Андрух С.И., Ельников М.В., Тощев Г.Н. Раскопки на могильнике Мамай-Гора // *АВУ 1999–2000 рр. – К., 2001.*

КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК НІМЕЦЬКА МОГИЛА

*Автори: Федорченко Віталій, Коваленко Іван, Максимчук Тимур,
учні Вільнянської ЗОШ № 3,
вихованці гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Сало Ю.О.,
керівник туристських груп (експедицій),
керівник гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

З усіх типів пам'яток давніх епох, які дійшли до наших днів, найчисельнішими є курганні поховальні споруди. Запорізька область є однією з лідерок по кількості цих споруд – близько 6557 (станом на 1 січня 2011) [1, с.1.]. Проте, велика кількість курганів лише посилює нашу спільну відповідальність у збереженні та охороні цих пам'яток.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що проблематика охорони курганів та курганних могильників на території Запорізької області, зокрема Вільнянського району, на сучасному етапі перебуває в досить поганому стані. Кургани знаходяться, здебільшого, на сільськогосподарських землях, але не всі фермери дотримуються охоронного законодавства. Частішають випадки і відвертого грабіжництва «чорними копачами».

На околицях села Яковлево Вільнянського району Запорізької області знаходиться курганний могильник Німецька Могила. Нашим гуртком була запланована одноденна експедиція до місця знаходження даної пам'ятки.

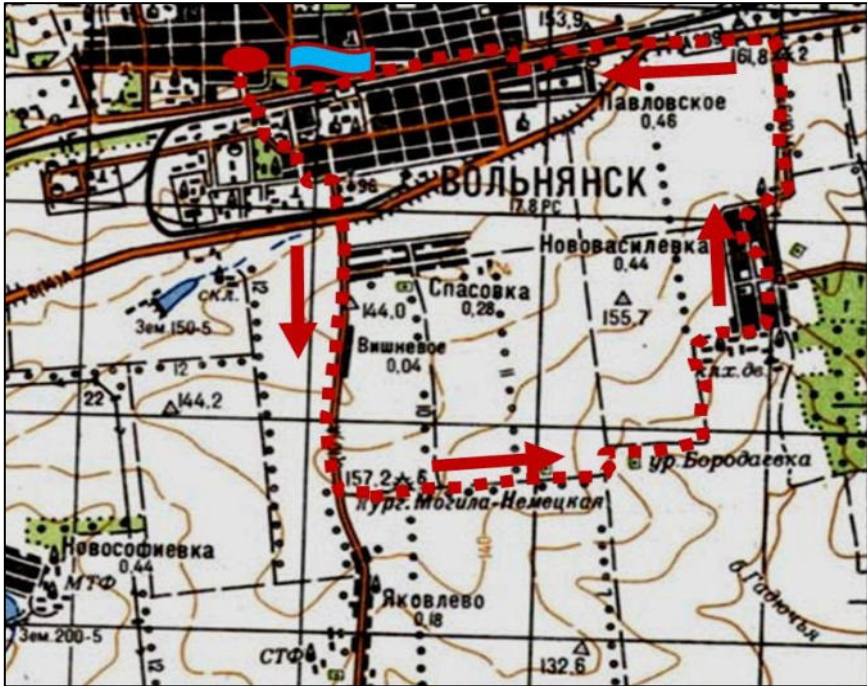
Головна мета, яку ми собі ставили – зафіксувати та описати сучасний стан курганного могильника Німецька могила. Виходячи з мети ми поставили перед собою наступні **завдання**:

- Визначити розміри курганних насипів;
- Зафіксувати через фото-зйомку сучасний стан пам'ятки;
- Визначити наявність охоронного знаку на території могильника;
- Визначити ступінь збереження даної пам'ятки;
- Розробити рекомендації для збереження археологічної пам'ятки.

У Вільнянському краї налічується 411 курганів, що входять до складу 141 пам'ятки археології, вони перебувають на державному обліку і охороняються державою. Кургани датуються від 4 тисячоліття до н.е. до середини 2 тисячоліття н.е.[5].

Перед початком експедиції ми вирішили зібрати якомога більше інформації про курганний могильник. Зокрема, були опрацьовані доступні нам картографічні матеріали, знайдені на потужних спеціальних майданчиках в мережі Інтернет (наприклад, <http://www.etomesto.ru>). На картах топонім «Могила Німецька» з'являється в 1941 році, зокрема, на військовій часів Другої Світової війни. Ми вирішили дізнатись, звідки саме така назва. За версією запорізького дослідника Юрія Князькова, землі, на якій розташований курганний могильник, до подій 1917-1921 рр. були у розпорядженні німецьких колоністів [2, с.104]. Саме від цього, найімовірніше, і отримав назву. Адже чимало сіл нашого району заснували німці та голландці-переселенці. На землях Вільнянщини вони з'явилися у 2-й половині ХІХ ст. З їх колоній утворилися села Московка, Янцево, Купріянівка, Новоукраїнка, Укромне. Сама Софіївка

(перша назва Вільнянська) отримала поштовх до розвитку не без участі переселенців. У 1870 р. колоністом Г.Л. Класеном у Софіївці було засновано чавуноливарний механічний завод з виробництва сільськогосподарських машин. У 1891 р. підприємство перейшло у власність Г.Д. Нейфельда.

Маршрут одноденної експедиції

Ми зараз не можемо точно довідатись, кому саме належали землі офіційно – голландцям чи німцям, це тема для майбутніх краєзнавчих розвідок. Як відомо, у місцевого українського населення всі колоністи, будь-то католики, лютерани чи меноніти – за віросповіданням; німці, голландці чи фламандці – за національністю були «німцями».

Експедиція відбулась на початку листопада 2019 року і проходила у формі одноденної вело-подорожі. Такий формат нами був вибраний як найбільш доцільний, тому що окрім обстеження Німецької могили в цей день був ще запланований пошук старого кладовища, яке знаходиться в трьох кілометрах від кургану в мережі лісосмуги. «Озброївшись» всім необхідним для польової краєзнавчої роботи, ми вирушили для ознайомлення з пам'яткою. Маршрут подорожі був наступний: м. Вільнянськ – с. Спасівка – с. Вишневе – кург. Німецька Могила – с. Нововасилівка – с. Павлівське – м. Вільнянськ (19 км) [Додаток 1].

Курганний могильник Німецька могила внесений до переліку пам'яток археології Запорізької області під охоронним № 1430 рішенням № 580 від 22.12.82-а. Тобто, це пам'ятка місцевого значення. Проте, на сайті Державного реєстру нерухомих пам'яток України її поки що не має [6]. Також курган відноситься до ще не досліджених археологами. Тобто, його взято на облік але не розкопано фахівцями, що не виключає його розграбування в минулі епохи.

Вид головного кургану могильника Німецька могила

Опис стану пам'ятки. Курганний могильник Німецька могила

Заміри головного кургану могильника Німецька могила

знаходиться за 1 км на пн.-сх. від північної околиці с. Яковлевого Вільнянського району. Складається з головного кургану висотою 6 м, діаметром 80 м – це є досить великий за розмірами культовий насип. Окрім цього величного кургану в склад могильника входить ще 6 насипів.

На кожному з них присутні таблички з охоронним номером № 1430 та номером окремого насипу [Рис 1, 2].

Насип №5 взагалі неможливо при початковому огляді описати, адже він знаходиться прямо на місці лісосмуги [Рис. 3], що є прямим порушенням охоронного законодавства. Лише табличка вказує на наявність на цьому місці археологічної пам'ятки.

На насипі № 3 ми виявили кам'яну брилу, яка, ймовірно, використовувалась в культових цілях при поховальному обряді [Рис. 4].

Юрій Князьков в своєму «Історико-географічному і топонімічному словнику» вказує, що на південному схилі кургану було встановлено меморіальну дошку на честь військових підрозділів, які звільнили район від нацистських загарбників [2, с.104]. Дослідивши всі 6 насипів, ми її не виявили, що може вказувати на акт вандалізму в минулому.

Загалом (окрім насипу № 5) стан пам'ятки задовільний, безпосередньо насипи не розорюються, встановлені охоронні таблички.

Висновки та рекомендації.

В результаті експедиції ми **встановили**, що

1. Курганний могильник Німецька могила є одним з найбільших за розмірами у Вільнянському районі.

2. Сучасний стан пам'ятки знаходиться в задовільному стані, проте на вершині головного кургану видно сліди діяльності людини, ймовірно, часів Другої світової війни. Адже на військових картах курганний могильник позначений як одна з точок наступу чи оборони.

3. Один з насипів могильника засаджений деревами, що є порушенням охоронного статусу.

4. Меморіальної дошки на честь

Кам'яна брила на насипу № 3

військових підрозділів, які звільнили район від нацистських загарбників наразі на південному схилі кургану немає.

Нами, в ході експедиції, були розроблені наступні **рекомендації** стосовно охорони даної пам'ятки:

1. Встановлення більш надійних та сучасних охоронних пам'ятних табличок, де би вказувалось, що пам'ятка під охороною. Адже просто номер кургану сам по собі мало що говорить пересічному громадянину.

2. Контроль за дотриманням правил поведження із землями, на яких знаходиться могильник.

3. Спилати дерева на місці курганного насипу № 5.

4. Розміщення інформації про Німецьку могилу та екскурсійні маршрути на сайті Вільнянської райдержадміністрації та в мережі інтернет.

Список використаних джерел та літератури

1. Матеріали до багатомногого «Зводу пам'яток історії та культури України»: Запорізька область. - Кн.1. «Запоріжжя» / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. – К., 2016. – 350 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?libid=11022>

2. Запорізька область. Історико-географічний і топонімічний словник. – Вип. I (Василівський, Вільнянський, Гуляйпільський, Запорізький, Новомиколаївський райони) – Запоріжжя: «Тандем-У» – 320 с.

3. Зведений перелік пам'яток археології Запорізької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0ByuIw-1R3DEQalJHTEoYaTRmSHc/view>

4. Історичні, воєнні, адміністративні карти – Інтернет. Режим доступу// <http://www.etomesto.ru/?region-clear>

5. Історія району. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://vilnyanska-rayrada.gov.ua/istoriya-rajonu-22-39-40-13-02-2017/>

6. Реєстр пам'яток місцевого значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245323810&cat_id=244910406

7. Карти Google [Електронний ресурс] // <http://maps.google.com.ua>

ОЛЕКСІЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ

*Автор: **Белянцева Діана**,
учениця Більмацької спеціалізованої загальноосвітньої
школи I-III ступенів «Інтелект»,
вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: **Мальована О.В.**,
вчитель Більмацької спеціалізованої загальноосвітньої
школи I-III ступенів «Інтелект»,
керівник гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Мета роботи: використовуючи комплексний аналіз історичних джерел та спеціальної наукової літератури, з'ясувати причини появи Дніпровської укріпленої лінії визначити наслідки для Запорізького краю побудованих укріплень, а саме функції Олексіївської фортеці.

Актуальність проблеми полягає в ґрунтовному вивченні будівництва Олексіївської фортеці, адже існують лише стислі відомості про її існування. Здебільшого дослідники приділяли більше уваги їй, як військово-оборонному

об'єктові, ігноруючи роль у заселенні краю та покладених на неї господарських функціях.

Основні завдання, які ставили перед собою:

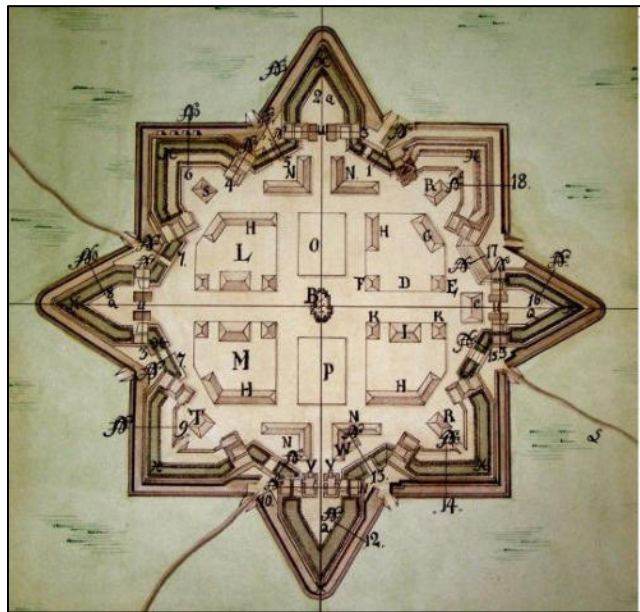
- визначити передумови, причини та з якою метою будувалася Дніпровська укріплена лінія;
- з'ясувати яку роль відігравала Олексіївська фортеця в заселенні Запорізького краю та дослідити її залишки на сьогоднішній момент;
- проаналізувати історичні джерела, які свідчать про посилення наступу царизму на Запорозькі Вольності та остаточне знищення Січі;
- привернути увагу учнівської молоді, широких верств населення до пам'ятки історії рідного краю.

Пам'ятками оборонної архітектури другої половини XVIII сторіччя є залишки Дніпровської укріпленої лінії. Відомості про її фортеці носять фрагментарний характер і не дозволяють скласти цілісної картини про хід її спорудження та її ролі в організації оборони південних рубежів Російської імперії, в т. ч. й України, в 70-х – на початку 80-х рр. XVIII ст., а тим більше в заселенні краю. Саме тому важливо проаналізувати матеріали та визначити роль Олексіївської фортеці.

В 1770 р., коли війна з Туреччиною перейшла межі Новоросійської губернії і російські війська закріпилися на Таганрозькій лінії, Катерина II наказала побудувати нову Дніпровську лінію, відокремлюючи Новоросійську губернію і Запорізькі вільності від татарських володінь, починаючи від Азовського моря степом, по річках Берди і Кінської до Дніпра на відстань 180 км.

Дніпровська укріплена лінія – система прикордонних укріплень, створена російським урядом для захисту від турецько-татарських нападів, а також з метою встановлення контролю над запорозькими землями. Лінію було спроектовано таким чином, що всі фортеці розміщувалися вздовж кордону з Кримським ханством, визнаного Белградським миром 1739 р. та додатковими договорами 1740 р. Указ про будівництво було підписано 10 травня 1770 р.

Роботи по зведенню Дніпровської лінії планувалося здійснити протягом 6 років, влітку почалось проектування й закладка укріплень під керівництвом видатного фортифікатора М. А. Деденева. Роботи вели військові інженери – Я. Бібіков, А. Панін, О. Вахтін, Ф. Наковальнін, І. Путімцев, О. Мусін-Пушкін, Федір та Петро Ларіонові. Було складено чіткий графік робіт на зведенні фортець і лінії, визначена кількість майстрових і робітних людей, яких необхідно було щорічно залучати до будівництва, а також визначено витрати на закупівлю будівельних матеріалів і оплату будівельникам.

План Олексіївської фортеці

Встановлено, що будівництво лінії так і не було завершено. Завдяки залученню до будівельних робіт колодників та солдатів гарнізонів у 1775 –1776 рр. вдалося добудувати лише дві фортеці – Олександрівську та Петрівську.

Кожна з фортець зводилась за своїм планом, але всім була притаманна зіркоподібна форма, земляні вали, бастіони й траверси. Казарми й приміщення для офіцерів будувались з дерева й каменю.

Дніпровська укріплена лінія простягнулася на 180 км від Дніпра до Азовського моря вздовж течії рік Кінської та Берди та складалася з семи окремих фортець - Кирилівської, Олександрівської, Петрівської, Микитинської, Захаріївської, Григоріївської та Олексіївської. Найміцніше укріпленими з них були Кирилівська та Олександрівська фортеці.

Олексіївська фортеця носить ім'я командувача російським флотом – графа Олексія Орлова. Воєнні здібності проявив під час російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр., розбив турецький флот в бухті Чесма в 1700 р., за що був нагороджений титулом графа Чесменського. Плани всіх фортець, в тому числі й Олексіївської, були складені інженером-полковником Корсаковим і затверджені Військовою колегією у травні 1770 року. В фортеці планувалося розмістити гарнізон з двох рот. При спорудженні фортець Дніпровської лінії були використані фортифікаційні прийоми, які до цього не застосовувалися.

Олексіївська фортеця розташована на правому березі річки Берда, на північному сході від сучасного села Ланцеве Більмацького району. Вона мала детальний проект: зворотна споруда у вигляді 8-кутної зірки з бастіонами та рavelінами; навколо земляних валів повинні проходити рови; в середині – 4 казарми для солдатів, 4 порохових льохи, 2 «провіантських магазини» та будинок для коменданта. Службу в укріпленнях лінії несли 3 козацькі полки.

Для Олексіївської фортеці відмежували 6396 десятин. Під час будівництва виселялися козацькі зимівники, для забезпечення будівництва матеріалами вирубувалися ліси. При цьому військові інженери-фортифікатори і коменданти гарнізонів віддавали накази, які призводили до хижацького знищення зелених насаджень. Будівництвом фортець з 1770 по 1772 роки керував генерал Деденєв, а з 1772 року генерал В.Чертков.

В 1791 році комендантом Олексіївської фортеці був Олексій Якович Обернібесов, дрібнопомісний дворянин, який мав 29 душ кріпосних селян. Останній комендант – підполковник Данило Юхимович Єрмаков доживав свій вік у Олександрівську.

В 1774 році між Росією і Туреччиною підписано мирний договір, і укріплення вирішили збудувати за спрощеним планом – у вигляді редуту. Після зведення по всьому периметру валів та зовнішнього рову роботи були припинені. В середині розмістився 5-й Дніпровський батальйон. Останнє поповнення прибуло на лінію 1788 року. Одночасно поряд з фортецею виникла Олексіївська слобода, де оселялися відставні солдати, інженери. Під час будівництва російські офіцери засновували, крім військових поселень, свої власні слободи з кріпосними селянами. Селили не лише будівельників, російських служилих людей - однодвірців, ув'язнених («колодників»), козаків, але й вихідців з інших країн, що значною мірою впливало на формування багатоетнічного складу населення цього регіону та його освоєння в цілому.

У 1783 році Кримське ханство було приєднане до Росії і фортеці Дніпровської лінії опинилися не на кордоні, а в середині країни і потреба в них, як військових укріпленнях, відпала. В 1797 році Дніпровську лінію ліквідували, війська розформували. В 1784 році за царським указом «Об исключении на новой / Днепровской / линии лежащих пунктов из штатов крепостей... обращая их во внутренние города посады» – п'ять середніх фортець лінії були ліквідовані, в тому числі Олексіївська.

Залишки охоронного знаку

Опис стану пам'ятки. Залишки Олексіївської фортеці знаходяться на правому березі річки Берда, на північному сході від сучасного села Ланцеве Більмацького району. Сьогодні – це контур земляних валів заввишки до 1 метра, які охоплюють простір приблизно 250 x 280 м, у вигляді восьмикутної зірки та ровів цитаделі святого Іоанна, яка була частиною споруди. Даний факт засвідчили археологи під час своєї експедиції в 2019 р. В наступному році виповниться 250 років унікальному об'єкту, який не занесений до переліку Державного реєстру нерухомих пам'яток України, може перетворитися на справжній історично – туристичний об'єкт.

До Державного реєстру пам'яток історії та монументального мистецтва по Куйбишевському (Більмацькому) району включено пам'ятку містобудування та архітектури Олексіївську фортецю Дніпровської лінії укріплень. Залишки розташовані на землях природного заповідного фонду «Комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Редути старих укріплень». Зазначений об'єкт паспортизований, з Ланцівською сільською радою укладено охоронне зобов'язання від 30.12.2003 №289. В рамках проведення заходів з популяризації та інформованості громадян про об'єкт культурної спадщини, на території

На території залишків Олексіївської фортеці

залишків Олексіївської фортеці встановлено охоронний знак, який інформує, що пам'ятку занесено до Реєстру і вона перебуває під охороною держави.

Ще в 2013 році відповідний знак мав такий вигляд, а зараз зовсім інший, що свідчить про зацікавленість та

збереження унікальних залишків.

Висновки. Будівництво Дніпровської лінії з одного боку – це ще один із епізодів спільних зусиль народу у боротьбі проти зовнішньої агресії, з іншого – імперської політики царського уряду в справі ліквідації української автономії, зокрема Запорозької Січі, та подальшому зміцненню свого впливу у Північному Причорномор'ї. Після її зведення Запорозька Січ опинилася в тісних обіймах самодержавства і була ним ліквідована ще до завершення будівництва Дніпровської лінії.

Проводячи дослідження, спираючись на достовірні факти почерпнуті здебільшого з історичних джерел можемо зробити висновки:

- спорудження Дніпровської укріпленої лінії було неминучим ще з самого початку свого існування, адже вона не задовольняла ні з фортифікаційної, ні з економічної, ні зі стратегічної точки зору;

- після приєднання Криму до Росії втратила своє оборонне значення, але ще багато років зберігала стратегічне значення виконуючі роль надійного тилу для російської армії та існувала як військова споруда;

- «нова» лінія зіграла важливу роль у налагодженні поштової служби та слугувала надійною тиловою базою для російських військ у Криму. Через Олексіївську фортецю було налагоджено постачання харчових та військових припасів, які доправляли до пристані в Петрівській фортеці. Для перевезення припасів було створено навіть невеличку флотилію з дев'яти судів.

- з'ясовано, що до початку будівництва Олексіївської фортеці проект було переглянуто та у двічі скорочено кошторис, уповільнення темпів будівництва було викликано рядом причин, а саме недостатньою кількістю робітників, відсутністю потрібних коштів, внаслідок приєднання Криму до Росії, фортеця знаходилася не на кордоні, а в середині країни.

Побудова Дніпровської лінії завершила процес оточення Запорозьких Вольностей російськими поселеннями та остаточно вирішила долю Запорізької Січі, і в той же час прискорила процес заселення та господарське освоєння регіону.

Відкривши для себе багато цікавого та нового, переконалися в складності, суперечливості та неоднозначності історичного шляху рідного краю. Академік Д.С. Лихачов говорив: «Якщо людина не любить хоча б зрідка дивитися на старі фотографії своїх батьків, не цінує пам'ять про них, залишену в саду, який вони обробляли, речах, які їм належали, – значить, він не любить їх. Якщо людина не любить старі вулиці, нехай навіть і поганенькі, – значить, у нього немає любові до свого міста. Якщо людина байдужа до пам'ятників історії своєї країни, – він, як правило, байдужий до своєї країни». Ми, як свідомі громадяни своєї держави, повинні вивчати і знати свою історію, бо народ, який забув свої корені і не знає звідки він, не має майбутнього. Надія, що нащадки будуть цінувати історичні пам'ятки відчувається.

Використана джерела інформації

1. Бойко А. В. *Поселення відставних солдатів на Новій Дніпровській лінії// Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX ст. - Запоріжжя, 2001. – Вип. 6.*

2. *Історія Української РСР. У 8 т. К., 1978. – Т. 2*

3. Лях С.Р., Лях О. К. *Історія рідного краю: Запорізький край у козацьку добу (XVI – XVIII ст.)*. – Запоріжжя: Прем'єр, 2000. – 192 с.
4. Молдавський Р. *Історія Петровської фортеці Нової Дніпровської лінії (1770-1791)*// Наукові записки ЗДУ, 2006.- №18.
5. Молдавський Р.Л. Джерела з історії Нової Дніпровської лінії у фонді 52 Російського державного військово-історичного архіву // *Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. – Т. 10. – К.: Поліграфічна дільниця Інституту української археографії, 2005. – С. 251 – 258.
6. Новицький Я.П. *Історія г. Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии. 1770-1806*. - Екатеринбург, 1905;
7. Пирко В.А. *Днепровская укрепленная линия*// *ВИ СССР. Межведом. сборник*. – Харьков, 1989.- Вып. 34.
8. Пірко В.О. *Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (історичний нарис з уривками джерел і планами споруд за другу половину XVII -XVIII ст.)*// *Український культурологічний центр. Донецьке відділення НТШ, – Донецьк, 2007. – 176 с.*
9. Скальковский А. *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731-1823*. – Одесса, 1836. - Ч. I.
10. <https://shotam.info/arkheology-vyivayly-na-zaporizhzhizh-zalyshky-starodav-oi-fortetsi-iakushukaly-stolittiamy-foto/>

ПОСЕЛЕННЯ ПОБЛИЗУ С. АЗОВ

*Автор: Антоненко Роман,
учень 8 класу КЗ СШЗНЗ № 1 м. Приморськ,
вихованець гуртка «ПЛАСТУНИ».
Керівник: Гадючко О.О.,
учитель КЗ СШЗНЗ № 1 м. Приморськ,
керівник гуртка «Пластуни».*

Плодородні степи Північного Приазов'я були заселені ще з часів кам'яного віку, коли древні мисливці ходили по них у пошуках здобичі. М'який клімат, рясна рослинність, різнобічний тваринний світ, тепле, багате рибою море приваблювали сюди людей ще 8-10 тис. років тому. Пам'ятниками старовини є залишки стоянок, розсіяних у долині річки Обіточної, могильні кургани. Один із них був розкопаний біля селища Підспір'я. Другий, Хрестова могила, знаходився за 1,5 км від Азовського моря. Цікавий курган виявили за 2 км на південний захід від села Комишуватка. Серед його знахідок, у тому числі, – прикраси з 9 раковин мушлі, розміщених у вигляді віяла.

Древні мисливці й збирачі поселялися вздовж річкової долини, де будували легкі помешкання. Здобиччю служили їм великі тварини: мамонти, первісні бики, дикі коні. І маленькі – вовки, лисиці, зайці.

Шість тисяч років тому в Приазов'ї з'явилися племена азово – дніпровської культури. Вони займалися мисливством, рибною ловлею, примітивним землеробством, розводили домашню худобу.

У кінці 60-х років ХХ століття краєзнавці Комишуватської школи виявили стоянку племен зрубної культури, яка мала дату друге тисячоліття до н.е. й знаходилася на правому березі річки Обіточної. Неподалік від стоянки розкопано три кургани. Поховання було перекрито шаром морських водоростей (камкою), котрі за пройдені тисячоліття залишалися сухими і не гнили.

Про сиву давнину, що йде в глиб тисячоліть, багато чого знають земляні рукотворні гори, що зберігають таємниці племен бронзового віку: скіфів і сарматів, готів і гунів, половців і ногайців.

Біля села Маринівка учні знайшли стійбище древніх хліборобів бронзового віку. У Маринівському стійбищі знайдені кам'яні зернотерки, печі, де плавили метал, кам'яні форми, в яких відливали серпи, ножі, наконечники до списів. Зернотерка з цього поселення зберігається в Ермітажі. Є така сама й у Приморському краєзнавчому музеї.

Маршрут експедиції гуртка «Пластун»

Важливу роль в історії заселення краю грали могутні скіфські племена, які в VII сторіччі до нашої ери принесли з собою в Приазов'я залізні знаряддя праці. На заміну скіфам у II ст. до н.е. в Північне Приазов'я прийшла нова хвиля кочівників-сарматів. У період «великого переселення народів» на початку I тисячоліття нашої ери пронеслися приазовськими степами величезні візки готів. Ці простори зустрічали багатомовні полчища гунів. Ставили в ковильному степу свої смугасті намети хазари і печеніги.

У середині XI століття хазяями нашого краю стали половці. Про довголітнє перебування цих кочівників у приазовських степах свідчать багаточисленні кам'яні статуї – баби, вирізьблені з глиб граніту – широколиці, з короткими ногами й схрещеними на животі руками.

Досліджуючи сиву давнину, учасники гуртка «Пластуни», звернули увагу на картах Ф.Ф.Шуберта та П.О. Тучкова 1858 р. 29-15, 30-15 на гряді курганів між річкою Обіточною та Кільтичею. Згодом на картах Гійома Левассера де Боплана 1648 р. видно ряд генуезьких поселень на Північному Приазов'ї. Стало відомо, що по території Північного Приазов'я проходив північний шовковий шлях.

Пошук знахідок

Важливо відзначити: античні греки самі до Китаю не доїжджали так само як і китайці до Середземномор'я. Міжнародна торгівля знаходилась в руках групи купців. Північний відрізок шляху в основному обслуговували скіфи.[1.] Отже на цьому шляху повинні були залишатися місця для відпочинку та торгівлі. Для дослідження ми обрали маршрут: Приморськ – Борисівка – Лозанівка – Азов, де на території Новопавлівської сільської ради знаходяться залишки поселення.

Пам'ятка охоронного статусу відсутня, тому, що це поселення було знайдено всього декілька років тому, а для отримання охоронного статусу потрібні результати досліджень.

Свої дослідження ми розпочали з вивчення літератури. В книзі «Нариси з історії та археології Бердянського краю» написано: «З 2013 року археологічні розвідки у Бердянському та Приморському районах проводить аспірант кафедри історії України Бердянського Державного педагогічного університету Голік Арсентій Анатолійович. В розвідках приймали участь як професійні археологи – Папанова В.А., так і краєзнавці – аматори...»

Знайдена кераміка

Друге поселення відкрито при обстеженні поля, поблизу с. Азов Приморського району. На полі знайдені фрагменти ліпної кераміки (двокольорова – червона та чорна), світло глиняної тонкостінної кераміки (одна стінка з графіту), фрагмент товстостінної кераміки червоно глиняної кераміки, стінка середньовічної амфори та декілька кісток ВРХ. Кераміка датується від доби пізньої бронзи до раннього середньовіччя.

У вересні 2014 р. навчальною археологічною лабораторією Бердянського державного педагогічного університету проведено археологічні розвідки поблизу с. Азов Бердянського району та в околицях м. Приморська Приморського району Запорізької області. Головне завдання розвідок – пошук та дослідження нових пам'яток доби неоліту – раннього заліза. Фрагменти ліпної кераміки (вінчик і стінки) доби пізньої бронзи та кістки великої рогатої худоби знайдені у полі на відстані 1 км на південь від села Азов. За 1,1 км на південний захід від м. Приморська на полі зібрані фрагменти ліпної кераміки доби пізньої бронзи та середньовіччя. Зокрема, фрагменти ліпних вінчиків. Один – з орнаментом у вигляді зашипів, інший мав напівкруглий виступ/шишечку на відстані 0,5 см від краю вінця. Кераміка середньовіччя представлена червоноглиняною керамікою (стінки, фрагмент ручки амфори) та фрагментом сіроглиняної рифленої амфори.[3.49,50] Ліпна кераміка доби пізньої бронзи; кераміка середньовіччя.

На карті Боплана 1648 р. в Північному Приазов'ї можна побачити, що за своїм походженням та написанням більшість назв наближені до італійської мови та латини. Ось деякі з них: Polonixi - polo – небосхил, pixi – спиратися (лат.); Porteti - portatio – перевозка, доставка (лат.); Lena de cospori - lena – спокусниця (лат.), дух, дихання (італ.), conspirare – змова, таємниця, таємне товариство (італ.); [4]

Важливу інформацію про поселення може надати археологія. Але цей регіон залишається одним з найменш досліджених в Україні. На супутниковій карті в січні 2019 р. видно контури поселення біля с.Азов.

На відстані 800 м на Північ від східної частини с. Азов Приморського району Запорізької області на землі Новопавлівської сільської ради знаходяться залишки поселення. Воно з Сходу на Захід має розмір 2 тис. 100 м, а з Півдня на Північ 875 м. Але ці розміри умовні, тому, що точні розміри можна сказати тільки після шурфовки рову.

Шматки руди та шлаку

В середні віки одним з місць утворення міст були броди чи переправи. Це поселення розташоване біля броду через річку Кільтичія, але на жодній карті цей брід не показано. Про те, що в поселенні велася торгівля – говорять наші знахідки руди та шлаку. На території поселення було знайдено 4 шматки залізної руди, за думкою геолога Блонського Миколи Геліодоровича та Дульцева Святослава Вікторовича, два шматки однієї породи, два інші – зовсім різних порід. Жоден з шматків не місцевого походження (з Корсак Могили). Наявність шлаку говорить, що в поселенні виплавляли метал. Знайдений кований восьмимерик скоріше міг бути використаний в торгівлі ніж в сільському господарстві. Гуртківці знайшли велику кількість кераміки. Весь матеріал передано запорізькому археологу В.С.Іллінському

Висновки та рекомендації. Законодавство про охорону археологічної спадщини складається з Конституції України, Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984, Кримінального кодексу України від 05.04.2001, Земельного кодексу України від 25.10.2001, Законів України «Про охорону культурної спадщини від 08.06.2000р. та «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004. У той час археологи занепокоєні, так як багато унікальних пам'яток України, у тому числі і в нашому районі, під загрозою знищення. Перша причина, як це не парадоксально, недосконалість чинного законодавства. Друга причина – це господарська діяльність (сільськогосподарська).

Тому потрібно розгортати активну політику зберігання археологічної спадщини та її органічного включення в життя суспільства. Ввести ліцензування щодо продажу в Україні метало детекторів. В Великобританії навіть на приватній землі, археологічні знахідки вважаються власністю

держави. Напевно і в нашій країні потрібно прийняти схоже законодавство. Щодо поселення то його потрібно в найближчий час дослідити та надати охоронний статус. В гіршому випадку будуть втрачені унікальні історичні дані.

Джерела інформації

1. «Наука и жизнь», 1999 № 9 г. Николаев По материалам журнала «Bild der Wissenschaft» Детальніше <https://www.nkj.ru/archive/articles/9730/>
2. Нариси з історії та археології Бердянського краю. В.А. Папанова, А.А. Голік, К.О. Калініченко. Навчальний посібник. Бердянськ 2016 р.
3. А.А. Голік. Археологічна розвідка у Бердянському та Приморському районах / Археологічні дослідження в Україні 2014. – К.: «Стародавній Світ», 2015. – с.49-50/
4. Сайт translate.google.com.ua

МАМАЙ-ГОРА – ПАМ'ЯТКА АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ

*Автори: Арехов Владислав, Максименко Олексій,
вихованці гуртка «Історичне краєзнавство» ЕЦТКС.
Керівник: Попротський С.М.,
керівник гуртків ЕЦТКС.*

Мамай-гора за площею та кількістю поховань є найбільшим могильником у Причорномор'ї та одним з найбільших у Євразійському степовому поясі. Ця археологічна пам'ятка належить до об'єктів культурної спадщини національного значення й занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [1]. За даними запорізького археолога Г.Тощева, проведені аерофотозйомки, топографічні дослідження дозволили визначити приблизну площу могильника – близько 30 га [2]. Ядро могильника становлять 5 курганів, з них 3 довгих та 2 округлої форми.

Вже на картах к.ХІХ-поч.ХХ ст.. цей об'єкт позначався як Мамаєва або Мамайська могила. Дослідження археологічної пам'ятки відбувалися у радянські часи: перші плани могильника було складено експедицією Б.М.Гракова у 1946-1947 рр., уточнені в 1970-хрр. З 1988 року дослідження поховань на Мамай-горі ведуть експедиції Запорізького національного університету. Розвідані пам'ятки охоплюють вражаючий період – від неоліту, бронзи, раннього залізного віку до пізнього середньовіччя. Всього, за підрахунками запорізьких археологів, виявлено близько 600 поховальних комплексів, які сконцентровано в курганах, ґрунтовних могильниках або розташовані окремо [2]. Всі відомі в Північному Причорномор'ї культури залишили свої сліди на Мамай-горі: ямна, бабинська, катакомбна, зрубна, багатовалікової кераміки, білозерська, новочеркаська тощо.

За скіфських часів на Мамай-горі з'явилися масові поховання. Найдавніші з них археологи датують кінцем VII-VI ст. до н.е., основна частина – IV-III ст. до н.е. Загальна кількість поховань цього часу – близько 370. Багато знахідок було зроблено археологами за більше ніж 30 років роботи. Цікавий для нас факт: на підставі аналізу кістяків та знайдених речей спеціалісти припускають,

що значна кількість досліджених поховань належить жінкам-воїнам, так званим амазонкам [2].

Експедиція 2019 року під беззмінним керівництвом кандидата історичних наук Геннадія Тощева та викладачки історичного факультету ЗНУ Світлани

Руйнація берега

Андрух відзначилася сенсаційними знахідками. У липні 2019 року, досліджуючи невеликий пагорб на Мамай-горі, археологи натрапили на рів із залишками кісток тварин та дрібними уламками амфор. Це явні ознаки поминальної тризни, характерної для скіфів та інших стародавніх культур. Як виявилось, під цим маленьким курганом було два поховання – центральне та супровідне. Спочатку було вирішено розчистити супровідне. На це пішло майже три дні. Зачищаючи контури

поховальної ями, археологи натрапили на рідкісну сіро глиняну амфору. У ямі лежав кістяк, який, як пізніше з'ясували антропологи, належав юнаку віком 18-20 років. Судячи з предметів, що лежали поруч, це був скіфський вершник. «Здобиччю» дослідників стали залізна бойова сокира, бронзові та кістяні стріли, застібки для кінської вузди. А найцікавіший артефакт – акінак. Комплекс цікавий не лише через збережені зброю та прикраси – він уточнює датування скіфських пам'яток на Мамай-горі. Це поховання відносять до VI ст. до Р.Х., тоді як попередні скіфські знахідки датували IV-III століттями до Р.Х. [4].

Отже, Мамай-гора є особливою, значущою археологічною пам'яткою, яка розташована на території Кам'янсько-Дніпровського району. Проте в публікаціях ЗМІ, наукових статтях археологів піднімається проблема збереження цього об'єкту, оскільки відбувається його поступова руйнація у зв'язку зі збільшенням дзеркала Каховського водосховища. В результаті – втрачено частину поховань, зокрема тих, які знаходяться поблизу могильнику Мамай-Сурка. За всі роки роботи археологічних експедицій досліджено лише близько 25% [3]. Є небезпека втратити значний пласт європейської історії.

Вихованці гуртка «Історичне краєзнавство» Енергодарського центру туризму, краєзнавства та спорту не в перший знайомилися з історією Мамай-гори. Проте нові відкриття сезону 2019 року знов пригорнули увагу до цієї пам'ятки. Туристсько-краєзнавча експедиція, яка відбулася 28-30 серпня 2019 року, мала на меті продовжити вивчення історії та сучасного стану Мамай-гори.

На етапі підготовки до експедиції ми дізналися про деякі фрагменти середньовічної історії краю, які пов'язані з Мамай-горою. Існує легенда про прекрасну Білозерку та хана Мамаю. За часів татаро-монгольського нашествия

володаркою цієї місцевості була прекрасна Білозерка. І ось одного разу посватався до неї хан Мамай. Але Білозерка не захотіла йти за нього. Вночі вона завантажила скарб, худобу, всіх своїх людей на човни, і вони втекли рікою. Коли Мамай прийшов, не було тут нічого і нікого. Розлютився хан, почав троциту гору. З тих пір і отримала вона його ім'я. А річка, котить свої води неподалік, називається Білозерка.

Маршрут експедиції

День 1. Екскурсія на кургани та невеличка лекція по історії та археології Мамай гори. Ставимо намети, прибираємо сміття та чистимо джерело.

День 2. Радіальний вихід вдовж берега до річки Мамай Сурка. Оглядаємо обвалення берегової лінії. По дорозі знайшли декілька уламків кераміки, та окам'янілих кісток. На березі водойми можна знайти артефакти з різних епох. Два уламка кераміки серед знайдених нами, можливо датувати 3000-4000 років до н.е., бо це кераміка зроблена без гончарного круга [3]. Важко датувати окам'янілості та гончарну кераміку, оскільки усі знахідки перемішані від обвалів та руйнації берегу.

День 3. Збір табору та дорога до дому. Знайдені під час експедиції артефакти ми проаналізували за допомогою керівника гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР Гуленка К.С., кераміку – на основі розробленої ним методики. З'ясували, що №5 – це оброблена скам'яніла кістка. Штучно загострена. Це могло бути знаряддям періоду верхнього палеоліту-неоліту. Можливо, ретушером – знаряддя з кістки, що використовувалися для обробки крем'яних знарядь, зняття дрібних лусочок з краю знарядь з кременя. Таким чином, за допомогою ретушера загострювали крем'яні знаряддя (ножі, наконечники, скребки). № 6 – швидше за все фрагмент середньовічної амфори 10-15 ст. Щодо решти знахідок – походження встановити складно, оскільки фрагменти невеликі та обкатані водою. Проте й ці два зразки дають уявлення про масштабність могильнику Мамай-гора.

Опис стану пам'ятки:

Мамай-гора – пам'ятка археології національного значення. При проходженні маршруту експедиції наша група не виявила вказівників, інформаційних дощок, які б визначали статус пам'ятки, містили правила поведінки на території. На двох округлих курганах збереглися бетонні стовпчики, на яких колись розміщувалися таблиці.

Після затоплення місцевості Каховським водосховищем в кінці 1950-х років всі давні стоянки, поселення, житла стародавніх людей, до того часу майже не досліджені, назавжди зникли під водою. За останні 30 років обвалилося майже 400 метрів берега. Вчені кажуть, що зупинити процес руйнації Мамай-гори неможливо. Це обумовлено не тільки близькістю штучного моря, а й просіданням ґрунту [3]. Навесні і восени, коли рівень Каховського водосховища підвищується, берег Мамай – гори розмивається.

Вже після закінчення експедиції ми провели заміри за допомогою сервісу Карти Google та виявили приблизні показники поглинання берегу водами Каховського водосховища. Сервіс дозволив проміряти відстань до певних пунктів на узбережжі у двох напрямках – на північ та на північний схід – за фотозйомками 2007, 2013 та 2018 року. За самими приблизними підрахунками,

протягом 11 років на півночі узбережжя відступило не менше ніж на 22 м, на північному сході – не менше ніж на 7 м (Табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунки відстані від точки з координатами
47°25'53.83''С 34°15'52.30''В до берегової лінії

Відстань за напрямками (Рис.2)	2007	2013	2018
Північ	445 м	442 м	433 м
Північний схід	1178 м	1176 м	1171 м

Висновки та рекомендації.

1. Мамай-гора – пам'ятка архітектури національного значення, яка надає можливості вивчати великий період історії людства – від доби неоліту (можливо, й раніше) до пізнього середньовіччя.

2. Будівництво Каховської ГЕС, створення Каховського водосховища привели до втрати великої кількості археологічних пам'яток вздовж течії р.Дніпро. Останні 60 років відбувається поступова руйнація берегової лінії півострова, на якому знаходиться Мамай-гора, що призводить до втрати частини її археологічних скарбів.

3. Єдиний спосіб вирішення проблеми втрати археологічних пам'яток – терміново копати, допомагати археологам не тільки історикам-студентам, але всім небайдужим людям. Якщо ми з вами цього не зробимо, ми втратимо знання про своє минуле, ми втратимо свої корені й залишимося безрідними.

4. Подальші розкопки допоможуть дати відповіді на безліч питань, пов'язаних з епохою Середньовіччя. І, можливо, після з'ясування того, яке ж все-таки населення проживало тут, які в нього були стосунки з Золотою Ордою і як татаро-монголи (а саме з ними і пов'язують в народі назву священної гори) вплинули на формування українського народу, і вдасться уточнити час зародження запорізького козацтва, простежити його корені.

5. Необхідно встановити охоронні знаки, таблички (стенди) з інформацією про статус пам'ятки, правилами поведження на території Мамай-гори.

Список використаних джерел та літератури:

1. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmi.gov.ua/nras/239966145>

2. Андрух С.И., Тоцев Г.Н. Археологические культуры Северного Причерноморья в фокусе Мамай-Горы – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archeo.ru/struktura-1/otdel-arheologii-centralnoi-azii-i-kavkaza/meropriyatiya-otdela/drevnie-nekropoli/andruh-s.i.-toschev-g.n.-arheologicheskie-kultury-severnogo-prichernomor'ya-v-fokuse-mamai-gory>

3. Люди Мамай-гори: Як на Запоріжжі усім світом рятують артефакти вісьмох тисячоліть – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zp.depo.ua/ukr/zp/mau-matau-yak-na-zaporizhzh-i-usim-svitom-ryatuyut-artefakti-kilkoh-tisyacholit-20180719808358>

4. Назарова Є. Таємниця Мамай-гори: головне археологічне відкриття року змінює погляд на скіфів // Радіо Свобода, 26.09.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30185552.html>

5. Кераміка – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кераміка>

«Пам'ятки історії»

ДЗВОНИ ПАМ'ЯТІ НАД КУРГАНОМ

Автор: *Белявцева Діана,*
учениця Орлівської СШ I-III ступенів.
Керівник: *Шкарупа Т.О.,*
вчитель Орлівської СШ I-III ступенів.

Вступ. В історії людства є події, велич і значення яких не затьмарюється з плином часу. До таких подій безперечно належить Перемога у війні 1941-1945 рр. Понад три роки жорстоким буревієм вирувала війна на українській землі, залишивши після себе кровавий слід фашистських злодіянь. На неозорих просторах України та сусідніх держав, землі яких найбільш постраждали від ворожого спустошення, війна розкидала десятки тисяч індивідуальних і братських, відомих і невідомих, солдатських і громадянських могил. Жертвами війни стали не тільки бійці і командири, партизани і підпільники, хто зі зброєю в руках боронив і

визволяв рідну землю, але й мирні громадяни, найчастіше це літні люди, жінки і діти. І як вияв величезної народної поваги до безсмертних героїв Великої Вітчизняної війни, до безвинно уб'єнних жертв, на їхніх могилах та на їх

Топографічна карта з позначенням місця знаходження пам'ятника «Знак оклику» біля с. Орлово та с. Світлодолинське

споруджено пам'ятники та обеліски, монументи і меморіали у багатьох містах і селищах нашого Запорізького краю. І кожен з них, через десятиліття, оголюючи велику драму тієї війни, немовби голосом полеглих закликає нас не забувати про їх саможертвність, їх подвиг та відвагу.

Є такий пам'ятник і поблизу с. Орлово Мелітопольського району Запорізької області за координатами – 47°4'14"N 35°33'5"E

Велика зацікавленість щодо історії його створення виникла у мене під час роботи над історичним шкільним проектом «Пам'ятники очами дітей».

Метою роботи стало дослідити історію трагічних подій на території с. Орлово Мелітопольського району Запорізької області під час Великої Вітчизняної війни та умов спорудження пам'ятника – «Знак оклику» (друга

назва «Дзвін над курганом»), якій став символом вшанування пам'яті дітей – інвалідів, жертв фашистського геноциду

Для її досягнення поставила наступні завдання:

1. Встановити недостатньо відомі факти трагічних подій на території с. Орлове Мелітопольського району Запорізької області під час його окупації фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

2. Зібрати та проаналізувати історичні джерела: спогади очевидців, архівні документи часів Великої Вітчизняної війни та післявоєнного часу тощо.

3. Звернуть увагу суспільства до цієї незвичайної історичної пам'ятки та об'явити її необхідність надання їй охоронного статусу.

Історія спорудження та короткий опис пам'ятника «Знак оклику».

Пам'ятник – «Знак оклику» (друга назва «Дзвін над курганом») був споруджений в 1994 році за ініціативою голови колгоспу Карла Маркса Лісничого Ю.В. і жителів села Орлове Мелітопольського району Запорізької області з метою вшанування пам'яті дітей – жертв геноциду.

Авторами пам'ятника стали: скульптор Борис Ізрайлевич Рапопорт – учасник обласних і республіканських виставок, член Спілки художників СРСР з 1970 р. та архітектор Ю. Бірюков. Дзвін вилили місцеві майстри Єлсуков Дмитро, Мироненко Олександр, Шутов Юрій.

Пам'ятник нагадує зелений пагорб на вершині якого розірваний знак оклику, символ обірваного людського життя. Дитячі перелякані обличчя в центрі пам'ятника. Завершує знак - дзвін, який коливається від вітру, дзвонить, нагадуючи ще раз ту страшну трагедію, яка відбулася в селі Орлове в жовтні місяці 1941 року.

У підніжжя пам'ятна плита з написом:

*«На цьому полі у жовтні 1941 року
фашистські окупанти розстріляли
131-го учня спецінтернату с. Орलोво.
Вічна їм пам'ять»*

Загальний вид пам'ятника «Знак оклику»

Головна композиція пам'ятника

Хронологія подій, що стали причиною створення пам'ятника. Пам'ятник знаходиться недалеко від дороги при в'їзді до села. Поблизу від того пресловутого Орлівського рову. Саме тут, були розстріляні ті, хто так підходив під жертв расистської ідеї нацистів про необхідність тотального знищення «неарійців»: глухонімі діти, інваліди, єврейські сім'ї. Вважалося, що вони «не заслуговують права на існування» і являють собою біологічну загрозу» для німецької нації. Враховувався і економічний ефект від знищення «зайвих людей», існування яких обходиться дуже дорого державі і суспільству. Що вже говорити про жителів захоплених територій. Навіть фольксдойче...

На території села в той час знаходилося три інтерната: школа глухонімих дітей, інтернат для інвалідів і так званий «будинок партизан», де знаходилися самотні пристарілі жінки.

Вивчення історії геноциду під час нацистської окупації передбачає залучення широкої джерельної бази, котра нажаль стосовно с. Орлове відсутня в архівах Мелітопольського району. Тому тільки із спогадів очевидців вимальовується страшна неможлива картина ще одного доказу фашистської жорстокості.

Каральні акції були здійснені в жовтні 1941 р., через 5 днів після окупації села. Виконала їх айнзацкоманда 10а. Зі школи вивезли всіх дітей – (131) за село, заставляли їх стрибати до ями. Тих, хто чинив опір, били прикладом і силою кидали в рів.

Із спогадів Леонович Олени Тарасівни, 1933 року народження; мешкає за адресою: с. Орлове, вул. Набережна 10. *«...їх поставили спиною до рову і почали стріляти. До ями кидали всіх підряд і живих і мертвих, а коли їх зарили вночі було чути стогін і земля рухалася, наче жива дихала. Двом діткам вдалося виритися з ями і врятуватися. Всі хворі діти були розстріляні в ямі чотирма гестапівцями. Діти кричали, плакали, кликали на допомогу, але гестапівці нікого до них не підпускали.»*

Тут же було розстріляно і сім'ю єврея Яблуновського – мати, жінку і двох дітей. Здавалося, що вся ця ділянка була просочена кров'ю.

З історичних документів краєзнавчого музею с. Орлове: *«...Холодні краплі жовтневого дощу, сичати, випаровувалися з розпечених стовбурів машиненгеверов. Усміхнений молодий офіцер айнзацкоманди 10а у високому кашкеті з блискучим орлом повільно обвів поглядом жителів села, яких змусили бути присутніми на акції, підійшов до краю рову і неквапливо висипав різнобарвні льодяники з бляшаної коробочки вниз на дитячі тіла, розірвані на шматки кулеметними чергами. Відкинув убік порожню бляшанку і, гидливо морщачись, обтер руки чистою носовою хусткою...»*

Фашисти намагалися стерти пам'ять про свої злочиння. Селян змусили заривати рів.

Із спогадів Будовської Лідії Іванівни, 1936 року народження; мешкає за адресою: с. Орлове, вул. Шкільна 1. *«...Я була ще маленька 7-річна дитина. А ось моя свекруха Будовська Тетяна згадувала, що коли дітей розстрілювали зігнали все село. Мешканців села змусили закапувати померлих і живих. Їй вдалося врятувати на горіщі двох хлопчиків, які потім*

направилися до Молочанську, бо в селі залишатися було не можна.»

Коли рів було засипано, окупанти проїхали по ньому танками і зробили дорогу, по якій вже і в повоєнні роки, люди ходили на роботу. По трупах. Крім тих, звичайно, хто знав, що це за дорога. Ті – третьою стороною це місце прокляте обходили.

Ми з вдячністю схиляємо голову перед героїзмом людей, які ціною власного життя допомогли дітям – інвалідам. А випадки такі були непоодинокі:

Із спогадів Бондаревої Катерини Михайлівни, 1930 року народження; до 2016 р мешкала за адресою: с. Орлове, вул.Набережна 4. *«...Моя сусідка Жукова Ніна працювала санітаркою в інтернаті. Дізнавшись про те, що німці збираються розстріляти дітей, вона сховала двох дівчаток. А у самої ж була Неля, тільки народилася. Вночі вона випроводила дівчаток з дому. Одна з них дійшла до Запоріжжя. А потім вже коли Ніна померла, ми з чоловіком в Запоріжжі її зустріли. Вона розповіла, що довго шукала свою р'ятувальницю, але це не вдалося. Ніну Жукову зрадила мешканка села Катерина Ряба. Її хотіли розстріляти разом з хворими дітьми. Врятував її Байдаков Микола, який добре знав німецьку мову і зміг довести її невинність...».*

Притулок простояв порожнім всю війну. А в 1945-му, після перемоги, в будівлі колишньої кірхи відкрили будинок інвалідів війни. І працювали там ті ж нянечки і санітари, які проводжали в останню путь своїх вихованців у жовтні 1941-го. Вони-то й розповідали про страшну долю дітей Орлівського притулку: і про тих двох, дівчинку і хлопчика, яким дивом вдалося вибратися живими з розстрільного рову і про ще двох вихованців інтернату Невойсі Олексія та Чирву Василя, що сховалися на горищі інтернату, а коли вже почули постріли, зрозуміли, що трапилося і втекли...

Та хіба їх слухали? Навіть у партійному райкомі. Клопітка ця справа і дуже обтяжлива – в такі непрості часи терзати собі душу непотрібними спогадами про загиблих.

Тільки в 1994 році зусиллями небайдужої людини, Юрія Лісничого, біля рову, сліди якого і зараз ще тягнуться вдалину до Азовського моря, був поставлений пам'ятник за проектом Бориса Рапопорта. Скульптор згадував: на відкритті він зустрівся з одним з тих двох, що вибратися з рову. Єдиним які дожили до цього дня вихованцем Орловського інтернату 1941 року. Зовсім сивим старим. Він досі пам'ятає очі цієї людини: божевільну відчуженість і мудру бездонну глибину погляду людини, яка побувала по той бік життя, по той бік добра і зла.

Загальний сучасний стан пам'ятки та заходи щодо його збереження. Але проходять роки... плинність часу все більше викреслює з життя сліди війни. Обвітрюються пам'ятники, змиваються дощами та снігами написи на меморіальних дошках.

На краю рову досі курган, а на ньому колона у вигляді знаку оклику з рваним кульовим отвором. А в отворі, шістнадцять років гойдаючись на вітрі, жалібно дзвенів дзвоник. Оплакуючи і тих дванадцять вихованців інтернату, чий імена відомі, і сто дев'ятнадцять, що так і залишилися

безіменними.

Із статі журналіста Бориса Артемова «Дзвони пам'яті над курганом»:
«...Ось тільки у 2010 році трапилася з дзвіночком біда: перетерся і впав язичок. Замок дзвіночок. Не дивно – не тільки люди, навіть метал втомлюється плакати. І подія начебто не глобальна. Прикра дрібниця, не більше. Можна жити і без звуків плаче дзвіночка. Тільки не можна без пам'яті. І потрібна вона навіть не тим загиблим дітям, а нам, що живуть.

Начебто і не проблема, але самі розумієте – гроші, час. Та й подяки навряд чи дочекаєшся. Кому ж захочеться возитися! Клопітка ця справа і дуже обтяжлива-робити що-небудь не тільки для себе в наші непрості часи.

Так би, мабуть, і замок назавжди дзвіночок, але, дізнавшись про біду, із далекого німецького Аугсбурга приїхав сам автор пам'ятника, скульптор Борис Рапопорт. Привіз сконструйований і зібраний особисто з підручних матеріалів механізм для відновлення пошкодження. Клопітно адже і дуже обтяжливо в будь-які часи чекати, що хтось зробить ту роботу, яка під силу тобі самому»

Зараз стан пам'ятки можна оцінити як задовільний: силами сільської ради та місцевих жителів навколо пам'ятника було зроблено огорожу, у листопаді 2003 року оновлена меморіальна дошка...., але він не має охоронного статусу на відміну від меморіального комплексу в центрі сіла (охоронний номер 560 у списку історичних пам'яток), де поховано 81 чоловік.

Пам'ятник «Знак оклику» відрізняється від інших пам'ятників радянської доби тим, що в ньому відсутня ота показна пишність і монументальність. Це пам'ятник безвинним маленьким загиблим дітям! Можливо тому кожного разу поряд з пам'ятником щемить серце і стає так сумно і страшно, коли у чистому степу розноситься дзвін пам'яті... Ні міни та бомби, що під час війни рвали на частини нашу землю, нівечили людські тіла та долі, а жорстокі загарбники позбавили батьківської любові цих та мільйони інших дітей нашої країни, відібрали їх життя.

Тому ми вирішили звернутися з проханням до Громадської організації «Вікімедіа Україна» про розгляд питання, щодо включення пам'ятника «Знак оклику» біля с. Орлове Мелітопольського району Запорізької області у перелік пам'яток, які мають історичний охоронний статус.

Висновки. В ході роботи я дослідила історію створення історичної пам'ятки «Знак оклику», присвячену загиблим у роки Великої Вітчизняної війни дітям-інвалідам с. Орлове Мелітопольського району Запорізької області. Також мною була створена презентація для шкільного музею і історичного гуртка.

Матеріали моєї роботи почали використовуватися на уроках історії рідного краю, історії України, всесвітньої історії під час вивчення тем, пов'язаних з Великою Вітчизняною війною, на заняттях краєзнавчого гуртка Орлівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст., під час проведення виховних заходів.

Фотоматеріали планується використати для участі у Всеукраїнському етапі міжнародного конкурсу на найкращі зображення пам'яток культурної та історичної спадщини «Вікі любить пам'ятки» у 2019 році.

Сьогодні я починаю роботу над встановленням прізвищ тих дітей, кому пощастило вижити, але чий імена досі невідомі.

Редьярд Кіплінг сказав свого часу казав: «Ім'я невідомого солдата відомо лише Богу». Я ж буду намагатися зробити так, щоб імен цих загублених і невідомих дітей, чиє життя так трагічно обірвалося в жовтні 1941 року, залишилось якомога менше.

Список використаної літератури та джерел

1. *Архів краєзнавчого музею с. Орлове Мелітопольського району Запорізької області*
2. *Матеріали шкільного музею Орлівської ЗШ І-ІІІ ст. Мелітопольської РДА*
3. *Карти Google [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.google.com.ua*
4. *Спогади Бондаревої Катерини Михайлівни, 1930 р.н., жительки с. Орлове, задокументовані Бутенко О., 2013 р.*
5. *Спогади Будовської Лідії Іванівни, 1936 р. н., жительки с. Орлове, задокументовані Бутенко О., 2013 р.*
6. *Спогади Леонович Олени Тарасівни, 1933 р.н., жительки с. Орлове, задокументовані Бутенко О., 2013 р.*
7. *Ботнер Ю. Зов шкільного звонка: [Об открытии памятника детям, погибшим во время войны в с. Орлово Мелитоп. р-на; Скульптор – Б. Раппопорт] //Индустр. Запорожье. – 1994. –14 мая.*
8. *Володимирів М. Увічнено у камені: [Про творчий доробок Б. Раппопорта] // Комсомолец Запоріжжя, – 1984, – 22 груд.*
9. *Онищенко О.М. «Повернута спадщина», збірка матеріалів конкурсу до 65 річниці Перемоги «Ми пам'ятаємо!», упорядник О. В. Дровосекова – Запоріжжя: «Стат і К°», 2010*
10. *Шайкин И.М., Зябко М.Н. Нацистский геноцид в еврейских земледельческих колониях юга Украины. Очерки по истории Холокоста и Сопротивления в Украине. К., 1999.*

І СЛАВИМО ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ ВІЧНО...

*Автори: Земскова Дар'я, Земсков Артем,
учні Мелітопольської ЗОШ № 7.*

*Керівник: Букиша О.О.,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Мелітопольської ЗОШ № 7.*

Наша земле, рідна запорізька земле... З давніх часів ти була колискою козацтва та вважалася символом справжньої мужності. Ти народжувала героїв, чиї подвиги оспівували у піснях та легендах. Ти завжди уособлювала прагнення українського народу до свободи і незалежності, а твоя давня історія – джерело таємниць і загадок різних епох.

Однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби українського народу за свою незалежність був козацький рух. Козаки стали тією силою, яка впродовж століть пильно стояла на сторожі свободи і гідності України як незалежної, суверенної держави. М. Грушевський справедливо зауважував, що період існування Запорозької Січі – найбільш яскравий і цікавий період українського життя [1].

Запорозька Січ майже безперервно вела важку збройну боротьбу за віру і незалежність свого народу. Очевидець того славного періоду української історії Г. Боплан писав, що, відстоюючи свою свободу, православну віру, славні

українські козаки кожний клаптик своєї землі поливали кров'ю й щедро засівали своїми кістками, водночас створюючи таких богатирів-героїв, які викликали в сучасників неабиякий подив. Кожен вважав за честь належати до «козацької нації». Запорозьке козацтво – гордість української нації, найвищий злет у її віковичному розвитку [1].

Запорізька область багата на чисельні пам'ятки – унікальні твори матеріальної і духовної культури, які є вагомою частиною всеукраїнського та всесвітнього культурного надбання. Вивчення, охорона та використання пам'яток є важливим напрямком культурної політики.

Багато козаків нібито застигли в своєму часі. Серед них і козак Мамай, і Йосип Гладкий, і Богдан Хмельницький, і Дмитро «Байда» Вишневецький. Всі вони наче чекають довгої повчальної розповіді про свою особистість, адже вони були видатними історичними діячами свого часу.

А що ж козак? Звичайний запорізький козак? Запорозький козак і воїн, запорозький козак і лицар – це такі поняття, які ніколи не відділялись одне від одного, якщо говорили про козака, то розуміли, що він безперечно воїн, якщо мали на увазі січовика, то розуміли, що він безперечно «лицар». «У нас над усе честь і слава, військова справа, щоб і себе на сміх не дати, і ворогів під ноги топтати», – говорили козаки [1].

Саме такому «звичайному» запорізькому козаку і присвячений монумент у місті Мелітополі «Козак розгинає підкову», що розташований в районі нижньої площадки Моторного заводу, навпроти входу до спортивного комплексу (вул. Олександра Невського, 69). Автор цього міфічного творіння – скульптор Володимир Мінаков, уродженець міста Мелітополь. Монумент символізує козацьку завзятість. Це місце для скульптури в 1988 році було вибрано дирекцією заводу недаремно – воно відповідало духу змагальності, здавна властивого козакам [2].

Адже свого часу, козаки під час народних ігор змагалася на спритність, силу, винахідливість, точність. Традиційними були змагання на конях (скачки, перегони). Козацька молодь постійно розвивала свої природні задатки, вдосконалювала тіло й душу в іграх, танцях, хороводах, різних видах змагань і боротьби.

Кожну весну вище Дніпровських порогів козаки влаштовували змагання з веслування поперек бурхливої річки. Перемагав той, чий човен фінішував на протилежному березі точно навпроти місця старту. Часто проводились змагання з пірнання у воду. Для цього старшина впускав прокурену люльку в річку, і

Скульптура «Козак розгинає підкову»

молоді козаки навипередки пірнали, щоб дістати її із дна. Особливо почесно вважалося взяти люльку з річкового піску без допомоги рук – одними зубами – і так винести її на поверхню [3].

Хто ж став прообразом цього могутнього велетня? Можливо, сам автор? Адже скульптор Володимир Мінаков завжди відрізнявся прекрасним здоров'ям і великою фізичною силою. Зараз йому 77 років, і він, паралізований, прикутий до ліжка – про колишню лицарську відвагу, дивлячись на нього, вже нічого не нагадує. Він мешкає у Донецьку і всі зв'язки із нашим містом для нього обірвані [2].

Монумент «Козак розгинає підкову» не входить до переліку об'єктів культурної спадщини національного та місцевого значення Запорізької області, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єктів природно-заповідного фонду області [5]. Але з метою вдосконалення патріотичного та громадянського виховання підрастаючого покоління на традиціях і звичаях народу України, вивчення історичної і культурної спадщини рідного краю, можливо створення одноденної екскурсії до історичної пам'ятки із розповіддю про козаків та автора даного монумента. Пропонуємо до 30-річчя монумента надати статус пам'ятки місцевого значення.

Опис стану пам'ятки. Пам'ятник «Козак розгинає підкову» виконаний з цілісного каменю граніту. Він був створений відомим мелітопольським скульптором Володимиром Мінаковим та встановлений в 1988 році. Висота споруди близько 3 метрів, ширина – 1,5 метри. На скульптурі зображено обличчя козака та руки, які тримають у руках підкову. Це символізує міць та силу запорізьких козаків.

Стан споруди – задовільний.

Статус. Монумент «Козак розгинає підкову» не входить до переліку об'єктів культурної спадщини національного та місцевого значення Запорізької області, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єктів природно-заповідного фонду області.

Пам'ятки поблизу. Недалеко від пам'ятника знаходиться Мелітопольський краєзнавчий музей та Мелітопольський державний педагогічний університет, який носить ім'я Гетьмана Війська Запорізького Богдана Хмельницького.

Як дістатися до пам'ятника. До пам'ятника «Козак розгинає підкову» можна дістатися на маршрутному таксі з будь-якої частини міста в напрямку «Центральний ринок». Далі до пам'ятника можна прогулятися пішки.

Висновки та рекомендації. Образ козака, хороброго воїна, справжнього захисника своєї Батьківщини і віри Православної, так і проситься бути увічненим в поетичному рядку чи в гранітному пам'ятнику. Тому не дивно, що на Україні встановлено чимало пам'ятників, присвячених подвигам козаків.

З метою вдосконалення патріотичного та громадянського виховання підрастаючого покоління на традиціях і звичаях народу України, вивчення історичної і культурної спадщини рідного краю, можливо створення одноденної екскурсії «Слава запорізьким козакам» до історичної пам'ятки із розповіддю про козаків та автора даного монумента. До історичних об'єктів екскурсії можна віднести:

- Мелітопольський краєзнавчий музей;
- пам'ятник «Козак розгинає підкову»;
- Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького;
- пам'ятник Богдану Хмельницькому.

Пропонуємо до 30-річчя монумента надати статус пам'ятки місцевого значення.

Використані джерела

1. Про козаків. Праця де Боплана тривалий час була єдиним у Європі науковим джерелом з україністики [Електронний ресурс] / Сергій Гапчук. - Електрон. текст. дані. - Режим доступу : <http://veterano.com.ua/korisni-materiali/istoriia/4877-pro-kozakiv-pratsya-de-boplana-trivalij-chas-bula-edinim-u-evropi-naukovim-dzherelom-z-ukrajiniستي>
2. Мелітопольський скульптор осталися без української пенсії [Електронний ресурс] // Наш город. – 20.02. 2018. – Режим доступу: <http://catcut.net/99ix>.
3. Профіль Запорізької області. Аналітично-описова частина до стратегії розвитку Запорізької області [Електронний ресурс]. - Електрон. текст. дані. - Режим доступу: <file:///E:/Спадицина%20Запорізького%20краю/1kap.pdf>. Назва з екрану.
4. Список пам'ятників козакам на Україні [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енцикл. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA>
5. Заповідники, заказники, пам'ятники природи Запорізької області: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] /Запорізький обласний центр охорони культурного наследия.- Веб-сайт. - Режим доступу : <http://zabor.zp.ua/Turizm/oblast/dostoprimechatelnosti.htm>, Язык укр., рус.
Культурна спадщина: веб-сайт [Електронний ресурс] /Департамент культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації.- Веб-сайт. - Режим доступу : <https://zocoks.jimdo.com/державний-реєстр>.- Мова укр., рус

МІСЦЯ ПОХОВАННЯ ВОЇНІВ-ВИЗВОЛИТЕЛІВ СМТ БІЛЬМАК ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Автори: **пошукова група**
гуртка географічного краєзнавства «Inquisitores» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: **Сердюк Т.О.**,
вчитель Більмацької СЗОШ І-ІІІ ст. «Інтелект»,
керівник гуртка «Inquisitores» КЗ «Центр туризму» ЗОР.

З метою вдосконалення патріотичного та громадянського виховання підростаючого покоління на традиціях і звичаях народу України, формування гармонійно розвиненої особистості шляхом залучення молоді до активної діяльності з вивчення історичної та культурної спадщини, історії рідного краю, ознайомлення з природними пам'ятками та об'єктами заповідного фонду учнями гуртка географічного краєзнавства «Inquisitores» КЗ «Центр туризму» ЗОР була проведена пошуково-краєзнавча експедиція для дослідження місць поховань військовослужбовців, які визволяли селище від німецько-фашистських загарбників у вересні 1943 року.

Нами було досліджено три могили: дві братські могили та могилу офіцера. Усього у боях за селище загинули 111 бійців та офіцерів. Усі бійці належали до частин 2-ї гвардійської армії Південного фронту, а саме до 1-го і 13-го гвардійських стрілецьких, 4-го гвардійського механізованого корпусу та інших частин. Самі місця поховань були утворені після 15 вересня (дня остаточного визволення селища від окупантів). Пізніше на місцях захоронення воїнів були встановлені меморіали.

Пам'ятник Георгію Ключову

Так на могилі гвардії-майора Георгія Ключова у 1967-му році було зведено унікальний пам'ятник. Для інших солдат і офіцерів створені меморіали. Останки 17 бійців були поховані у братській могилі у південно-західній частині селища. Інші військові були поховані у центрі селища поруч з церквою. Зараз на цьому місці знаходиться меморіальний комплекс «Алея слави», який крім братської могили з іменами загиблих поруч зі скульптурою матері-страждальниці має плиту з зображенням моменту бою, а також бюсти героїв-уродженців району; пам'ятник землякам-воїнам, що загинули під час війни в Афганістані.

Кожного року зусиллями учнів Більмацької СЗОШ I-III ступенів «Інтелект» та її працівників проводяться заходи з догляду за могилою Георгія Ключова, оскільки вона знаходиться у межах території школи. На честь цього загиблого хороброго офіцера було названо вулицю неподалік від місця його загибелі. На маршруті експедиції її можна помітити ліворуч від місця відправлення, вона проходить майже паралельно маршруту.

Меморіал на братській могилі у центральній частині смт Більмак

Зі слів очевидиці подій визволення селища Олександри Григорівни Олексенко, у якої ми взяли інтерв'ю, за селище велися запеклі бої, тому і жертв було так багато. 111 загиблих та декілька сотень поранених. Вона допомагала робити перев'язки пораненим солдатам після звільнення селища, а пізніше обрала професію медичної сестри і працювала у лікарні селища.

Усі три об'єкта дослідження входять до каталогу об'єктів культурної спадщини

Більмацького району та охороняються Законом України «Про охорону культурної спадщини» (редакція від 14.03.2018, підстава 2289-19).

Стан збереження усіх трьох пам'яток можна вважати добрим. За станом фарб можна сказати, що фарбування проводиться щорічно. Пам'ятники чисті і охайні. Наявність значних фізичних ушкоджень відсутня. Зовнішній вигляд збережено повністю, а втручання людини не помічено. Охоронні металеві інформаційні таблички Державної служби охорони культурної спадщини відсутні на усіх об'єктах. Сліди чи наявність будівництва, прокладання комунікацій, інших земляних робіт у безпосередній близькості до пам'ятки відсутні.

Усі пам'ятки повністю доступні для огляду. Підхід для зовнішнього огляду усіх пам'яток вільний і нічим не ускладнений. Поршень законодавства щодо збереження і використання пам'яток не виявлено.

Література

1. *История городов и сёл Украинской ССР, Запорожская область: "Институт истории академии наук УССР; К.-1981г. 728 с.*
2. http://www.wikiwand.com/uk/Більмацький_район.
3. <http://www.centre7.org.ua/?q=book/export/html/94>
4. <http://www.archivzp.gov.ua/index.php?lang=ru>
5. <https://zakon.help/law/1805-III/>

НІХТО НЕ ЗАБУТИЙ , НІЩО НЕ ЗАБУТО!

*Автори: Мірчева Карина,
учениця КЗ «НВК «Новоолексіївка ЗОШ І – ІІІ ст. ДНЗ».
Керівник: Луценко Ю.С.,
вчитель КЗ «НВК «Новоолексіївка ЗОШ І – ІІІ ст. ДНЗ».*

Запорізький край, славний своїм історичним минулим, бойовою і трудовою звитягою, вписав не одну яскраву сторінку до героїчної історії нашого краю. Важкі часи пережила наша держава під час другої Світової війни, вона зажадала від народу найбільшої напруги, сил і величезних жертв.

Ця війнабула найкровопролитнішоютанайжорстокішою з тих, якізнаєлюдство. У ній брали участь 61 держава – понад 80% жителів планети. До армійбуломобілізовано понад 100 мільйонівосіб. Людськівтрати становили майже 60 мільйонівубитих і понад 90 мільйонівчоловікпокалічених.

Війна проти німецького фашизму всіма своїми вогняними колесами двічі прокотилася українською землею, залишивши глибокі вибоїни й шрами в долі народу України. В кожнійродині пам'ять про неї буде житизавжди. Скількиразівдоводилося слухатирозповіді про страшніподії. Скільки людей з нашого краю не повернулися додому. І лише пам'ять про їх подвиги ми гордо несемо крізь роки, крізь призму часу. Наш край захищали до останнього подиху ті, чиїми іменами ми пишаємося до сьогодні. Ми згадуємо їх імена, розповідаємо про них майбутнім поколінням.

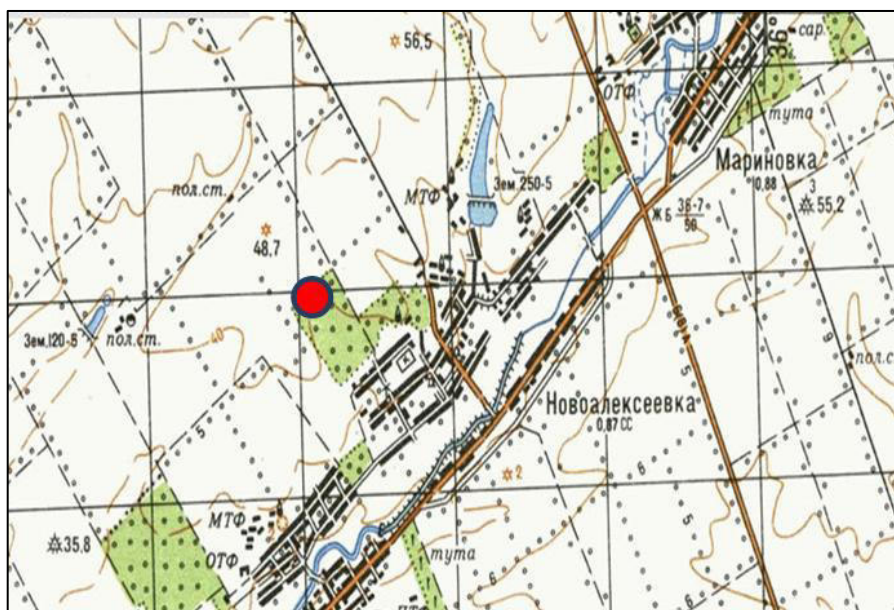
Спираючись на минуле, неважко спрогнозувати кінцевий результат – поява нових «білих плям» у відображенні історичного шляху українського народу.

Важливо зберегти пам'ять про всі події, які залишили по собі глибокий слід в історії України про всіх полеглих на українській землі. Майже 80% пам'яток, присвячених подіям Другої Світової війни, братські могили і пам'ятні знаки на честь воїнів-визволителів, спорудження яких розпочалося в роки війни. [1]

З метою виявлення обставин утворення пам'яток нашого краю нами було проведено краєзнавче дослідження.

На території Новоолексіївської сільської ради знаходиться історична пам'ятка «Горіховий гай». У 1965 році на вшанування пам'яті воїнів – земляків, які загинули під час Другої Світової війни в селі було споруджено пам'ятник, біля якого насаджено горіховий гай. Кожне деревце носить ім'я того, хто не повернувся з поля бою, символізує пам'ять про нього. Імена синів, дідусів, чоловіків та навіть жінок залишились у тім гаю...

Із свідчень жителів села: *«У той час коли закінчилась війна всі чекали на повернення своїх рідних, але жорстоким був час, коли надія помирала з життям сина або чоловіка. Багато було загинуло в тій страшній війні, село оплакувало тих, хто не повернувся з поля бою. Тоді й було обговорено створення Горіхового гаю на території села в пам'ять про тих, хто не повернувся до дому.»* Терещенко О.І.

Місцезнаходження Горіхового гаю на території с. Новоолексіївка

«Я була маленька, але пам'ятаю як жителі села усі разом насаджували ці дерева, а через років 5 біля кожного деревця на табличках було набито фотографії та імена загиблих: кожного, хто не повернувся... велична пам'ять, яка пройшла крізь час...». Власенко К.І.

Горіховий гай розміщено на півночі села, де колись відбулось військове поховання. Його було побудовано і насаджено в другій половині ХХ століття на честь воїнів-земляків села. Новоолексіївка Новоолексіївської ОТГ Приморського району Запорізької області. Точне місцезнаходження: на краю села, де царить тиша і краса нашої місцевості.

У 1965 році відбулося відкриття пам'ятника. Типова модель споруди схожа з конструкцією надгробних пам'ятників на індивідуальних могилах (висота 3 метри). Доповнює його і очолює зірка – відмітний знак радянських солдат і символіка СРСР. Пам'ятник був завжди доглянутим, покритим квітами в дні святкування пам'яті Перемоги над нацизмом у Другій Світовій війні. [2]

Через деякий час після відкриття пам'ятника було задумано насадити дерева, але думки односельчан розходилися: які ж саме. І зупинились

Мітинг до дня перемоги 1975 рік

однодумці на горіховому дереві, бо горіх – символ багатства. Це – багате дерево, яке біднесає по собі: дає поживний і багатий урожай своїх плодів, але це не збагачує його власних сил і не зміцнює його гостійкості – його, багатогой щедрого, легко ламають вітри і дуже часто вражають морози. Горіх виражає характер тих людей, які можуть багато зробити для інших, але не в силі ні забезпечити, ні захистити себе самих... [5]

В наш час пам'ятник знаходиться в аварійному становищі. Прошло десятки років з того моменту, коли його було встановлено, а реконструкція не проводилася. Деревя, які були насаджені, треба оновлювати так само, як і надписи тих, в ім'я кого посаджено кожне дерево.

Страшна війна ХХ століття, пекуча рана, яка болить досі чи не в кожній українській родині. Воїни-переможці проявили неабиякий героїзм, стійкість, мужність, билися за кожний клаптик рідної землі до останньої краплі крові, вистояли і перемогли. Для України ціна тієї перемоги жахлива – мільйони людських життів, зруйнована економіка. Кожен другий воїн поліг у боях, кожен другий з тих, хто залишився у живих, був поранений. Гоїлися рани, зростали повоєнні покоління... наша земля, нашої нині незалежної держави була звільнена від завойовників. [6]

Сучасний стан пам'ятника, 2018 рік

Історія минулого залишається і в майбутньому... І чим далі у минуле відходять грізні обриси війни, тим повніше осягається велич народного подвигу, який передається від покоління до покоління як символ невмирущої слави наших батьків, дідів, прадідів, незборимого прагнення жити за ідеалами миру, свободи і справедливості. Ми

пам'ятаємо полеглих на полі битви і низько вклоняємося ветеранам, які на своїх плечах винесли тягар війни і підняли країну з руїн у повоєнні роки.

Все менше залишається учасників, ветеранів війни. Честь їм і шана живим! Вічна слава загиблим! Хай не згасає пам'ять про героїв!

Список використаних джерел

1. *Приморск: годы и судьбы. Книга 1 «Память огненных лет»*
2. *Приморск: годы и судьбы. Книга 2 «Память огненных лет»*
3. *Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org>*
4. *Електронний ресурс: <http://msmb.org.ua>*
5. *Електронний ресурс: <https://www.google.com.ua/search>*
6. *Електронний ресурс: <https://lib.if.ua>*

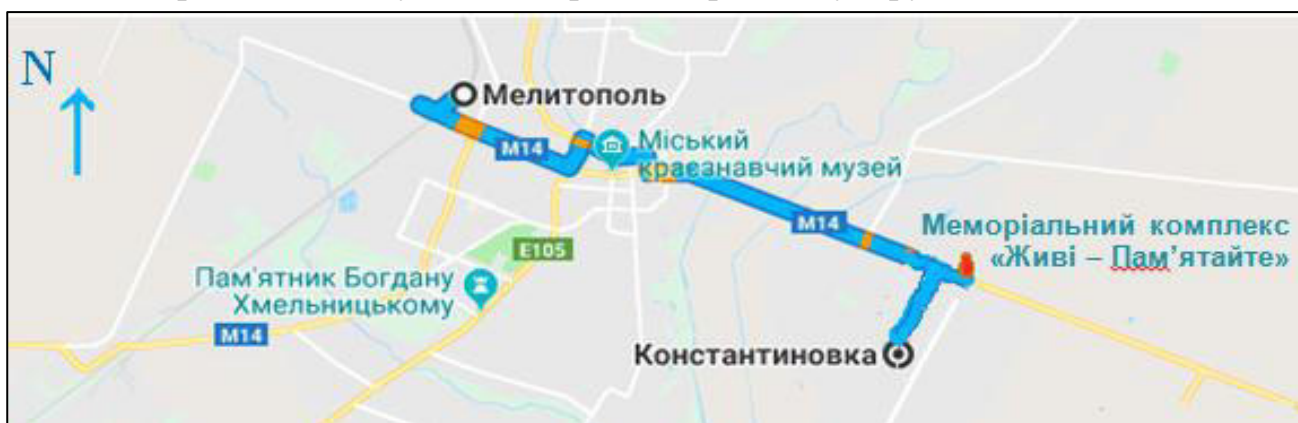
ПОХІД ВИХІДНОГО ДНЯ, ПОВ'ЯЗАНИЙ З МЕМОРІАЛЬНИМ КОМПЛЕКСОМ «ЖИВІ-ПАМ'ЯТАЙТЕ

*Автор: Сук Марія,
вихованка гуртка «Юні історики-краєзнавці» КЗ «ЦПО» МРР.
учениця КЗ «НВК «Новоолексіївка ЗОШ I – III ст. ДНЗ».
Керівник: Алексєєва Т.О.,
керівник гуртка «Юні історики-краєзнавці» КЗ «ЦПО» МРР.*

Нашу подорож ми починали з ознайомлення з матеріалами Мелітопольського краєзнавчого музею, які присвячені подіям окупації Мелітопольщини гітлерівськими загарбниками (з 6 жовтня 1941 по 23 жовтня 1943 року). Під час цієї екскурсії ми дізнались про нелегку судьбу місцевих мирних мешканців часів окупації.

Далі цілцю нашій подорожі став меморіальний комплекс «Живі – пам'ятайте», присвячений пам'яті жертв масового розстріли місцевих громадян.

На передодні святкування 77-річчя Перемоги у Другій Світовій війні і 75-

Карта-схема подорожі

річчя звільнення міста Мелітополя від німецьких окупантів, нам юним історикам-краєзнавцям, багато розповідають про подвиги радянських людей, про наших співвітчизників і земляків. Нас часто водять в міський краєзнавчий музей, де широко представлена експозиція військових років. З туристсько-краєзнавчим гуртком ми вже не раз ходили по пам'ятних місцях, де йшли

колись особливо жорстокі бої. В центрі нашого міста знаходяться пам'ятники підпільникам і Братське кладовище-меморіал, де покояться воїни-визволителі, які віддали свої життя за звільнення нашого краю і всього українського народу. Ось так на заняттях, екскурсіях і в походах, ми дізналися про багато подвигів наших земляків та радянських воїнів, здійснених в місті і районі в роки війни.

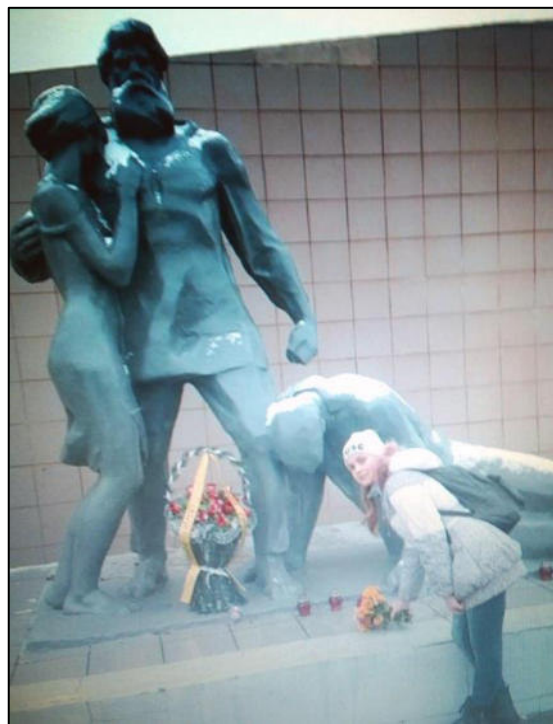
Але особливо нас засмутив факт масового знищення окупантами мирних жителів, невинних дітей, молоді та старих людей. Це і стало предметом нашого дослідження. В ході його проведення у нас були багаточисленні зустрічі з цікавими людьми, робота у фондах міського краєзнавчого музею, знайомство з військовою краєзнавчою літературою і матеріалами періодичного друку, присвяченим окупації краю.

Об'єктом нашого вивчення став пам'ятник жертвам фашизму – мирним жителям Мелітополя та навколишніх сіл, мученицькі загиблих від рук гітлерівських катів у «Рву смерті», який носить назву «Живі – Пам'ятайте».

Літо 1941... Нічого не віщувало майбутніх різких змін в житті радянських людей. Йшло звичайне мирне життя повне повсякденних проблем, радощів та смутку. Але ось настав фатальний день 22 червня і життя кожної радянської людини змінилася. Голос з репродукторів встановлених на вулицях та площах суворо оголосив про початок війни...

Ця війна увійшла у кожний дім, змінила життя і долю всіх радянських людей. Вона стала справді народною, тому що весь радянський народ став на захист своєї Батьківщини. Але шостого жовтня 1941 року після тривалих тяжких боїв Червона Армія вимушена була відступити від Мелітополя у напрямі міста Маріуполь. У районі лівобережжя Дніпра, в зв'язку з проривом передових ворожих танкових з'єднань Клейста далеко на південний схід (у напрямку до міста Запоріжжю), створилася загроза оточення радянських частин. У дуже важкому положенні загрози оточення і знищення оказались 9-а та 18-а Армії Південного фронту, які знаходилися під Мелітополем. В результаті місто, Мелітопольський край, вся Запорізька область на цілих два роки були окуповані німецько-фашистськими загарбниками.

Гітлерівці, вступивши в місто Мелітополь, відразу ж стали вводити тут свої «нові порядки». І почали вони це робити з масових арештів. В цей час багато жителів краю було розстріляно або попали в концентраційні табори і в'язниці, вивезені до Німеччини. Старі мешканці міста до цих пір пам'ятають ті страшні дні фашистських репресій над мирним населенням. Масово розстрілювали цілими сім'ями євреїв; розстрілювали патріотів, які боролися з загарбниками, або висловлювали протести проти їх дій; розстрілювали тих,

Біля меморіалу «Живі-Пам'ятайте», ми поклали квіти загиблим

хто попадав у їх табори та в'язниці – людей різних національностей та вірувань.

Далі наводимо декілька уривків із спогадів свідків кривавих злочинів, здійснених тут німецькими окупантами.

Шепель Валентина Павлівна до війни працювала в мелітопольському міськвиконкомі. Вона с жахом згадує події тих, далеких вже, років: *«Це було жахливо... Євреїв німці звозили у великий двір поряд з Палацом Піонерів (зараз Палац Творчості). Звідти їх партіями відправляли в чорній машині до села Костянтинівка. Там ставили людей на край ями і розстрілювали з рушниць, кулеметів. Розстрілювали також і за Акимівським мостом, в яру. Туди нещасних вели пішки у всю ширину вулиці під охороною. Всі вони, звичайно, знали, куди їх ведуть...»*. [1]

В «Акті про криваві злодіяння німецько-фашистських загарбників у місті Мелітополі» від 30 жовтня до 1943 року повідомляються наступні жахливі факти окупаційних дій: *«8 жовтня 1941 року німецько-фашистські мерзотники зігнали до млина біля Бердянського моста більше 1800 єврейських родин. 11 жовтня кати повели близько 3000 жінок, старих, дітей до протитанкового рову біля сіл Вознесенівка та Костянтинівка, змусили чоловіків лягти на дно рову, після чого автоматники по черзі розстріляли кожного в голову. Таку ж дику розправу фашисти вчинили й над жінками з дітьми. Весь день у протитанкового рову стояли несамовиті лементи жінок і дітей. Багатьох важко поранених німецькі негідники заривали в землю разом з мертвими.*

Протягом двох років німецькі загарбники затримували на вулицях, у будинках десятки й сотні громадян, саджали їх у катівні гестап, жорстоко били й катували. Майже щодня до протитанкового рову відвозили 2-3 машини дорослих і дітей і там розстрілювали зі спеціальної критої автомашини з кулеметною установкою. Цей рів громадяни міста прозвали «Ровом смерті».

Обстеженням протитанкового рову виявлено на протязі двох кілометрів 26 насипів. У цих насипах знайдені кості, черепа дорослих і дітей, а в ряді свіжих насипів – напіврозкладені трупи. Масове винищування жителів міста мало місто також у районі сіл Данило-Іванівка, Круча, де також виявлено багато насипів...» [2].

Зі спогадів Ломакиной-Шац Зоя Семенівні (1925 р. н.): *«Наскільки відомо, тільки одна людина змогла вижити після розстрілу в «рові смерті». Це був мій одноліток, хлопець 16 років, з яким я дружила до війни. Кликali його Олександр Цапарський. Коли фашисти повели всіх на розстріл, він теж був у цій колоні. Їх розстріляли. Поранений він упав у рів і був засипаний тілами загиблих. Через якийсь час Олександр отямився. Навколо вже нікого не було. Важко поранений, він з великими труднощами вибрався з рову й добрався до Червоної Горки (північно-східний район міста). Друзі допомогли йому сховатися, а пізніше переправили кудись у село...»* [3].

Ветеран війни, учасник комісії з розслідування злодіянь фашистів у Мелітополі після звільнення міста в 1943 році Вініамін Якович Єлькин, писав згодом: *«...Те, що я побачив [у розкопі «Рову смерті»], було жахливо: з під*

лопати показався дитячий черевичок і шматочок платтячка в горошок. Цього не забути ніколи...». І далі: «...З одного колодязя витягли труп хлопчика років десяти, у якого руки за спиною були скручені дротом...» [4].

Із спогадів В. П. Шепель: «...Скільки загинуло тоді людей! Дітей маленьких єврейських зібрали на першому поверсі нинішнього будинку музею, розсадили на лавочках, а потім один німець проходив і всім дитинкам по черзі мазав чимсь змоченою ваткою по губах. Як проведе – так дитина тихенько й падає мертвою. А потім їх, немов мішечки, занурювали в машину й відвозили. Пам'ятаю, як билася, кричала мати одного хлопчика – Едика. Доводила, що вона німкеня. Але чоловік її був єврей – дитину вбили...» [1].

Кровава трагедія розігралася в селі Орлово Мелітопольського району, де було розташовано будинок інвалідів для неповноцінних дітей. У листопаді 1941 року гітлерівські нелюди вивезли всіх дітей із села й знищили...

Згадує про події воєнного часу Ракша-Борисова Тетяна Олександрівна (1926 р. н.): «Я на все життя запам'ятала, як через кілька днів після заняття німцями міста Мелітополя, якось я почула шум та гомін за вікном батьківського дому, та лай собак на дворі. Разом з батьком, вийшла до дороги [жили вони за Бердянським мостом в сторону Костянтинівки]. По дорозі на схід йшла колона людей. Серед них побачила свою подружку-однокласницю Груню Динерман. «Тань, – закричала та, – нас везуть до Бердянську, а відтіль повезуть морем. Нам так казали!..». Тільки потім Тетяна узнала, куди повели цих людей та її подругу...» [3]

Спорудження пам'ятника біля «Рову смерті» було тривалим. Після того, як зроблену після війни пам'ятну табличку убрали, довгий час місто розстрілу тисяч жителів не було ніяк позначено. Не було навіть скромного обеліску.

Спорудження нинішнього пам'ятника – в значній мері заслуга Мариуса Ароновича Динермана. Бойовий офіцер, він в 1947 році вперше після закінчення війни приїхав у рідний Мелітополь. А тут во «Рву смерті» розстріляли его 16 родичів – маму, сестру, дідуся... Поклонившись їх пам'яті, Мариус Аронович написав в міськвиконком листа: «Минуло чотири роки після звільнення міста, а на місці загибелі тисяч людей немає пам'ятника. Чому?». «Обов'язково зробимо», – завірили його. В 1955 році М. А. Динерман демобілізувався і поселився в Запоріжжі. Пам'ятника біля Мелітополя, як і раніше, не було. «Я звертався в усі адреси», – згадував через сорок років М.А. Динерман. Нарешті справа зрушила з мертвої точки. 9 травня 1972 р. в урочистій обстановці відкрили пам'ятник. На стіні меморіалу знаходиться всього два ємких слова «Живі – пам'ятайте!». У меморіалу проводяться мітинги пам'яті, звучать поминальні молитви, печальні пісні, спогади, вірши... Міська

Меморіальний комплекс після осквернення неонацистами, 2015 р.

єврейська община взяла шефство над меморіалом і наводить біля нього порядок, висаджує квіти, дерева, поминає погиблих [5, с. 484-485].

Згідно «Охоронному договору» від 01.01. 2014 р. по 31.2019 р. меморіал та «Рови смерті» (вони розташовувати на північ від меморіалу між селами Вознесенівка та Костянтинівка) знаходяться на балансі органу самоуправління Костянтинівської сільради. Перевірка документів на цю пам'ятку історії юрисконсультком сільради не виявила, так званої, інвентарної картки – бухгалтерського документу, який повинен бути в наявності і який дає право сільраді виділяти гроші на догляд та утримання об'єкту [6].

В 2015 році меморіальний комплекс «Живі – Пам'ятайте» був два рази осквернений невідомими неонацистами, що викликало масове обурення жителів Мелітополя та Мелітопольського району. Варвари облили скульптурне зображення горючою рідиною, розклали покривки і підпалили їх. «На цьому місці поховані тисячі людей: і слов'яни, і євреї, представники інших національностей. Це просто неповага до їхньої пам'яті» – заявив Костянтинівський голова Леонід Белінський [7].

Виходить, що охорона пам'ятника, прибирання території лежить тільки на плечах небайдужих людей-волонтерів і, як ми вже писали, активну участь в ній беруть представники міського єврейського товариства та благодійного фонду «Хасед Велвеле». У висновку нам хочеться нагадати всім народну мудрість: «Робити вигляд, що минулого не існує – значить забути його жахливі уроки. Хто не пам'ятає трагедій свого минулого, той приречений знову і знову їх переживати».

Список використаних джерел

1. Шепель В.П. Это было ужасно // Мелитопольские ведомости, № 72 от 22.06.1995.
2. Акт про криваві злодіяння німецько-фашистських загарбників у місті Мелітополі // газ. «Син батьківщини» від 4 листопада 1943 р.
3. Дитинство, опалене війною (реферат до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні гуртківця ЦДЮТур) / Укладач Д. Понамор'єв, керівник Т.О. Алексєєва. – 2005. – С. 3-4.
4. Элькин В. Не забыть никогда // Мелитопольские ведомости, № 72, от 22.06.1995. – С.6.
5. Кумок В. Н., Воловник С. В. Евреи Мелитополя, т. 1. – Мелитополь: 2012. – 816 с.
6. Черныш В. Мемориал в Константиновке называют неправильно // Местные вести, 21 ноября 2018 г. (www.mv.org.ua).
7. В Мелитополе современные нацисты осквернили памятник жертвам гитлеровцев, 28 августа 2015 г. (<https://123ru.net/melitopol/28541972/>).

НЕТЛІННА ПАМ'ЯТЬ

Автори: Нікітенко Ксенія, Носаль Дар'я, Патлаха Вікторія, вихованці гурток «Юні туристи-краєзнавці» КЗ «ЦПО» ММР ЗО.

Керівник: Алексєєва Т.О., керівник гуртків КЗ «ЦПО» ММР ЗО.

В історії людства є події, велич і значення яких не затьмарюється з плином часу. До таких події безперечно належить Перемога радянського народу у Другій Світовій війні 1941-1945 років. Понад три роки жорстким

буревієм вирувала війна на українській землі, залишивши після себе кривавий слід фашистських злодіянь на незорих просторах України. Жертвами війни стали не тільки бійці і командири Червоної Армії, партизани і підпільники, хто зі зброєю в руках боронив, визволяв рідну землю, але і її мирні громадяни. Війна розкидала десятки тисяч індивідуальних і братських, відомих і невідомих, солдатських і громадських могил. Сотні тисяч радянських воїнів знайшли свій вічний притулок на землях, які визволяли. Як вияв величезної народної шани до безсмертних героїв війни, до безвинно убієнних жертв Другої Світової війни, на їхніх могилах та на їх честь споруджені пам'ятники, обеліски, монументи і меморіали.

Наш керівник гуртка багато нам розповідала про події Другої світової війни, окупації м. Мелітополя, про важкі бої з визволення нашого міста, про поховання на території нашого краю.

Так, для нашого дослідження ми обрали місце пам'яті та об'єкт культурної спадщини – Воєнно-братський меморіал на площі Героїв України, що розташований в центральній частині міста Мелітополя – «Військове – братське кладовище».

Мета нашого краєзнавчого дослідження: ознайомлення з меморіалом, його історією, вдосконалення патріотичного та громадянського виховання, залучення до активної діяльності з вивчення історичної та культурної спадщини рідного краю.

Наш гурток відвідав з екскурсією зазначений меморіал. Нам вдалось зв'язатися і провести телефонну розмову з одним з ініціаторів створення меморіального комплексу – Міневер Ідрісовою. Також ми зустрічались із робітниками краєзнавчого музею та з краєзнавцями нашого міста, які надали нам корисні консультації.

Опис стану пам'ятки В краєзнавчому музеї ми дізналися, що у Мелітополі в 1943-1944 рр. ховали воїнів, які загинули в боях за місто, померли від поранень у шпиталях, або загинули під час подальших наступних операцій. Тих, що гинули в місті, ховали городяни, і це мало стихійний характер. Отже, після визволення Мелітополя та

Запорізької області, почалося упорядкування поховань радянських воїнів. На пустирі, напроти парку, в місті вже були могили бійців, що загинули в боях за визволення міста. На цьому військовому кладовищі облаштували спочатку три братські могили з дерев'яними обелісками. Перед тим, у грудні 1943 р., на

На гранітному постаменті танк Т-70, екіпаж якого одним із перших увірвався в окуповане ворогом місто Мелітополь в жовтні 1943 р.

цегляному постаменті був встановлений на могилі танкістів, які загинули в той час, легкий танк Т-70. На це братське кладовище і стали переносити поховання бійців із стихійних поховань і місць бойових дій. Серед індивідуальних могил були 7 поховань Героїв Радянського Союзу, поховання офіцерів командного складу армій 4-го Українського фронту. Військове братське кладовище включало 12 братських і 32 індивідуальні могили з цегляними надгробками та дерев'яними обелісками. В такому вигляді братське кладовище перебувало до 1965 року.

Міневер Ідрісова, яка була в той час секретарем міського комітету комсомолу, розповіла нам, що під час 18-ї міської комсомольської конференції, 23.01.1965 р., було прийнято рішення про збір коштів для створення на братському кладовищі меморіалу. Під меморіальний комплекс було відведено ділянку 0,9 га. Реконструкція кладовища та спорудження меморіальної частини тривало протягом 1967-1973 рр.

04.11.1967 р. меморіальний комплекс було урочисто відкрито. Він збудований за проектами скульпторів Київського художнього фонду. Цей комплекс став одним з перших в Україні військових меморіалів, виконаних з цільного каменю. В архітектурно - просторовому плані військове кладовище складається з трьох симетрично розташованих частин, основні меморіальні споруди розташовані по лінії центральної алеї. На вході до комплексу – танк Т-70 (меморіал - пам'ятник воїнам танкістам входить до міжнародного реєстру меморіалів, кладовищ, воїнських захоронень та братських могил) (http://memory-tour/ru/files/images/izobrazhenia/Other/Ukraine/Zaporozhskaya_obl/1/8-1.jpg).

Два пілони зроблені з інкерманського каменю, що здіймаються в гору на 11м., утворюють вхід до середньої площадки комплексу. На бічних сторонах пілонів – рельєфні зображення трьох воїнів, які несуть вічну варту. В центрі площадки встановлено гранітну композицію – «плачучий камінь», що символізує скорботу за загиблими. Перед жолобом встановили зірку для «вічного вогню». Некропольну частину військового кладовища відокремлюють два «сплячих воїни», які зі зброєю в руках заснули вічним сном.

Територія братських та індивідуальних поховань складається з трьох ділянок, розділених доріжками на п'ять рядів, встановлені бетонні надгробки з гранітними меморіальними плитами, на яких увічнено імена воїнів. Центральна композиція – двофігурна скульптурна група «Скорботна мати». На меморіальній пам'ятній стіні закріплено цитату поеми «Реквієм»

Двофігурна скульптура «Скорботні жінки»

Р.Рожественського: «Помніте! Через века, через года, – помніте!..» , та до 70-річчя визволення України з'явився слоган «Ніколи знов!», «Ваша воля була недоторканна, ваше мужність і слава – безсмертні».

В 2000 році була розроблена та утверджена обласна програма про балансову приналежність пам'яток , на підставі Закону України «Про охорону культурної спадщини», а в 2004 році – закону «Про затвердження Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010 роки».

Стан об'єкту культурної спадщини «Воєнно-братський меморіал» на площі Героїв України можна оцінювати, як добрий. Військове кладовище стало місцем пам'яті та складовою культури мелітопольців. Щорічно до днів Перемоги та визволення міста тут проводяться урочисті заходи, мітинги-реквієми, покладання квітів.

Меморіальна стіна на братській могилі 4 тисяч воїнів, які загинули під час визволення міста. Ось що залишилося після нападу вандалів у 2019 р.

Отже, закладене у 1943-1944 рр., військове братське кладовище Мелітополя зазнало значних змін і перетворень. Внаслідок перепоховань воїнів, які проводились з території всього міста та його меж, воно стало місцем поховання більше чотирьох тисяч визволителів. Реконструкції 1967 р. та 2008 р. створили

меморіальну складову. Завдяки вдалому архітектурно-скульптурному рішення, військово-братське кладовище Мелітополя стало прикладом поєднання пам'яті місця та пам'яті монумента. За прізвищами воїнів, нанесеними на гранітні плити, навіки застигла війна. В кожному із імен закарбовано особисту трагедію людини, спільну трагедію народу та заповіт людству: «Ні війні!».

Про пам'ять та пошану до воїнів, які загинули при визволенні міста, свідчить впорядкованість та доглянутість території військового кладовища. Ділянки з похованнями озеленені бузком та берізками. За огорожею тягнуться до неба високі тополі. Вздовж алеї, на якій встановлено танк, розкинули пухнасті корони канадські ялинки. Під листяними деревами встановлено лавочки.

На жаль останнім часом учистилися акти вандалізму на кладовищі: вже не раз міські вандали на меморіальній стіні наводили порчу надписам, глумилися над похованнями вояків. Міська влада, поліція, та комунальні заклади швидко реагують та виправляють наслідки цих дій. Також до кожного свята комунальники наводять лад, а працівники зеленбуду роблять яскраві барвисті клумби.

Висновки. У граніті і бронзі, у мармурі і метали височать на запорізькій землі понад 750 пам'ятників. Вони увічнюють пам'ять про наших земляків-

запоріжців: понад 130 тисяч їх не повернулося з війни; близько 70 тисяч мирних громадян були закатовані в концтаборах і газових душогубках в період гітлерівської окупації; 160 тисяч юнаків і дівчат були насильно вивезені на каторжні роботи до Німеччини і значна частина з них загинула у фашистській неволі. Більшість меморіалів зведені на братських похованнях радянських воїнів, що захищали і визволяли територію області, понад 100 тисяч полягло їх на запорізької землі.

В пам'ять про Велику Вітчизняну війну, про військову доблесть і героїзм її бійців та командирів, про велич подвигу і перемоги радянського народу у тій війні, всередині меморіалу в Мелітополі напис: «Живі пам'ятайте..! Ніколи знов..!».

Література

1. Мелітопольський краєзнавчий журнал, № 5: ЧП Скоробейко П.В., 2015. – С. 3-13.
2. На Мелітопольських рубежах (фотоальбом). – Мелітополь: ООО «Издательский дом МГТ», 2008. – 64 с.
3. Память без границ (краеведческий музей. К 65-летию освобождения Мелітополя посвящается). – Запорожье: ООО «НПК «Интер-М», 2008. – 99 с.
4. У пам'яті нащадків (ілюстрований збірник, присвячений пам'яті жертв Другої світової та локальних війн ХХ століття). – Запоріжжя : «Дике Поле», 2005. – С. 60-65, 156-163.

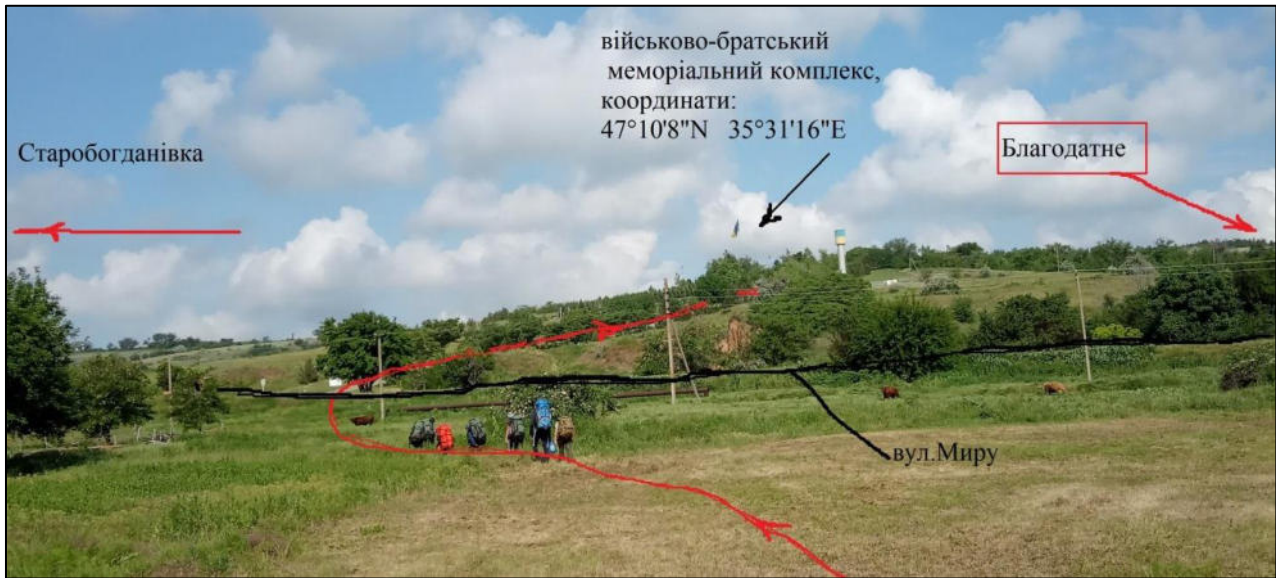
ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ: МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС СЕЛА БЛАГОДАТНЕ (ЧАПАЇВКА) ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ – МІСЦЕ МАСОВОГО ПОХОВАННЯ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Автор: Смірнова Аліна,
учниця Токмацької ЗОШ № 2 ім. О. Кота,
вихованка гуртка «Пішохідний туризм» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Садовнікова Ю.В.,
керівник гуртків «КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

З метою вивчення історії рідного краю 24 травня 2019 групою гуртківців Токмацького відділу туризму був зроблений туристсько-краєзнавчий похід за маршрутом м.Токмак – с. Благодатне (військово-братський меморіальний комплекс) – м.Токмак, де під час Другої Світової війни проходив прорив німецької лінії оборони ВОТАН ...

Ось коротка історична довідка. Восени 1943 року наші війська відчайдушно рвалися на захід з метою визволення столиці Української РСР м.Києва. Але німці наполегливо захищали цей напрям - від узбережжя Азовського моря до річки Дніпро частини Вермахту створили потужну оборонну лінію «Вотан», названу по імені древнегерманського бога війни.

Оборонна лінія являла собою кілька рядів оборонних укріплень повного профілю і на всьому своєму протязі рясніла дотами, кулеметними гніздами с великими мінними полями і посилена танковими підрозділами. Бої в тутешніх місцях точилися жорстокі й кровопролитні. Убитих як з однієї так і з іншої

сторони було дуже багато. Згідно з військовою статистикою втрати серед наших бійців лише на цій ділянці військових дій становили приблизно 500 чоловік убитими в добу. А якщо врахувати що взяття Пришибських висот тривало 30 днів Ось така проста і страшна арифметика війни.

Протягом повоєнних років в селах, прилеглих до Пришибських висот, як то кажуть, з вуст в уста передавалася легенда про те, що в жовтні 43-го, перед тим як залишити лінію оборони «Вотан», фашисти розстріляли 318 дівчат з полоненого жіночого штрафбату.

Перевірити легенду одного разу вирішив голова СПК «Мирний» Микола Савченко, допомагати якому взялися пошуковці з асоціації пошукових загонів Запорізької області.

Запитували дані з архівів, опитували місцеве населення. І відшукали-таки очевидців! З їхніх розповідей вималювалася наступна картина. Частина бійців, які загинули під час штурму Пришибських висот, восени 43-го склали в яму, накривши тіла плащ-наметами. В ямі тій виявилися і жінки. А навесні 1944-го надійшла вказівка з військомату: жінок відібрати і перенести в німецький бліндаж, де вже перебували тіла загиблих бійців-чоловіків. Вийшло змішане поховання, про яке забули на багато років. Мало того, в середині 70-х на місці німецького бліндажа з'явився штучна водойма системи місцевого зрошення.

Розмір водойми – 70 на 100 метрів, ширина його вала – 20 метрів, висота валу – п'ять метрів. Цей вал і почали копати. Чому саме його? Бердянський

екстрасенс, яку на висоти запросив Микола Савченко, вказала на нього як на місце можливого поховання воїнів-жінок. Екстрасенса при цьому, розповідав Микола Володимирович, трясло, як від лихоманки.

Більше тижня працювали пошуковики. За військовим картам їм, до речі, вдалося визначити, де під час війни знаходився німецький окоп, який і повинен був привести до бліндажа. Але ... не привів: завершився тупиком. Це потім розібралися: для того, щоб кулі не потрапляли в бліндаж, окоп від нього німці відокремлювали земляною перемичкою. А тоді, не знайшовши нічого, пошуковики стали збиратися додому. Але Микола Савченко запропонував ще пару днів попрацювати. І, нарешті, через не копання землю проявилися ... двері бліндажа. Розкривши бліндаж екскаватором, пошуковики підняли з нього останки 92 бійців. Запрошені через районну прокуратуру судмедексперти із Запоріжжя видали висновок: в бліндажі поховані 45 чоловіків і 32 жінки. Останки інших загиблих розпізнати було неможливо.

Тепер залишалося відшукати основне жіноче поховання, щоб остаточно розібратися: перекидався чи на Пришибський висоти під час війни жіночий штрафбат. Як вдалося встановити наполегливому голові сільгоспкооперативу, не менше 250 жінок поховано було в траншеї, яка перебувала, як запевняють очевидці, «за дорогою», що проходила по висотам. Переглянувши супутникову зйомку, шукачі знайшли ту дорогу. А ось траншею з космосу розгледіти не вдалося.

Через деякий час, Микола Володимирович побачив по телевізору передачу, в ході якої група київських екстрасенсів відповідала на різні хитромудрі питання тих, хто додзвонився до них в студію людей. Додзвонився і він. І був запрошений на прийом.

І на Пришибських висотах знову закипіла робота. Неймовірна кількість землі перевернули пошуковики на зазначеному київським екстрасенсом місці. На жаль, безрезультатно. Жіночий штрафбат не розкрив своєї таємниці. *А п'ять років тому, 27 жовтня 2014 року, невтомний голова сільськогосподарського кооперативу «Мирний» Микола Володимирович Савченко помер. На 67-му році життя.* «Так, може бути, у виявленому німецькому бліндажі були розстріляні фашистами жительки навколишніх сіл?». «Ні! – не погодився тоді керівник пошукових робіт бердянець Володимир Смердов. – По-перше, серед знайдених останків ми не виявили цивільних речей. Знайдені були тільки патрони і гудзики з гімнастйорок. По-друге, за рік до початку робіт ми отримали цікаву інформацію: в складі 2-ї гвардійської армії, частини яка штурмувала Пришибські висоти, була жіноча штрафна рота».

На підтвердження того, що такі формування існували під час війни, пошукачам розповіли також про наказ, на підставі якого жіночі штрафні частини підлягали розформуванню. Датований він був серпнем 1943 року. Могло так статися, що він просто не дійшов до Пришибських висот? Могло.

З часом на військовому меморіалі на Пришибських висотах, який створювався за безпосередньої участі Миколи Савченко (відкрито 29 жовтня 2005 року), з'явився пам'ятник бійцям жіночого штрафного батальйону, які загинули в роки Другої Світової війни на території Запорізької області,

виготовили його працівники хіміко-металургійної фабрики металургійного комбінату (Маріуполь).

Зараз пошукові роботи в околицях Благодатного (Чапаєвки) ведуть загони «Полігон» (Бердянськ), «Обеліск» (Токмак), «Відродження» (Мелітополь), «Рубіж» (Орехів).

Наприкінці 2013 року на території меморіалу відбулось урочисте закладення каменю до фундаменту майбутнього музею «Військової слави лінії оборони «Вотан». Сьогодні цей комплекс уже переріс місцеве значення. Вклонитися та вшанувати пам'ять загиблих сюди приїздять люди з усіх кінців світу. Щороку збільшується кількість туристичних екскурсій школярів та студентів історико-патріотичного напрямку, що має неабияке значення у патріотичному вихованні підростаючого покоління.

Охоронний статус пам'ятки: з 2017 року – історико-меморіальний заповідник.

Висновки, які ми зробили:

1. Меморіальний комплекс має важливе соціальне, моральне, патріотично-виховне значення для населення не тільки Токмацького району, а й всієї України.

2. Військово – братський меморіальний комплекс в с.Благодатне є даниною пам'яті загиблим від вдячних потомків.

3. Меморіал знаходиться в доступному місці для відвідування як пішки, так і авто.

4. Територія має охайний вигляд. Усюди стоять урни та ніде немає сміття. Є відкрита прикрашена квітами капличка.

5. На території є гарна кована альтанка з круглим столом та лавками навкруги нього. Тут можна перепочити чи перечекати негоду, якщо така застане. Або просто пообідати.

Рекомендації бажаючим відвідати меморіал:

1. Добратися сюди на екскурсію можна автобусом з Токмака (Токмак – Благодатне). Квиток коштує близько 20 грн. Але розклад потрібно уточнювати.(не завжди їздить) Або на таксі (приблизно 150-170 грн).

2. Потрібно мати з собою запас питної води.

3. Якщо Вас застане негода у вигляді дощу та молнії, бажано якомога швидше покинути комплекс, який стоїть на самісінській верхівці Пришибських висот.

4. Крамниць у селі немає зовсім. Тому перекус, якщо потрібно, повинен бути з собою.

«Пам'ятки архітектури та містобудування»

«КАРПУШИН БУДИНОК» – АРХІТЕКТУРНА ОКРАСА СЕЛА ТЕРПІННЯ

Автори: Бурдін Олег, Захаров Руслан, Левак Олександр, Масенцова Яна
учні Терпіннівської ЗШ І-ІІІ ступенів,
вихованці гуртка «Історичне краєзнавство»
БДЮТ Мелітопольської районної ради.
Керівник: Сечкар Ю.О.,
учитель історії Терпіннівської ЗШ І-ІІІ ступенів Мелітопольської РР,
керівник гуртка «Історичне краєзнавство» БДЮТ Мелітопольської РР.

Архітектура посідає особливе місце в культурі і житті будь-якого народу. Суспільна цінність архітектури зумовлюється функціональним характером споруд, їх естетичною визначеністю, практичністю. Дбайливе ставлення до архітектури – один із факторів культури країни. Ті чи інші будівельні і архітектурні рішення, прийоми і композиції дають розуміння культури населеного пункту, є відображенням історичних фактів. Справжньою архітектурною окрасою села Терпіння Мелітопольського району Запорізької області є будинок з колонами, або, як називають його місцеві мешканці, «Карпушин будинок».

Актуальність дослідження зумовлене потребою вивчення особливих архітектурних споруд, будівель нашого села Терпіння, які в наш час потребують пильної уваги зі сторони влади та дослідників.

Мета нашої роботи – ознайомитися з історією «Карпушиного будинку» та описати унікальну архітектурну пам'ятку села Терпіння.

Сформульована мета передбачає виконання таких завдань:

- використовуючи різні джерела зібрати інформацію про будинок з колонами;

- розробити маршрут та здійснити похід до архітектурної пам'ятки нашого села;

- виявити стильові особливості та загальний стан «Карпушиного будинку».

Місце розташування архітектурної пам'ятки – Запорізька область, Мелітопольський район, село Терпіння, вул. Українська, 4а.

Був проведений одноденний похід до «Карпушиного будинку» - 30 жовтня 2018 р. за маршрутом Терпіннівська ЗШ І-ІІІ ст. (с. Терпіння, вул. Сизова, 41а) – «Карпушин будинок» (с. Терпіння, вул. Українська, 4а).

Практичне значення роботи. Матеріали роботи можуть бути використані на уроках з історії рідного краю, в краєзнавчій роботі.

Будинок з колонами, або «Карпушин будинок» – оригінальна будівля - шедевр, окраса нашого села Терпіння, не перестає дивувати мешканців та гостей села, дає привід для безлічі вигадок і легенд.

Зі слів мешканця с. Терпіння А.Т. Сизова (1925 р.н.), ми дізналися, що на початку ХХ ст. в Терпінні оселилася родина Дмитра Федоровича Карпуши.

Приїхала ця родина з Донеччини. Відомо, що Дмитро Федорович був майстерний будівельник, майстер на всі руки: муляр, столяр, штукатур. Він викупив ділянку землі від кладовища до нинішньої вулиці Гагаріна (зараз це цілий квартал) розміром майже 1,5 га, насадив сад, майже ботанічний, так як там росло велике розмаїття фруктових дерев і плодових чагарників. Ділянку обгородив подвійною огорожею. На подвір'ї звів всі необхідні господарські будівлі, кузню, столярні, викопав криницю глибиною в 23 м. Спочатку сім'я Карпуши проживала в невеликій домівці, що дісталася в спадок від колишніх господарів. Родина у Дмитра Федоровича була невелика: він, дружина Тетяна Петрівна і дочка Віра, яка вийшла заміж за Петра Петровича Мелешко. Молоді жили в будинку з батьками.

В 1910 р. Д.Ф. Карпуша почав будівництво будинку, який повинен був

«Карпушин будинок», загальний вигляд

стати родовим гніздом для нього і його нащадків. Будинок замислювався не просто як дах над головою – за своїм зовнішнім виглядом і функціональними якостями він перевершив всі терпіннівські будинки. В 1914 р. велика частина споруди була завершена. Будинок був викладений з червоної німецького цегли, ганок підпирали пузаті, литі з бетону колони – символ заможності і благополуччя.

Дах накрили покрівельним оцинкованим залізом (до теперішнього часу дах не зберігся).

Після 1917 р. будинок Д.Ф. Карпуши відіграв велику роль в історії села. У 1918 р. в ньому жили і працювали керівники Революційного комітету, а господар кілька років з родиною проживав в підвалі свого ж будинку.

Як повідомив нам місцевий краєзнавець О.А. Чухраєнко, в 1930 р. в будинок заявила «мітла» – комісія з розкуркулення, для того, щоб вилучити господарство, майно і виселити сім'ю Карпушиних. Дмитро Федорович протягом деякого часу не міг змиритися з втратою – днем переховувався в сусідському сараї, а вночі бродив вздовж паркану і з тугою дивився на рідну домівку. Зрештою Карпуша зрозумів, що не зможе повернути собі будинок, зібрав речі і з сім'єю поїхав в Донецьку область. Незважаючи на те, що господар був виселений, будинок продовжував жити своїм власним життям, адже будинки, як і люди, мають свою неповторну долю. До німецько-радянської війни 1941-1945 рр. в «Карпушиному будинку» розташовувалася ветеринарна лікарня, і проживали ветлікарі. В 1943 р. в будівлі розмістився штаб гітлерівських військ, які обороняли терпіннівський сектор укріпленої лінії «Вотан». Потім в будинку був госпіталь льотного складу Червоної Армії. Довгий час тут знаходилася амбулаторна лікарня, потім знову ветлікарня.

З розповіді сільського голови Н.В. Овсянникової ми дізналися, що у 1990-х роках в одній з половин будинку жили монахи, які планували відкрити тут монастир, але згодом переїхали. 03.04.1997 р. комісія з відновлення прав реабілітованих рішенням № 3 від цього ж числа постановила вважати сім'ю Д.Ф. Карпуши реабілітованою і зобов'язала Управління майна Запорізької області та Мелітопольське районне підприємство ветеринарної медицини забезпечити повернення будинку онуці Карпуши – А.П. Пушкарьовій. І знову в будинку з'явилися нові господарі. З 2001 р. будинок належить родині Дімгайла.

Терпіннівський будинок з колонами не має охоронного статусу. В Україні зі збереженням архітектурної спадщини ситуація склалася дуже печальна. Багато пам'яток архітектури роками занепадають і руйнуються, перебуваючи в руках приватних власників, також по всій країні є безліч «потенційних» пам'яток, які навіть не внесено до реєстру, але при цьому теж представляють унікальну цінність. Невже такий незвичайний, оригінальний будинок, якому вже більше ста років, маючи таку цікаву історію, внутрішній та зовнішній вигляд не може претендувати на охоронний статус держави?

Опис стану терпіннівського будинку з колонами. У наш час зовнішній вигляд будинку вже не має такого розкішного вигляду, але внутрішнє його оздоблення – справжній архітектурний пам'ятник, що символізує епоху найвищого розквіту столипінських «міцних господарів» півдня Росії. Навряд чи можна говорити про якийсь певний архітектурний стиль даної споруди, але вражає поєднання на обмеженій площі селянської хати і розкоші поміщицького мастку та фермерський практицизм в плануванні житлових кімнат і підсобних приміщень.

Збереглися великі литі колони, що підпирають ганок. Господар будинку К. М. Дімгайла запросив нас до будинку і ми поринули в таємничу, чарівну атмосферу унікальної споруди. Затамувавши подих, ми блукали кімнатами, які вразили тим, що стіни і стелі прикрашені вигадливою ліпниною.

Найбільше нам сподобалась вітальна – велика центральна кімната, в якій є голландська піч і камін, обкладені білосніжною керамічною плиткою, з великою керамічною картиною – вставкою пасторального характеру.

Вітальня у «Карпушиному будиноку»: з голландською піччю та каміном, що обкладені білою керамічною плиткою, з керамічною картиною – вставкою пасторального характеру

Нелегко підтримувати в належному стані дивовижний камін, але теперішні господарі будинку дуже бережливо ставляться до нього.

В будинку є досить велика веранда, але особливе враження ми отримали від величезного напівпідвалу, що складається з шести побутових кімнат з підвалом під одним з них і вікнами, забраними кованими решітками (див. додаток 1). На жаль, ми не змогли побачити всі кімнати напівпідвалу, бо деякі знаходяться в аварійному стані. Існує легенда, що від підвального приміщення будинку були споруджені три підземні ходи, які йшли у різних напрямках. З часом входи до підземних ходів замурували.

Здивував нас і захований хід з кухні на горище, який був спеціально пристосований для зберігання зерна і навіть обладнаний лійкою.

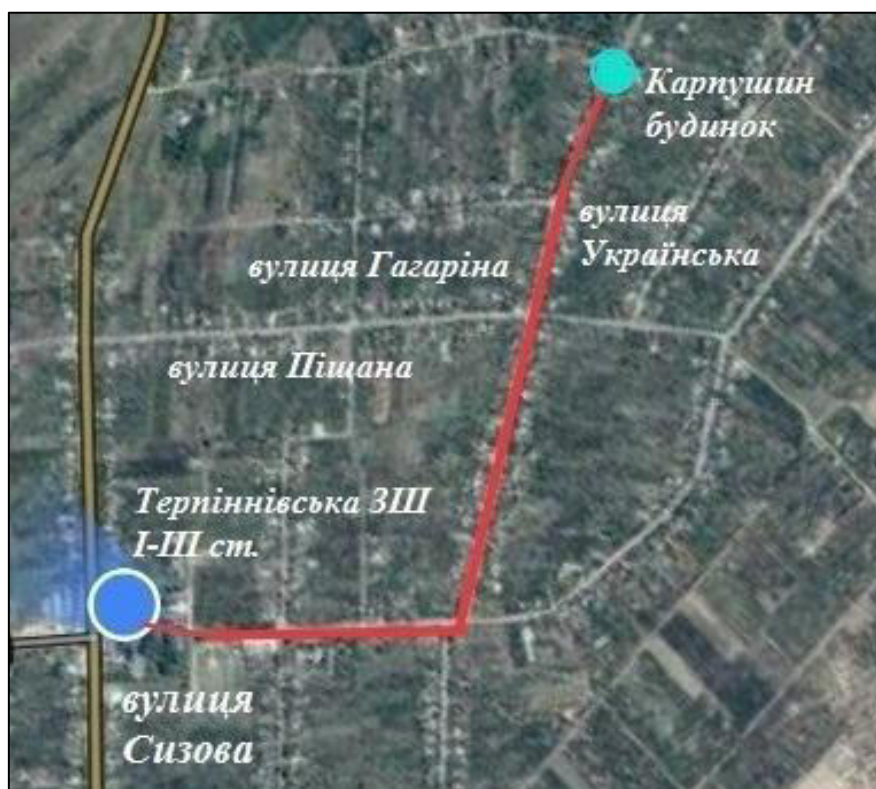
Пробувши досить багато часу в «Карпушиному будинку» ми немов поринули в далеке минуле, змогли доторкнулися в прямому сенсі до сторінок літопису нашого села Терпіння.

Висновки та рекомендації. Дослідивши історію «Карпушиного будинку» і здійснивши похід до нього, можемо з упевненістю сказати, що будинок є унікальною архітектурною пам'яткою, яка потребує пильної уваги зі сторони місцевої влади та державних органів.

Будинок з колонами, як і парк – пам'ятник садово-паркового мистецтва «Цілющі джерела» та пам'ятник природи стародавній «Дуб-патріарх», являється своєрідним брендом села Терпіння Мелітопольського

району Запорізької області. Багато туристів милуються цим архітектурним шедевром, якому вже більше ста років. Маючи незвичний вигляд і досить цікаву «біографію», «Карпушин будинок» заслуговує на охоронний статус держави.

Історія міста, села, родини, будинків існує не лише у вигляді архівних документів, спогадів сучасників та на сторінках краєзнавчих книг. Історія села Терпіння Мелітопольського району Запорізької області – це наше сьогодення, наповнене матеріальними об'єктами, історичними елементами, які існують

Маршрут експедиції від Терпіннівської ЗШ I-III ст. до «Карпушиного будинку» (вулиця Українська,4)

поряд із нами, оточують нас. І саме вони роблять історію реальною – відчутною на дотик, осяжною нашим зором.

Ми сподіваємось, що наше дослідження допоможе зберегти дивовижний, незвичайний архітектурний шедевр – «Карпушин будинок».

Список використаних джерел

1. А.Т. Сизов. 15.10.2018 р. / Записано авторами та керівником роботи
2. Н.В. Овсянникова. 20.10.2018 р. / Записано авторами та керівником роботи
3. О.А. Чухраєнко. 20.10.2018 р. / Записано авторами та керівником роботи
4. Фото зроблені авторами роботи під час експедиції до «Карпушиного будинку»

ВІДРОДЖЕННЯ НАРОДНОЇ ДУШІ

*Автори: пошукова група
гуртка «Екологічне краєзнавство» Токмацького відділу КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Сніжко Г.С.,
керівник гуртка «Екологічне краєзнавство»
Токмацького відділу КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Українська культура, складовою частиною якої є релігійно-церковне життя, упродовж тривалого часу зазнавала руйнації при зміні світоглядних систем, у періоди війн, між церковної ворожнечі, волонтаризму, тоталітаризму тощо. Національно-державне та національно-культурне відродження, яке розпочалося в Україні з проголошенням незалежності, неминуче порушує питання про відродження національно-релігійне, що в свою чергу супроводжується посиленням інтересу до пам'яток релігії та церкви.

Токмацький район розташований в центрі Запорізької області, яка простягається з півночі на південь на 208 км, а з заходу на схід на 235 км. Село Новопророківка, яке розташоване на 47°41'24'' пн.ш. та 35°50' сх.д. знаходиться на відстані 22 км на пн. схід від районного центру і засноване в 1820 році вихідцями з Оріхівської волості та Воронежської губернії. В 1822 році поселення одержало назву Верхній Куркулак. Перлиною нашого села є найдавніша збережена споруда – Свято-Троїцький храм. В 1880-х роках храм був побудований переселенцями з Воронежської губернії. До парафії були приписані села Верхній Куркулак, Вольвачеве (об'єднані в с.Новопророківка), Роботине, Власове (знято з обліку). За архітектурним виглядом храм є одним із старіших на Токмаччині.

Мета експедиції: відтворити історію Свято-Троїцького храму с. Новопророківка, встановити стан споруди, обґрунтувати необхідність надання охоронного статусу храму.

Маршрут експедиції: Новопророківський ОЗО – Свято-Троїцький храм – Новопророківська сільська бібліотека.

Обґрунтування необхідності надання охоронного статусу. Історія храму зацікавила нас під час проведення краєзнавчої експедиції околицями села в минулому році. За допомогою жителів села та матеріалів сільської бібліотеки нам вдалось відтворити історію цієї старовинної будови та дізналися цікаві

факти. Храм несе велику архітектурну цінність, бо Російських храмів у стилі неокласицизм у нашій області залишилось лише, три – Свято-Троїцький, та два в південній частині Бердянської єпархії, тому потрібна термінова реконструкція. Пропонуємо надати храму охоронного статусу – пам'ятка архітектури.

За радянської доби храм закривали двічі. Перше його закриття відбулося у 30-х роках. Дзвони і хрести, зачепивши тросом, скинули з допомогою трактора. Купол і дзвіницю – зруйнували. Покрівлю зробили рівною, після чого у колишній церкві відкрили сільський клуб. Вдруге Троїцький храм закрили в 1955-му чи 1956 роках. Ікони та майно передали іншій церкві – нібито токмацькій. Другий погром не був таким нищівним, як перший. В роки окупації храм став знову

діючим і до нього ходили селянки молитися за своїх чоловіків, аби вони повернулися живими з фронту. Великий храм відбудували на початку 1990-х .

Відновлення Свято-Троїцького храму у 1990 р.

Відродження Божого храму, який за часи агресивного атеїзму стояв без дзвіниці і куполу та слугував клубом, а потім коморою, обійшлося колгоспу в 1 мільйон карбованців. Відновлювали його фахівці з Московської області. Оскільки ані фото, ані креслень не збереглося навіть в архівах, довелося звертатися за допомогою до старожилів. З їх слів архітектор-виконроб малював дзвіницю і купол.

Опис стану пам'ятки. Храм побудований у стилі неокласицизм – архітектурному стилі, який виник у Європі на зміну епохи Відродження, декларуючий естетику античності. Основними складовими стилю є ордерна система, співмірність, регулярність, симетрія; характерні елементи – портики, пілястри. Наш храм має хрестову форму в плані. Довга частина хреста утворюється красивим портиком із чотирма колонами. Прямо над входом установлена висока двоярусна дзвіниця. Її основа переходить у центральний неф, покритий двосхилим дахом. На рівні головного барабана хрест розходиться в сторони й утворює поперечну частину. Широкий барабан угорі завершується куполом. Поперечна частина хреста розходиться в сторони абсолютно симетрично. Ще два входи в храм закінчуються класичними портиками, а довга частина хреста завершується апсидою. Храм потребує реставрації: немає опалення, купола покрила іржа, фарба на стінах, вітражах та іконах злушилась, протікає дах, руйнується огорожа. На території храму існує закинута джерело, яке через недогляд стало недіючим.

Сучасний вигляд Свято-Троїцького храму.

У зв'язку з наявністю вільної земельної ділянки біля Свято-Троїцького храму, громадою села прийняте рішення про можливість ефективного її використання, а саме: створення та облаштування парку відпочинку. Загальна площа території запланованого парку становить приблизно 1,000 га. Біля храму на

прилеглий земельній ділянці активістами вже розпочаті роботи з благоустрою території, а саме висаджено 200 саджанців лип. Сільською радою встановлена доріжка із тротуарної плитки, 6 дерев'яних лавок.

Останні 1,5 роки храм залишався без настоятеля. Раз на 2-3 тижні проводилась служба кліриком Бердянської єпархії, Токмацького Успенського Собору, ієреєм Дмитрієм (Желобницьким). З грудня 2016 року настоятелем храму став отець отець Дмитрій, який попросив Владика Єфрема перевести його зі Свято-Успенського Собору в Храм Святої Трійці с. Новопрокоповка настоятелем для підняття і відродження цієї Святині і відновлення церковно-парафіяльного життя.

Висновки та рекомендації. Релігія була й залишається сьогодні важливим чинником у розвитку будь-якої цивілізації. Її місце в житті того чи іншого соціуму визначається різними обставинами: рівнем розвитку суспільства, суспільної свідомості, культури, традиціями, впливом суміжних соціально-політичних утворень .

У сучасному світі роль релігії досить значна, хоча треба мати на увазі, що багато що залежить від вміння тієї чи іншої релігії адаптуватись до сучасних реалій в швидкоплинному сучасному світі.

Свято-Троїцький храм в с. Новопрокопівка є не тільки релігійним місцем. Це найстаріша вціліла будівля, візитівка нашої сільської ради. Дуже сумно дивитись на те, як з роками ця унікальна споруда руйнується. Сподіваємось, що силами жителів Новопрокопівської ради та не байдужих людей, все ж таки вдасться зберегти храм для наступних поколінь, адже ця будівля зберігає ще багато таємниць, які нам ще доведеться розгадати.

Список використаних джерел

1. Глянь В. *Посеред Дикого поля. Історико-публіцистичний нарис.* – Токмак, 2008, 108 с.
2. Глянь В. *Погляд у вічне. Історико-краєзнавчі нариси* – Токмак, 2007, 52 с.
3. Гомон М. *Край токмацький.* – Токмак, 2002, 184 с.
4. Довидкова І.В. *Особливості формування храмового мурованого будівництва південно-східної України (XIX-поч. XX ст.)* // *Архітектурний вісник КНУБА: Наук.-вироб. збірник / Відповід. ред.:П. М. Куліков.* – К.: Кнуба, 2015. – Вип. 5 – с. 360 с.

5. Задорожня Л. «Газета – про кожне село» с. Новопророківка // Таврія. – 28 червня 2012 р., с. 4.
6. В.І. Медведський. Токмак: географія, природа. – Токмак, 2004, с. 9-26.
7. Л.Г. Шилова, В.І. Тімашова. Географія рідного краю. Запорізька область. – «Горизонт», 1998.
8. Новопророківка. Інформаційно-пізнавальний портал «Запорізька область у складі УРСР» // <http://imsu-zaporizhzhya.com/mista-i-sela-zaporizkoi-oblasti/tokmackij-rajon/novoprokopivka-.html>
9. Міста і села району // http://c2n.biz/registration/content/ua1495/secs/s12100/t_s.html

БУДИНОК ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ М. БЕРДЯНСЬК

*Автори: Грязнова Діана і Волошко Дмитро,
учні ЗОШ № 7 м. Бердянськ,
вихованці гуртка «Юні екскурсоводи» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Бєлінська О.Р.,
керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Гуртком юних екскурсоводів восени 2019 року здійснено одноденний похід до пам'ятки історії «Будинок чоловічої гімназії», що є об'єктом культурної спадщини національного значення Запорізької області, який занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Постанова КМУ від 3.09.2009 р. № 928. Охоронний номер 080004-Н

Мета походу: Відвідати та обстежити історичну пам'ятку національного значення «Будинок чоловічої гімназії», зараз – БДПУ.

Завдання: оцінити стан будівлі, наявність охоронних табличок. Прослухати оглядову екскурсію, оглянути експонати Археологічної Лабораторії, ознайомитись з екземплярами Фонду Старовинної та Рідкісної Книги, взяти інтерв'ю у працівників бібліотеки

Актуалізація проблеми. Охорона пам'яток історії та культури - комплекс заходів, що здійснюються на державному або громадському рівні з метою захисту і збереження об'єктів історико-культурної спадщини та історичного середовища в цілому. Включає в себе облік (виявлення, наукове вивчення, класифікацію, державну реєстрацію), консервацію, реставрацію, музеєфікацію, належне утримання й використання пам'яток. Із проголошенням незалежності України з початком 1990-х рр. питання охорони пам'яток знайшли відображення в Конституції України (ст. 56). Було ухвалено «Закон про охорону культурної спадщини». Започатковано Державний реєстр національного культурного надбання. Відбулося значне зростання кількості облікованих об'єктів. Нагадаємо, цьогоріч міська рада вперше за окремою програмою виділила 70 000 грн. на охорону культурної спадщини Бердянська. Без створення опорного плану проводити цю роботу належним чином неможливо. Тож, на першому етапі фахівці здійснюють натурне дослідження міста. Нажаль чимало архітектурних акцентів у Бердянську не збереглися, але деякі вціліли. Перший корпус Бердянського педагогічного університету – один з них. [1]

Історична довідка. В Другій половині ХІХ століття Бердянськ перетворюється на повноцінне місто з розвинутою інфраструктурою. Біля його керма в 1872 році став Костянтин Пантелеймонович Константинов. Вінцем його діяльності сфері освіти стала чотирикласна Бердянська чоловіча гімназія, відкрита 8 вересня 1872 року у тимчасово орендованих приміщеннях.

Восени 1873 роки відомі в місті будівельники брати Микола і Михайло Соловйови почали втілювати в життя проекту інженера Костянтина Єльського з будівництва центрального корпусу гімназії. За ходом робіт особисто наглядав сам градоначальник.

Завершити об'єкт планувалося через рік, для чого тут щодня працювали п'ятдесят каменярів. Третього лютого 1877 року середній навчальний заклад отримав власний дах над головою.

Нова велична споруда в серці міста стала однією з найкрасивіших в

окрузі; про її призначення сповіщав величезний напис на центральному фасаді "Чоловіча гімназія". До 1919 року гімназія випустила близько двох тисяч підготовлених для вступу до вищих навчальних закладів фахівців.

Після закінчення громадянської війни в цій будівлі містилися різні освітні навчальні заклади. В жовтні 1932-го тут відкривається учительський інститут, якому через сім років було присвоєно ім'я військової льотчиці Поліни Денисівни Осипенко. [3]

Під час окупації в Другу світову, тут влаштовано шпиталь. Який при відступі німецьких військ був катастрофічно зруйнований – залишилися тільки кістяки стін. У повоєнні роки його відновили, а 1 вересня 1953 року вищий навчальний заклад перейменували в Бердянський педагогічний інститут. Який діяв в цьому статусі до 2002 року, коли йому було присвоєно звання університету. Так в якості одного з провідних інтелектуальних і культурних центрів Північного Приазов'я він діє і понині. [6]

Архітектура. Головний корпус Бердянського університету збудований в стилі середньовічного північноіталійського зодчества з червоної цегли. Має складний периметр – центральна виступаюча частина, два перпендикулярних бічних флігелів. Довжина становить вісімдесят метрів.

Всі архітектурні деталі виконані за допомогою техніки фігурної кладки: напівколони аркових віконних прорізів, нависаючі кутові вежі-еркери, декоративний фронтон і малюнок між ярусного карнизу. З боків від центрального входу в двох симетричних нішах розташовані бронзові погруддя

Центральний корпус педагогічного університету

на мармурових постаментах-колонах двох найзнаменитіших учнів бердянської гімназії: переможця чуми і холери імунолога - епідімеолога В.А. Хавкіна та одного з ватажків повстання на Чорноморському флоті 1905 року лейтенанта П.П. Шмідта, які були відкриті 1 вересня 2005 року в присутності військового аташе Індії.

Опис стану пам'ятки. На момент обстеження історична пам'ятка «Будинок чоловічої гімназії» знаходиться в гарному стані. Всі частини будівлі: фундамент, стіни, вікна, двері, дах – на місці та виконують свою функцію. На фасаді – охоронні таблички: «Пам'ятка історії» та «Архітектурна пам'ятка національного значення». Під час Другої світової війни будівлю спалили німецько-фашистські війська. В середині споруда вигоріла майже дотла. Попри це, зовнішня частина колишньої гімназіївогонь пережила, разом із казковими баштами та барельєфами. Нині споруда – єдина в Бердянську архітектурна пам'ятка національного значення і перебуває під охороною держави.

По периметру огорожена парканом тієї ж кольорової гами: це колони з червоної цегли квадратні в перетині та чорна металева ажурна решітка між колонами. Паркан об'єднує два корпуси – №1 та №1-а. У внутрішньому дворі кілька музейних куточків, які присвячені світовим релігіям, подіям Другої світової війни, голодомору, науковим та казковим символам. Все це вдало доповнює одне одного. Шестикутний флігельзавершується фігурним флюгером. Дерев'яні рами вікон замінені на метало-пластикові пакети. Це відповідає політиці енергозбереження. Але колір пластику – світло коричневий, що нагадує деревину, і не випадає із загального вигляду.Облік цього архітектурного ансамблю настільки гармонійний, що є улюбленим місцем для весільних та святкових фотосесій в нашому місті.

В середині корпусу, крім того, що ведуться заняття, розташовані допоміжні наукові та навчальні установи. **Археологічна Лабораторія** під керівництвом кандидата історичних наук Папанової В.А., де проходить камеральна обробка матеріалів експедицій курганних розкопок. Тут зберігаються також палеонтологічні знахідки. **Фонд рідкісної книги**, де студенти працюють з книгами, виданими обмеженим накладом або з літературою краєзнавчого, місцевого характеру. Тому в Інтернеті такі відомості не знайдеш. Екскурсіводи **Музею БДПУ** проводять екскурсії не тільки в одній кімнаті, в якій зібрані експонати з історії університету, а по всьому корпусу. І це виправдано. Тому що весь корпус і є музей: на кожному кроці пам'ятні таблички, історичні фото, бронзові бюсти видатних діячів. **Бібліотека БДПУ** – це справжній Хогвартсиз «Гарі Потера».

Під час проведених обстежень бібліотека справилана дослідників найбільше враження. Кожен поверх БДПУ заввишки майже 5 метрів. В бібліотеці цей простір не пустує. Тут безкінечні багатоповерхові драбини пригвинчені прямо на книжкові шафи. Між сходові майданчики зроблені з окремих рейок-брусків певного розміру, тому у проміжки можна бачити все, що робиться внизу.Рух знизу створює ілюзію того, що рухаються самі драбини. Ця бібліотечна конструкція розроблена і створена в 1960 роки з метою економії простору. Вона діє до сьогодні і заслуговує поваги, бо вміщує 170 000 примірників учбової літератури.

Висновки та рекомендації

Відвідали та обстежили історичну пам'ятку національного значення «Будинок чоловічої гімназії», зараз – БДПУ.

Вивчили відповідну літературу з історії бердянської чоловічої гімназії. Оцінили стан будівлі як гарний. Охоронні таблички наявні. Прослухали оглядову екскурсію. Оглянули експонати Археологічної Лабораторії. Потримали в руках керамічний глечик віком 3 000 років. Побачили непошкоджену амфору вартістю 2 000 доларів. Ознайомились з екземплярами Фонду Старовинної та Рідкісної Книги, набули досвід роботи з каталогами. В ході інтерв'ю з працівниками бібліотеки з'ясували об'єм книжкового фонду, вік та особливості дерев'яних конструкцій-драбин.

Рекомендуємо відвідування цієї історичної пам'ятки, огляд її архітектурних особливостей, відвідування допоміжних супутніх навчальних установ, які в ній розміщені. Вік екскурсантів від 10 років. Поширення інформації про унікальну історичну пам'ятку в усній формі та у вигляді фотосесій в соцмережах.

Використані джерела

1. С.І. Кот. Охорона пам'яток історії та культури // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України . — К. : Наук.думка, 2010. — Т. 7 : Мл — О. — С. 705. — ISBN 978-966-00-1061-1.
2. Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / Упорядники: В.М. Константинова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I. — К.: «Освіта України», 2006. — 528 с.
- Бердянська чоловіча гімназія (1901-1919 роки) / Упорядники: І.І.Лиман, В.М.Константинова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том II. — К.: «Освіта України», 2007. — 631 с.
3. Інтерв'ю з деканом гуманітарно-економічного факультету кандидатом історичних наук Макаренко Т.П.
4. Розповідь екскурсовода музею БДПУ Юлії Гаман.
5. <https://zabytki.in.ua/uk/1554/berdyanska-cholovicha-gimnaziya>
6. <https://pro.berdyansk.biz/uk/istorichni-budinki-berdjanska-pererahujut-i-zadokumentujut/>
7. <https://uatv.ua/berdyanskyj-derzhavnyj-pedagogichnyj-universytet-osvita-u-stinah-zamku/>

МЛИН Г. НІБУРА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

*Автори: Ляшко Максим, Горпинченко Дмитро,
учні № 30Ш 111 м. Запоріжжя.*

вихованці гуртка «Географічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Керівник: Савельєв О.Г.,

методист, керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Наразі існує багато «білих плям» в історії нашого міста Запоріжжя (колишній Олександрівськ). На жаль, архітектурних пам'яток залишилось не так вже й багато: буремні роки громадянської війни, тотальна індустріалізація та Друга світова війна не пройшли даром для міста.

Але нас зацікавила й інша проблема: в сучасному індустріальному місті Запоріжжя дуже незначна кількість мешканців (за нашими опитуваннями) має

інформацію про історичне минуле міста, його архітектуру. Нас зацікавила яскрава сторінка в історії – «менонітський період», коли в межах Олександрівська існувало декілька менонітських колоній, поселень. Зокрема, ми перейняли історією поселення Шенвізе, сучасний Комунарський район м. Запоріжжя в районі сучасного центрального автовокзалу та території «АвтоЗАЗ». Особливо нас зацікавила така «родзинка» менонітської епохи Олександрівська, як будівля парового млина відомого підприємця та мецената Германа Нібура, яка, на жаль «схована» від очей мешканців міста та туристів, та не має (на наш погляд) належної уваги, популяризації серед населення (Рис. 1).

Ми зібрали різноманітну цікаву інформацію щодо цієї цікавої будівлі, відвідали екскурсію, яку проводив по території колишньої колонії Шенвізе запорізький краєзнавець, нащадок менонітів Пеннер Віктор Олегович, особисто відвідали територію млина.

Отриману інформацію обробили, систематизували і пропонуємо для широких верств населення, бо щиро впевнені, що ми не цінимо те що маємо!

У 1775 р. земля по лівому березі р. Мокра Московка була виділена менонітам, переселенцям із Пруссії, які заснували тут колонію Шенвізе (Рис.5). 21 сімейство перших переселенців отримало 1401 десятину землі. В кінці XIX століття в Шенвізе були побудовані заводи, які перетворили регіон у крупніший центр сільськогосподарського господарства півдня Росії.

Млин Нібура – буквально саме видне спорудження дореволюційного Олександрівська (Рис. 2). Мало того, що в висоту мінімум рази в два вище любої будівлі тодішнього міста, так ще і стоїть на пагорбі. Але помітна вона не тільки своїми розмірами. Вона – одна з перших парових в Україні, введена в експлуатацію ще в 1895 році. Між іншим, була побудована усього майже за два роки! Вона ж – одна з найпотужніших в країні й в кінці 19-го та на початку 20 століть. І не тільки в Росії, а й в Європі (на той час). Настільки, що ніколи і не працювала на повну свою потужність! При цьому борошна, виробленого тут, ще вистачало і для експорту: до Туреччини, Єгипту, Фінляндії, Судану, на о.Яву!.. Ще б пак – господаря на її створення надихнув найбільший в той час в світі млин Піллсбері-Ей, який він побачив в Міннеаполісі (США).

Зараз самий час приділити увагу творцю цього «дива», «хлібному королю» Олександрівська, багатогранній особистості – Герману Нібуру.

Творець млина в колонії Шенвізе був людиною аж ніяк не менше видатним ніж його парове дітище. Вже з 8-річного віку майбутній хлібний король регіону долучився до сімейної справи – був першим помічником батька в управлінні млинами.

Сучасний вид млина (вид з боку залізничних колій, зі сходу)

Уже 16-річним підлітком він вважався великим знавцем млинової справи. Між

іншим, в 20-30-х роках XIX ст., за радянську добу, фахівців по спеціальності «Виробництво борошна» готували саме за розробками та технологіями Г. Нібура! А в 23-річному віці він став власником першого власного млина в селі Хортиця (Верхня Хортиця). На початку 20 століття млинів в імперії Нібура було вже 11! У цілому вони виробляли від 7 до 11 тисяч пудів борошна на добу (Додаток 1). Більшого млинового господарства на всьому півдні тодішньої Російської імперії годі й було шукати!

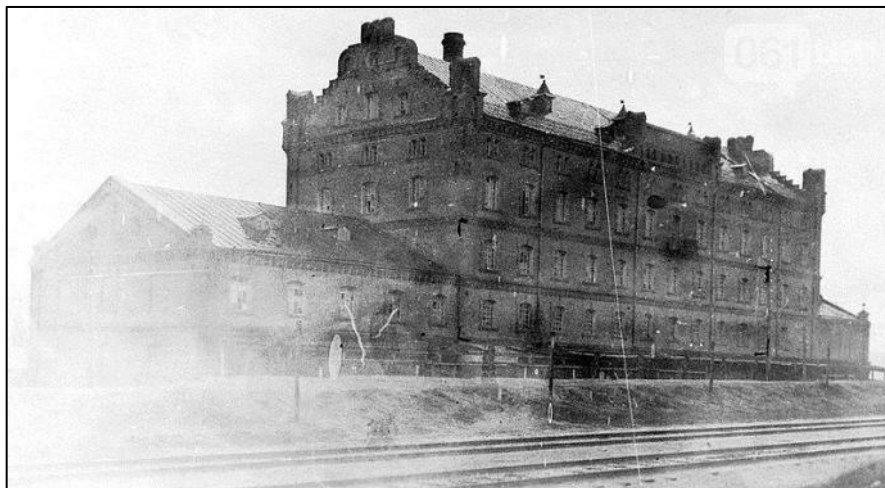

Фото млина Нібура (архівний матеріал)

Будівля біля сучасного запорізького автовокзалу – одна з одинадцяти млинів Нібура. На її створення надихнув господаря найбільший в світі млин Піллсбері-Ей, який він свого часу побачив в Мінеаполісі (США). На відміну від муки Нібура марка Піллсбері існує й до цих пір! І навіть

увічнена в американській літературі. Наприклад, в одному з романів Стівена Кінга головна героїня літає на полотнище з написом «Краще борошно Піллсбері».

Династія Нібура залишила після себе багату спадщину в Запоріжжі: кілька підприємств виробничої сфери, гранітний кар'єр в Янцеєв, навіть перший в регіоні санаторій «Александрабад», який на тлі Першої світової війни був позбавлений «ворожого німецького звучання» і перейменований в «Запорізьку Січ». Крім того, Герман Нібур був для Олександрівська великим меценатом – жертвував кошти на лікувальні установи, храми, освіту для бідних дітей.

Життя цієї видатної людини обірвалася трагічно у 1906 році – в будинок Нібура увірвалися грабіжники і вбили власника. Існує легенда, нібито його привид досі блукає по спустошеному млину...

Все життя і діяльність Германа Нібура було підкреплено його словами: «Я навчався працювати. Я прагнув працювати з самих юних років. Я вдячний Богу за те, що я все ще працюю!» [2]

Опис стану пам'ятки. Довгий час млин стояв без діла. Але в червні 2016 року на другому поверсі унікальної будівлі відкрився art-простір LOFT Млин. Організатори створили творчу платформу, в якій можна проводити різноманітні заходи – концерти, фестивалі, виставки, ярмарки, лекції та майстер-класи. Портал Діро.Запорожжє частенько анонсує їх в афіші.

Зараз старовинний «хмарочос» Олександрівська «зменшився» в розмірах, адже поруч вирости сучасні велетні. Вони закривають млин Нібура майже з усіх боків, тому побачити його у всій красі можна або з боку залізниці, або власне з двору будівлі. Без додаткової інформації заporожцям, і тим більше туристам відшукати її в місті непросто. Ніяких пояснювальних табличок ми не

знайшли.

Висновки та рекомендації. Таким чином, дослідивши усю зібрану нами інформацію щодо цікавої пам'ятки історії та архітектури старого Олександрівська – парового млина відомого менонітського промисловця та громадського діяча Германа Абрахамовича Нибура, побувавши на цьому архітектурному об'єкті, ми прийшли до певних висновків:

- Паровий млин Г. А. Нибура є унікальною та цікавою архітектурною пам'яткою не тільки міста Запоріжжя а й усієї України;

- Наразі млин знаходиться у більш-менш задовільному стані, сприятлива і інфраструктура щодо розробки туристичних маршрутів;

- Існує декілька творчих авторських екскурсій по колишній менонітській колонії «Шенвізе», які потребують більш широкої популяризації серед населення міста (особливо учнівської молоді) та туристів з різних регіонів;

- Визначитися з правовим статусом об'єкта: на перших порах встановити інформаційні таблички, вказівники та стенди біля млина;

- Провести широкі просвітницькі заходи щодо цього

унікального архітектурного об'єкта: в ЗМІ, учбових закладах, на різноманітних краєзнавчих конференціях, семінарах, форумах тощо.

Млин Г. Нібура. 24.11.2019. Вигляд з західної сторони

Список використаних джерел

1. 100 років тому (1904) був заснований санаторій «Александрбад» // www.zouinb.zp.ua.
2. 180 років від дня народження Г.А. Нібура (1830 - 1906) / у посіб. «Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя–2010» // <http://www.zouinb.zp.ua/>.
3. Адельберг Л. Мости Запорожья.- Запорожье: РА «Тандем-У», 2005. – 56 с.
4. Екатеринославскій адресь-календарь: 1916 годъ – Екатеринославъ: Изданіе губернской типографіи, 1916. – 505 с.
5. Запоріжжя: офіційний портал Запорізької міської влади // <http://www.meria.zp.ua/>.
6. История Александровска / Запорожье – информационно-исторический портал города // <http://www.newz.com.ua/>.
7. Клуб «Филокартист» // <http://www.fi.lokartist.net>.
8. Устименко Л. М., Афанасьев І.Ю. Історія туризму: Навч. посіб. – К.: Альтерпрес, 2005. – 320 с.
9. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні. – К.: Вища шк., 2002. – 195 с.
10. Шевченко В.В. Підприємницька діяльність банкірів півдня України (XIX – поч. XX ст.): окремі аспекти // Проблеми історії України XIX

САДИБНИЙ КОМПЛЕКС ПОМІЩИКА КАЛІНІНА

*Автори: Пальчинський Кирило, Савченко Олександр
учні КЗ «Веселівська районна різнопрофільна гімназія»,
вихованці гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Лісовенко О.В.,
керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Історію пишуть не лише в книгах. Найбільш значимі події знаходять своє відображення в пам'ятках, пам'ятних знаках, в архітектурі. Веселівський край багатий на пам'ятки історії, культури та архітектури. Але перед нами постала одна проблема – жоден з них у смт. Веселому не зареєстрований, як пам'ятка місцевого значення.

Музична школа смт Веселе

Веселе – селище міського типу, адміністративний центр Веселівського району Запорізької області, колишній центр Веселівської волості Мелітопольського повіту. Веселе розташоване в південно-західній частині Запорізької області за 4 км від Каналу Р-3 та за 126 км від облцентру, на перетині автомобільних доріг Т 0805, Т 0811, Т 0817. Через селище проходить залізниця, станція Нововесела.

Веселе було засновано у 1815 р. на схилах балки Малий Менчикур, у центрі якого знаходилось маленьке живописне озеро. Але за іншими письмовими згадками про Веселе є інша дата заснування. Так, наприклад, у виданні 1887 р. на сторінці 236 зазначено: «Веселое... основано в 1812 году и, по преданию, названо...»

Рік закінчення будівництва

Легенда про назву Веселого розповідає про багатьох чумаків, які проїжджали мимо цих степів, і зупинялися тут на відпочинок. Вони робили це не випадково, адже у цій частині степу було вдосталь води з озера для годівлі волів. Навколо улоговини, котра називалась Малий Менчикур, яка від снігу та дощу наповнювалась водою, що представлялась якби озером, зупинялись чумаки. Під час цієї зупинки чумаки готували їжу, обідали, пили горілку, співали пісні, та й

прозвали це місце веселим. А вже коли заснувалось на цьому місці село, його переселенці на згадку про чумаків назвали його Веселе.

Перлиною селища є комплекс споруд, які знаходяться у самому центрі селища - споруда сучасної Веселівської музичної школи, та будівля нинішнього районного туристичного клубу «Таврія», які датується 1909 р. Між ними знаходиться маленька будівля, де розташовували слуг. Зі слів старожилів, вони належали місцевому поміщику Калініну. Точніше сам поміщик мешкав на місці с.Широке, а всі ці будівлі у селищі Веселе належали його сину. Усі старі будівлі у різні часи мали різне призначення. Так у будівлі туристичного клубу були конюшні, а також була баня. Будівля же музичної школи, яка створена у 1968 році, була садибою, де проживала родина поміщика.

Актуальність дослідження зумовлене потребою вивчення особливих архітектурних споруд, будівель нашого селища Веселого, які в наш час потребують пильної уваги зі сторони влади та дослідників.

Мета експедиції: відтворити історію поміщицьких будівель, встановити стан споруди, обґрунтувати необхідність надання пам'ятки місцевого значення.

Сформульована мета передбачає виконання таких завдань:

- використовувати різні джерела зібрати інформацію про старі будвлі ;
- розробити маршрут та здійснити похід до старих будівель селища
- виявити стильові особливості та загальний стан.

Маршрут дослідження: Районна різнопрофільна гімназія – будівля

Веселівської дитячої школи – будівля районного туристичного клубу «Таврія» - Веселівська селищна бібліотека – інтерв'ю з дослідником історії Веселівського краю Федоровим Олександром Олексійовичем - інтерв'ю з колишнім начальником ліквідованого районного відділу культури та туризму Лютим Олексієм Вікторовичем - інтерв'ю з селищним головою Веселівською об'єднаної територіальної громади Кіяшко Петром Миколайовичем.

Будівля музичної школи у 1968 році

Обґрунтування необхідності надання охоронного статусу. Історія будівлі зацікавила нас під час проведення краєзнавчої експедиції по старим будівлям села. Це класичне одноповерхове поміщицьке житло садибного типу. Позаду садиби розташовувалась конюшня, яка за розміром більша самої житлової будівлі. Між садибою і конюшиною була збудований будиночок для слуг, який залишився у незмінному стані й досі, на відміну від сучасного туристичного клубу «Таврія». У 70-х рр. ХХ ст. до колишньої стайні прибудували двоповерхову будівлю, нині це селищна бібліотека.

Ми провели анкетування серед жителів селища, та виявили, що багато мешканців села вважають, що комплекс садиби поміщика Калініна варто зареєструвати, як пам'ятку місцевого значення. Коли ми почали займатися цією проблемою, то для нас було несподіванкою дізнатися, що ще у 2009 році усі старі будівлі, а їх 10 у Веселівському районі, були зареєстровані, як архітектурні пам'ятки місцевого значення та знаходилися під охороною Запорізької обласної інспекції по охороні пам'яток історії та культури. Але у 2015 році,

Районний туристичний клуб «Таврія»

коли в селищі виникла Веселівська об'єднана територіальна громада та було ліквідовано відділ Веселівської районної інспекції по охороні пам'яток історії та культури, вони були зняті з реєстрації.

Цей комплекс майже залишився у своєму первісному вигляді і йому вже 110 років. Пережив радянські часи, коли будівлі поміщиків та багатих селян намагалися зруйнувати або перебудувати на свій лад, що є рідкісним явищем та вистояв під час Другої світової війни. Також ми провели інтерв'ю з селищним головою Веселівської громади Кіяшком Петром Миколайовичем, під час якого ми були запрошені на наступне засідання селищної ради, де одне із питань на сесії буде, щодо присвоєння старим архітектурним будівлям статусу пам'яток місцевого значення.

Опис стану пам'яток/ Будівлі були збудовані у класичному стилі на кошти місцевого поміщика Калініна, як кажуть місцеві жителі. Але під час дослідження архівних документів повітового статистичного бюро та перепису земель ми так і не виявили землевласника з прізвищем Калінін.

Житлова садиба (сучасна музична школа) має належний та доглянутий стан, у 2018 році зроблений внутрішній капітальний ремонт, намагаючись нічого не перебудувати. Має великий коридор та 7 кімнат, де були житлові кімнати, а нині класи. Зовні теж нічого не зманювали. Отже будівля так і залишилася у первинному стані, яка була збудована ще у 1909 році.

Конюшня (нині туристичний клуб) має поганий стан, п'ять років тому йому присвоювали статус аварійний. Зараз там займаються діти технікою, але тільки у літній період, так як із-за відсутності постачання електроенергії та опалення у зимовий період там дуже холодно. Ремонт, як зовні, так і внутрішньо, не робився більше 40-ка років. Має великий коридор, з якого є вхід до двох великих зал та до коридору, де розташовані класи. Висота будівлі 4.5 метра. Деякі кімнати все ж знаходяться в аварійному стані, так як немає вікон або даху.

Прибудова двоповерхового будинку селищної бібліотеки
до колишньої конюшні

Будинок для слуг (нині складське приміщення) має належний стан. Там завжди був склад, як і під час радянських часів, так і зараз. Відрізняється від двох попередніх будівель своєю простотою та дуже маленькими розмірами.

Висновки та рекомендації. Нестримно спливають століття. Чим далша від нас епоха, тим менше ми знаємо про неї, тим важче нам зрозуміти життя й інтереси людей тих часів. Але кожна епоха залишає свідків, що красномовно розповідають нам про неї. Ці свідки – пам'ятки архітектури, які найміцніше протистоять натискам часу.

Цей архітектурний комплекс має всі шанси знову стати пам'яткою місцевого значення та зберегає ще багато таємниць. Тим паче думка місцевих жителів теж відіграє свою роль. Ми намагаємось у подальшому відновити статус усіх пам'ятників, які знаходяться у нашому селищі та у селах району. У гуртківців попереду ще багато роботи, щодо дослідження архітектурних споруд, які були збудовані на початку ХХ століття, адже їх аж 10 у Веселівському районі. Встановити зв'язок з архівами, в тому числі і з Симферопольським, де зберігається звіт всіх забудов Таврійської губернії.

Є перспектива щодо розроблення пішохідної експедиції по селам, де збереглися старовинні споруди. А почнеться наша експедиція саме з цього комплексу.

Список використаних джерел та літератури

1. *Пам'ятки історії та культури Запорізької області. Випуск 1. – Запоріжжя, 1998*
2. *Газета «Колос», 2011, с.3*
3. *Гермоген. Таврическая Епархия / Гермоген. – Псков: Типография Губернского Правления, 1887. – 521 с.*
4. *История городов и сел Украинской ССР – К.: 1981 – 850 с*
5. *Пам'ятки історії та культури Запорізької області. Випуск 1. – Запоріжжя, 1998*
6. *Материалы подворной переписи Мелитопольского уезда. Вып.1. Таблицы сведений о крестьянском населении, скотоводстве, землевладении и землепользовании. – Симферополь, 1915 – 585с.*
7. *Федоров О. О., Голота В. Веселе – минуле й сьогодні., Запоріжжя: 2006 р. – 102 с.*
8. *Інтерв'ю з Федоровим Олександром Олексійовичем*
9. *Інтерв'ю з Лютим Олексієм Вікторовичем*
10. *Інтерв'ю з Кіяшко Петром Миколайовичем*

ІСТОРИЯ СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО ХРАМУ С. КІНСЬКІ РОЗДОРИ

*Автори: Коновалова Єва, Легейда Олександр,
учні КУ «Григорівська ЗОШ І – ІІІ ступенів»,
вихованці гуртка «Етнографічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Матюхіна Т.М.,
учитель КУ «Григорівської ЗОШ І – ІІІ ступенів»,
керівник гуртка «Етнографічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Пливуть купола у небесній блакиті,

*Призахідне сонце сіда в вітражі.
Про що ти розкажуєш вічності миті?
І з чим ти стоїш на столітній межі?
Над твоїми хрестами неслись лихоліття,
І в стінах твоїх осідала хула,
А ти ожила крізь печалі століття,
І радість твоя голуба розцвіла.*

Володимир Харченко, місцевий поет

Опис пошуково-краєзнавчої роботи. Українська культура, складовою частиною якої є релігійно-церковне життя, упродовж тривалого часу зазнавала руйнації при зміні світоглядних систем, у періоди війн, між церковної ворожнечі, волонтаризму, тоталітаризму тощо. Національно-державне та національно-культурне відродження, яке розпочалося в Україні з проголошенням незалежності, неминуче порушує питання про відродження національно-релігійне, що в свою чергу супроводжується посиленням інтересу до пам'яток релігії та церкви.

Актуальність теми дослідження. Наш Пологівський край завжди славився багатим історичним минулим. Одним з пам'ятників історії в нашому районі є Спасо – Преображенський храм, який занесений в перелік пам'ятників місцевого значення, охоронний номер 7-Зп. Саме настоятель храму і прихожани приймають активну участь в духовному розвитку нашого краю. У 2018 році храму сповнилося 120 років, це значуща подія для всіх нас.

З початком активної колонізації земель північного Приазов'я та Кримського півострова Російською імперією в другій половині XVIII століття ці землі за розпорядженням влади активно заселяються відставними солдатами, щоб знизити опірність місцевого населення. Так в 1771 р. з'являється солдатська слобода Кінські Роздори, основним заняттям жителів якої, крім сільського господарства, був нагляд за роботами каторжників з будівництва Кирилівської фортеці.

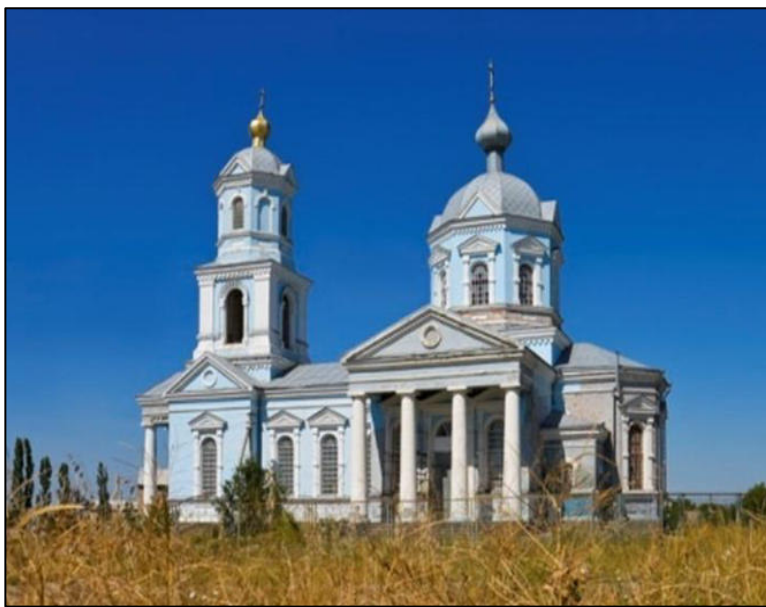
Перлиною села є найдавніша збережена споруда – Спасо-Преображенський храм. церковна громада села змогла на власні кошти звести кам'яну церкву. В 1898 р. храм був побудований переселенцями з Курської та Орловської губерній. За архітектурним виглядом храм є одним із старіших на Пологівщині.

Мета: відтворити історію Спасо- Преображенського храму с.Кінські Роздори з моменту відкриття і до сьогодення; встановити стан споруди, здійснити всебічний аналіз традицій православної церкви; визначити основні пріоритети духовного розвитку.

Для реалізації поставленої мети в роботі виконано такі **завдання:** робота з архівними документами; співбесіда з свідками подій, людьми різних поколінь; зустріч з видатними особами, священиком храму протоієреєм Василем Паша.

Маршрут експедиції: КУ «Григорівська ЗОШ-III ступенів» – село Кінські Роздори – Спасо-Преображенський храм – Пологівський краєзнавчий музей.

Історія храму зацікавила нас під час проведення краєзнавчої експедиції околицями села в минулому році. За допомогою жителів села та матеріалів

Сучасний вигляд Спасо –Преображенського храму

краєзнавчого музею нам вдалось відтворити історію цієї старовинної будови та дізналися цікаві факти. Храм несе велику архітектурну цінність, бо Російських храмів у стилі неокласицизм у нашій області залишилось лише, три – Свято-Троїцький, та два в південній частині Бердянської єпархії.

«Звідки ж тягнеться історія храму?» – зацікавились ми, гуртівці. Виявилось, що даних про те, хто будував його і був першим священиком, за чийм проектом був збудований храм, на жаль, до наших днів не збереглося. Єдина інформація, яку подає Запорізький обласний архів, - це початок існування храму, який датується 1824 роком. Але місцеві старожили спростовують цю інформацію і вказують на те, що в селі було дві церкви, точну дату ніхто не знає. А не так давно нам вдалося знайти документальне підтвердження цієї версії Феодосія Макаревського «Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи ХУІІІ століття». В ній вказується, що на місці простенької дерев'яної церкви в 1824 році облаштовано нову церкву Різдва Пресвятої Богородиці, за переказами місцевих жителів вона була дуже красивою. Існує легенда, ніби Олександр Пушкін коли їхав в Одесу, і зупинився біля цієї церкви та молився у ній. Запорізький письменник Марк Шевельов кілька свого часу намагався знайти якісь документальні підтвердження цього факту. Але марно і він залишається легендою.

Храм, який був збудований на власні кошти громади з каменю на честь Покрова Пресвятої Богородиці датується в 1898 році. Історія храму нерозривно пов'язана з історією країни. За радянської влади церква зазнала чимало поневірянь. Спочатку її збиралися знищити в 1929 році, але тільки закрили. В роки окупації храм став знову діючим і до нього ходили селянки молитися за

своїх чоловіків, аби вони повернулися живими з фронту, навіть після війни вона продовжувала діяти. Спочатку збиралися її підірвати, але мінери попередили, що від вибуху першою розвалиться школа. У селі старі люди розповідають, що церкву намагалися розібрати, але не вдалося зруйнувати міцні стіни, бо для будівництва храму з усього села збирали яйця, які додавали у вапно що відіграло важливу роль у міцності муру храму.

Прослужила вона людям до 1961 року, а потім замовкли церковні дзвони, в напівзруйнованому приміщенні гуляв вітер, довгі роки там зберігали отрутохімікати. Згодом це відобразилося на храмі, і тепер з його стін постійно відвалюється штукатурка, тому майстрам доводиться створювати паралельні стіни, щоб привести храм в порядок. Історія завжди розставляє свої крапки над «і», тому країна рад до середини 1980-х абсолютно вичерпала свої аргументи за існування. Було знято табу на релігійну діяльність, а з ним почалася епоха духовного відродження української нації. Так вже в 1988 році в Кінських Роздорах почалося відновлення забутою святині.

Реставрація і збирання по крихтах церковного начиння тривали до 1991 року, коли освячена на честь Преображення Господнього церква знову відчинила свої двері перед парафіянами. За більш ніж столітню історію Кінсько-Роздорська церква не діяла лише 27 років.

Опис стану пам'ятки. Розташований на найвищому пагорбі в окрузі Свято-Преображенський храм у Кінських Роздорах висотою понад тридцять метрів є візуальною домінантою, ваги якій надають спадаючі вниз долини і річка Конка у їх підніжжя.

Хрестоподібна в плані (35м x 20м) церква – типовий представник класичної архітектури кінця ХІХ століття, який виник у Європі на зміну епохи Відродження, в декорі застосовані мотиви російської шатрової архітектури. Пам'ятник вдало вписаний в ландшафт села і представляє художній інтерес як своєрідне трактування класицизму культової архітектури південно-російських міст в кінці ХІХ століття.

Основними складовими стилю є ордерна система, співмірність, регулярність, симетрія; характерні елементи – портики, пілястри. Прямо над входом установлена висока трьохярусна дзвіниця на сході – п'ятигранна апсида, до північної та південної сторін якої прибудовані квадратні камери ризниці і паламарню. На північній і південній гілці хреста, а також на заході входи оформлені колонними портиками. Над західним притвором знаходиться двоярусна дзвіниця. Північний, південний, західний входи мають портали, що складаються з чотирьох колон, увінчаних

Відновлення храму у 1990 році

трикутним фронтом. Перекриття в порталах відсутня. Фундаменти виконані з бутового каменю на вапняно-піщаному розчині. Цоколь теж і облицьований кам'яними блоками з пісковика. Стіни – з червоної цегли на вапняно - піщаному розчині. Колони західній, південній, північній порталів виконані з лекальної червоної глиняної цегли. Двері з дуба і оббиті металом. Вхід до церкви з західного боку. Тут частково збереглися внутрішні і зовнішні розписи кінця XIX століття.

Храм потребує реставрації: немає опалення, купола покрила іржа, фарба на стінах, вітражах та іконах злущилась.

Висновок.

Церква була і залишається осередком розвитку духовності, культури, християнських традицій. Сьогодні наша держава переживає дуже важкі часи. Ураховуючи події на сході нашої країни, храм не знаходиться осторонь.

Вівтар храму в с.Кінські Роздори

Проводяться

молебні, хресні ходи за мир і благополуччя України, за життя і безпеку військовослужбовців, які захищають її.

Церква веде людину до Христа. Адже тільки Господь може вказати нам шлях, як розв'язати в нашій країні самі наболілі протиріччя та протистояння. Цим шляхом користується і наш Спасо -Преображенський храм. Кожен повинен внести свій посильний вклад для збереження миру в Україні. Дослідження історії церкви виховує почуття гордості за наш рідний край, любов до малої батьківщини, бажання передати знання майбутнім поколінням.

Список використаних джерел

1. Макидонов А.В. Днепровская линия (1770-1797) , Запорожье., 2014.
2. Стогній Н.П. Запорізька область: природа, господарство. – Запоріжжя, 1963.
3. Довидкова І.В. Особливості формування храмового мурованого будівництва південно-східної України (XIX-поч. XX ст.) // Архітектурний вісник КНУБА: Наук.-вироб. збірник / Відповід. ред.: П. М. Куліков. –К.: Кнуба, 2015. –Вип. 5 – с. 360с.
4. Л.Г. Шилова, В.І. Тімашова. Географія рідного краю. Запорізька область. – «Горизонт», 1998.
5. Стогній Н.П. Запорізька область: природа, господарство. – Запоріжжя, 1963.
6. Міста і села району // http://c2n.biz/registration/content/ua1495/secs/s12100/t_s.html

ХРАМ РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ – ПРАВОСЛАВНА СВЯТИНЯ КАМ'ЯНСЬКО-ДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ

*Автор: Белоусов Руслан,
учень Энергодарського НВК № 1.
Керівник: Чижев В.С.,
вчитель історії та правознавства Энергодарського НВК № 1.*

Вступ. Актуальність роботи полягає в тому, що на питання церковного життя на сучасному етапі у формуванні української державності стоїть на порядку денному. У грудні 2018 року Українська православна церква отримала томос на автокефалію церкви, а в 2013 році Україна святкувала 1025 річницю хрещення Русі. Християнська віра є стержнем духовності та культури українського народу. Тепер духовні пам'ятки стають життєдайним джерелом відродження народу та являють собою величезну цінність для нас і наших нащадків.

Україна – є багатоконфесійною державою. На південно-східному регіоні України ще з XVII ст. поширювалася православне християнство, спочатку – у формі старообрядства, а пізніше –ніконіанства. Оскільки у житті людей дореволюційного часу велику роль відігравала релігія для відправлення обрядів, то такому випадку необхідно було будувати храми,що відбувалося за певними канонами. Місце розташування храму, особливості його архітектури, внутрішнє оздоблення несли на собі певне смислове, духовне навантаження, обумовлене історичними умовами, з яких відбувалося його зведення.

Храм – особливий дім, присвячений Богу, в якому проводяться богослужіння. Так, від самого початку заселення Запоріжжя в населених пунктах будувалися церкви. В українських селах будувалися православні храми, в німецьких колоніях – менонітські церкви чи молитовні будинки.

Однак протягом десятиліть суттєво змінилися роль та місце релігії у житті громадян Кам'янсько-Дніпровського району. Деякі храми було зруйновано, деякі відбудовано. Це викликає необхідність осмислити закономірності розвитку і відродження традицій населення нашого краю. Адже кожен храм – це, перш за все, історико-культурна пам'ятка нашого народу.

Особливої уваги заслуговують відомі духовні пам'ятки рідного краю, які є малодосліджені. Саме такою є церква Різдва Пресвятої Богородиці, що в невеликому місті Кам'янсько-Дніпровському району Запорізької області. Храм, з якого починається Кам'янка-Дніпровська виявляється, найстарішою спорудою цього міста є храм, зведений на честь Різдва Пресвятої Богородиці. По суті, з нього і починається місто, що розкинулося на березі Каховського водосховища.

Серед обігу літератури джерел про історію рідного краю замало і вони є застарілими, що свідчить про необхідність дослідження.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні історії становлення духовної спадщини рідного краю, архітектурно–композиційних особливостей церкви місті Кам'янка-Дніпровська.

Історія населеного пункту Кам'янка-Дніпровська. Місто Кам'янка-Дніпровська розташоване на кордоні трьох областей – Запорізької, Херсонської

та Дніпропетровської. На території Кам'янсько-Дніпровського району, знаходиться на лівому березі Каховське водосховище, а зі східного боку розташоване місто Енергодар.

Територія, де розташоване сучасне місто, була заселена в найдавніші часи, про що свідчать залишки поселення доби бронзи (II–I тисячоліття до н. е.). У першій половині IV століття до н. е. одному з скіфських царів Атею вдалося зосередити в своїх руках верховну владу і утворити на західних кордонах Великої Скіфії у Північному Причорномор'ї велику державу. Місцевість, де знаходиться район була заселена з найдавніших часів. Так, в околицях села Благовіщенка виявлені залишки стоянки часів палеоліту (понад 15 тисяч років тому). Кілька стоянок епохи ранньої бронзи, а також людей Білозерської культури. В кінці V, початку IV століття нашої ери в Кам'янське-Дніпровській виникло скіфське укріплене поселення, так зване Кам'янське городище - центр степової Скіфії того часу. Близько Кам'янського городища знаходяться багато курганних могильників, найвідоміші з яких: курган «Солоха», а також комплекс могильників на Мамай-Горі. На березі Каховського водосховища, у місті Кам'янка-Дніпровська виявлений могильник черняхівської культури [2].

Поруч з Кам'яною заплавою (так звалася в ті часи ця місцевість) було п'ять Запорізьких січей: Томакская, Базовлуская, Никитинская, Чортотлицька, Нова Січ. Протягом існування яких козаки тримали переправу «Микитинську». Турки і татари, переправляючись через «Микитинську переправу», здійснювали набіги на Україну. Через тодішню Кам'яну заводь проходив і чумацький шлях. Запорізькі козаки тримали під увагою переправу через Кам'яну заводь.

Під час російсько-турецької війни у 1701 році почала функціонувати фортеця близько Кам'яної заплави, збудована за наказом Петра I. Є багато свідчень в документах того, що Петро I багато часу приділяв справам в цій фортеці. Фортеця проіснувала до 1711 року. Звідси почалося заселення Таврії. Кам'янка - одне з перших сіл в цьому краї [3, С. 134].

Отже, місцевість, на якій розташований храм, має довгу та величну історію. Дуже давно на цій території стояв центр степової Скіфії, а зараз від них залишилося багато курганних могильників.

Становлення храму Різдва Пресвятої Богородиці. Храм Різдва Пресвятої Богородиці є найстаршою культурною спорудою населеного пункту Кам'янки-

Дніпровської, що розташована в Запорізькій області.

Храм Різдва знаходиться в місті Кам'янка-Дніпровська Запорізької області. Тут прийнято вважати, що саме з цієї церкви і бере свій початок місто, розташоване біля Каховського

Храм Різдва Пресвятої Богородиці (сучасне фото)

водосховища. Храм дуже гарний і найстаріший на території міста. Тут навіть свято День міста відзначають в день Різдва Богородиці, а не в День визволення міста від фашистських окупантів [10].

Відносно недавно стало відомо, що в документах за 1910 року є опис церкви Пресвятої Богородиці. Тут же зазначена точна дата початку будівництва храму - 1885 рік [Додаток Б]. Також відомо, що до цього на кам'янській землі діяв дерев'яний храм святителя Миколая, збудований ще в XVIII столітті. Між іншим, перший священник храму отець Аполлінарій [Ромаданов] став і першим тамтешнім агрономом. Щоб зробити землю більш плодоносною, він придумав, як налагодити на вигоряючими від літньої спеки полях систему зрошення.

Особливо важкою була доля собору в роки Другої світової війни. Архівні матеріали не дають повної картини того, що творилося з собором в роки важкого часу – фашистської навали. Храм зміг пережити німецьку окупацію і гоніння радянської влади. Під час війни від бомбардування часткового руйнування зазнали куполи самого собору та його дзвіниці. Собор був розграбований. На щастя, збереглася основа іконостасу [7].

Правда, священник Олег [Додаток В], який проводить тут богослужіння, розповідає, що одного разу до нього на сповідь прийшла стара людина і зізналася, що дзвіницю підірвали чи не фашисти, а місцеві жителі, і, швидше за все, за наказом партійного керівництва. Всю провину вони склали на фашистів. Але в теорію про фашистів вірять не всі, так як за часів окупації ними міста в храмі був розташований їх шпиталь..

Прийнято вважати, що Кам'янський храм частково зруйнували фашисти. Вони ж і храмову дзвіницю знищили. А ось що з цього приводу повідав отець Олег. За його словами, одного разу на сповідь до нього прийшов вельми немолодий городянин. «Батюшка, – заявив він, – не хочу йти в загробний світ з тяжким гріхом: мені відомо, хто під час війни підривав наш храм і знищував дзвіницю - жителі Кам'янки, що працювали в колгоспі «Зоря». При цьому, щоб зруйнувати дзвіницю, заряд в неї довелося закладати тричі».

Отець Олег не схильний думати, що колгоспники, розжившись з нагоди вибухівкою, за власною ініціативою зважилися на такий блюзнірський вчинок. Діяли вони, мабуть, за наказом своїх компартійних ватажків, які злodianня своє потім звалили на фашистів. Ось, що він говорить: «Почуте на сповіді, мені здається цілком правдоподібним. Навряд чи б німці почали підривати храм, в якому, як кажуть старожили, знаходився їх госпіталь. Чи згодні? – Цілком».

Отже, історія храму не менш цікава, ніж історія населеного пункту. На місці церкви раніше діяв дерев'яний храм святителя Миколая. А сам храм Різдва Пресвятої Богородиці зміг пережити Першу і Другу світові війни.

Інтер'єр та екстер'єр храму. Об'єкти сакральної архітектури завжди посідали ключову роль у державних, побутових, звичаєвих справах людини. Спорудження об'єктів культової архітектури на території України має тривалу історію. Сюди належать як культові об'єкти попередніх культур, так і архітектурні пам'ятки сучасних етносів, які проживають на території України.

Зовнішній колір храму нерідко відображає його посвячення - Господу, Богородиці, якомусь святому або свята. Так наприклад: білий - храм, освячений

на честь Преображення або Вознесіння Господнього, блакитний - на честь Пресвятої Богородиці, червоний - присвячений мученику [11].

Однак, треба зауважити, що все це не догма, а лише традиція, не скрізь і не завжди дотримувана. Кількість куполів на храмах символічно, наприклад 1 - символізує Єдиного Бога, а 3 - Святу Трійцю і так далі.

Форма купола також має символічний сенс. У церкві Різдва Богородиці форма цибулини, тобто символ полум'я свічки, що звертає нас до слів Христа: «Ви - світло світу».

Зовнішній вигляд відрізняється від звичайної споруди тим, що над храмом підноситься баня, яка зображує небо. Баня закінчується вгорі главою, на якій ставиться хрест, у славу глави Церкви – Ісуса Христа. Над входом до храму, як правило, будується дзвіниця, тобто вежа, де висять дзвони. Б'ють у дзвони для того, щоб скликати віруючих на молитву – до богослужіння – і сповіщати про найважливіші моменти служби, що у храмі. Читання і співання молитов за особливим чином у храмі, на чолі зі священнослужителем, називається богослужінням. Найважливіше богослужіння – літургія, під час неї згадується все життя Спасителя і звершується Таїнство причастя, яке встановив Сам Христос на Тайній вечері [2].

Присвятити новий кам'яний храм Різдва Пресвятої Богородиці побажали самі кам'янці. Висота його - 18 метрів, якщо не враховувати висоту купола. Іконостас храму (післявоєнний) - класичний, чотириарусний. Царські врата різьблені. Ікони на іконостасі відокремлюють один від одного теж різьблені порожнисті балки [8].

Храм Різдва Пресвятої Богородиці має форму візантійсько-базилікального типу. Такий тип передбачає прямокутну у плані споруду, розділена усередині рядами колон або стовпів на 3-5 частин - середня нава, найвища, освітлюється через вікна над дахами бічних нав і зазвичай закінчується півкруглим виступом — апсидою. Перед входом до базиліки знаходиться поперечне в плані приміщення — нартекс (бабинець, притвор). Усі зовнішні стіни оброблені скульптурним декором і розписом.

Храм Різдва Пресвятої Богородиці 1910 року

Так на верхньому завершенні стіни розташовується мозаїчна композиція свята Різдва Богородиці. А по обидва боки від дверей поміщені фрески із зображенням апостолів Петра і Павла. Храмову будівлю завершує барабан з куполом. Барабан прикрашений вікнами.

У церковній огорожі реконструюються службові будівлі, розбиваються газони і квітники, починаючи з 2009 року і продовжуючи по 2012 рік. У жовтні

2012 року на центральний барабан храму був поставлений купол, який зроблений за фотографією 1910 року [7].

На території храму розташована дзвіниця. Раніше дзвіниця була частиною храмового будівлі. Сьогодні вона є окремою спорудою. Збоку біля церкви стоїть невеличка дерев'яна криниця. Зверху прикріплений зроблений з дерева хрест. На стінці криниці висить ікона. З обох сторін від криниці стоять дерев'яні лавочки на які можна сісти і відпочити. Загалом навколо церкви затишна атмосфера, дійсно сакральне місце.

Загалом екстер'єр храму повторює зовнішнє облаштування багатьох інших храмів та церков України. Увійшовши до храму Різдва Пресвятої Богородиці, в кожного неодмінно перехопить подих, бо головними святинями храму вважаються ковчег з мощами Оптинських старців, а також особливо шанована, «намоленная» ікона Божої Матері і кілька образів, що відносяться до часу закладення храму, включаючи ікону «Покров Божої матері» [7].

У найвищій точці храму знаходиться зображення Ісуса Христа – Вседержителя. Верхня точка розпису присвячені подіям Євангельської історії і апостолам. Нижня точка – старозавітні сюжети. Також у складі розпису включені образотворчі цикли з життя Богородиці. У схемі розписів знаходяться сюжети дванадесятих свят від Різдва Богородиці до Успіння.

Вівтар храму – особливе місце, він являє собою образ Раю, духовного світу, божественну сторону у Всесвіті, тут відбувається вінчання молодят, а середня частина храму - чуттєвий світ, де вільне місце для відвідувачів церкви.

У храмі привертає увагу старовинний різьблений іконостас, незвичайною роботи. Він складається з 5-ти рядів, весь позолочений. У нижньому ярусі п'ять місцевих ікон, перед якими піднятими позолочені лампади. Праворуч біля солен знаходиться раку з мощами Оптинський старців – прп. Мойсея, прп. Нектарія, прп. Анатолія, прп. Макарія, прп. Йосипа, прп. Ісаакія, прп. Льва, прп. Варсонофія, прп. Антонія, і прп. Амвросія. А на праву сторону рзташований образ Голгофи.

У центрі храму сяє металеве панікадило, що спускається з під купола. У західній частині храму у «другому» ярусі будівлі на «хорах» знаходиться клирос. Біля стін кліросу укріплені хоругви. Храм довго не мав коштів до виправлення пошкоджень, нанесених часом. Згодом прийшли в непридатність частина стін храму, які зсередини вражені грибокком [2].

Крім того при храмі облаштована трапезна, хрестинна, відремонтована просфорня. Придбано ікони та інше церковне начиння.

Внутрішнє облаштування храму більш різноманітне, ніж його екстер'єр. Тут є незвичайний іконостас з 5-ти рядів, на стінах зображено Євангельські та старозавітні сюжети та найголовніша святиня храму – ковчег з мощами Оптинських старців. Напевно, нікому не вдасться за один похід обійти храм.

Віряни та прихожани. Соціологічна служба Центру Разумкова здійснює моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства з 2000р. Останнє за часом загальнонаціональне дослідження проведене з 23 по 28 березня 2018 року за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Дослідження здійснювалося в усіх регіонах України. Опитано респондентів віком від повних 18 років.

За даними дослідження у Запорізькій області більш поширене православ'я, яке становить 51,1 % від загальної кількості релігійних організацій. Українська Православна Церква (УПЦ) і Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП) наблизилися до піку «насичення» області своїми релігійними організаціями. В області 421 православна організація, але священників вистачає тільки на 276. Тут відзначаються певні святині, що є найстарішими та найважливішими для вірян, серед них і Церква Різдва Пресвятої Богородиці [6].

Досліджуючи питання, ми зустрічалися із земляками віруючими і невіруючими, розпитували їх, що вони знають про храми, як називалася та чи інша церква, де вона стояла й що з нею трапилось. І ще нам важливо було знати, як ставляться до храмів та віри наші земляки. Відповіді були, неточні, невтішними: більшість із них мало що знали про храми свого міста, а тим паче про перший храм Пресвятої Богородиці. Десь обірвалася ота нитка пам'яті, яка єднає минуле із сучасним. У спогадах залишилися довоєнні роки, руйнування церков, знищення духовних пам'яток. Тобто населення міста не зацікавлене у духовній історії міста, де проживають, в неохоче спілкувались на тему церкви.

До храму Різдва може прийти кожен – помолитися Богу, а заодно і помилуватися красою, створеною нашими предками. І ходять, і милуються. Приїжджають сюди з близько розташованих сіл та міст.

За інформацією отця Олега більшість населення в Кам'янці – це прихожани, а також збільшується кількість атеїстів. Громадяни все рідше відвідують церкву, особливо молодь. А є така молодь, яка до всіх релігійних справ відноситься скептично і недостатньо ознайоmlена з релігією.

Храм Різдва Пресвятої Богородиці в Кам'янці-Дніпровській діяв завжди. Тільки під час війни втратив купола і дзвіниці. На даний момент є настоятелем храму Різдва Богородиці і благочинним Кам'яно-Дніпровського церковного округу є отець Олег. Нам вдалося з ним особисто поспілкуватись і взяти інтерв'ю стосовно історії будівництва та діяльності церкви [8].

Священик Олег Чіквашвілі народився 04 лютого 1976 року в місті Оріхів, Запорізької області, в сім'ї робітників. У 1998 році був хіротесірований Архієпископом Запорізьким і Мелітопольським Васи́лем в сан диякона і священника. У цьому ж році вступив на заочний сектор Київської Духовної семінарії, яку закінчив у 2002 році. Служив на різних парафіях Запорізької і Мелітопольської єпархії [7].

Як дістатися до храму Різдва в Кам'янці-Дніпровській? Від залізничної станції Запоріжжя до Кам'янки-Дніпровської можна проїхати трасою М18 і р37. До храму можна доїхати громадським транспортом або власним автомобілем. Відстань від Запоріжжя до міста становить майже 130 км.

Сьогодні храм діючий, в ньому проводяться всі богослужіння, а паралельно ведуться реставраційні роботи. Давно відбудована і дзвіниця, її зовнішній вигляд змінився і трохи не відповідає оригіналу, але в цілому храм прийняв свій первинний вигляд [7].

Дійсно, на плечах отця Олега, працівників храму та звичайних прихожан лежала велика відповідальність за відновлення краси та функціональності церкви Різдва Пресвятої Богородиці.

Висновки. Отже, Кам'янсько-Дніпровський район має давню історію. На його території знаходиться велика кількість об'єктів, гідних уваги не тільки мешканців району, але й туристів з усієї України чи, навіть, світу. На думку мешканців одним із значущими з них є Храм Різдва Пресвятої Богородиці.

Досліджуючи питання щодо церкви Різдва Пресвятої Богородиці у Кам'янці-Дніпровській ми досягли мету та виконали завдання, а саме: дослідили джерела про історію заснування церкви на основі архівних джерел; проаналізувати архітектурний стиль у якому побудовано храм, внутрішнє та зовнішнє облаштування; опрацювали інтерв'ю настоятеля про діяльність храму та опрацювали показники соціологічного опитування; окреслили діяльності церкви і духовного життя для населення рідного краю.

Працюючи над дослідженням, використали виключно місцевий краєзнавчий матеріал, звернулися до спогадів жителів села та взяли інтерв'ю у настоятеля храму, що зробило дослідження цікавішим, достовірнішим.

Від повного зруйнування храму в Кам'янці-Дніпровській вберегли кмітливість та повага до народної спадщини його жителів. Завдяки згуртуванню односельчан, їх активній громадянській позиції було зроблено велику справу – відбудовано духовну та архітектурну пам'ятку церкву Різдва. Визначну та спрямовуючу роль в цьому процесі відіграли священнослужителі, а в сучасний час – отець Олег – людина надзвичайної духовності, релігійності та безкорисливості.

Як бачимо саме людський чинник відіграв вирішальну роль у збереженні та відновленні духовного центру в Кам'янці-Дніпровській, бо українці розуміють про важливість духовного надбання народу.

У наш час відбувається поживлення духовного життя, збільшується роль релігії в житті людини. Кам'янсько-Дніпровського району має населення віруюче і тих, хто іноді приходять до церкви, і таких більше. Можливо, це пов'язано із темпом розвитку інформаційних технологій в світі або із популярністю народних вірувань.

Громадянське суспільство передбачає активну участь кожного свідомого громадянина в житті своєї громади, в житті держави. Його становлення відбувається тривалий час і впливає на всі сфери життя.

Особливо важливим на шляху до становлення європейської нації із розвиненою культурою – є збереження храмів як духовної першооснови українського суспільства, а дослідження таких пам'яток історичного та

Центр храму з автором

культурного минулого сприяє подальшому зростанню духовності та національної свідомості українців.

Список використаних джерел

1. *Власть Императора* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ранобэ.рф/vlast-imperatora/glava-562-bog-monarkh-nebesnoy-lazuri/>
2. *Історія міст і сел. Української РСР* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrskr.com.ua/zapor/kamdniproviskiy/kam-yanka-dniproviska-kam-yansko-dniproviskiy-rayon-zaporizka-oblast>
3. *Історія міст і сіл Української РСР: Запорізька область* / *Ред. кол.: Петрикін В.І. Зінович І.Є., Киценко М. П. (Клюненко А. С., Кривчик П. Т., Крупіна Л. Ф., Моциць Т. Ф., Нечаєнко Л. Ю. АН УРСР. Інститут історії.* – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – с. 133-134.
4. *Кам'янка-Дніпровська* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кам%27янка-Дніпровська>
5. *Мороко В. А. Історія міст і сіл Запорізької області буде!* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <Http://www.surta-ua.info/?p=6230>
6. *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр.* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uuc.adventist.ua/wp-content/uploads/2018/05/ArticleFiles_70946_2018_Religiya.pdf
7. *Украинская Православная церков. Камянко-Днепровское Блгочинне* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kamenka-hram.church.ua>
8. *Храм Рождества, Каменка-Днепровская* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ru/roi_object/76601_hram-rozhdestva-kamenka-dneprovskaya.htm
9. *Храм Різдва, Кам'янка-Дніпровська* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://itinery.com.ua/object/view/hram-rozhdestva-kamenka-dneprovskaya>
10. *Храм Рождества Пресвятой Богородицы г. Каменка-Днепровская* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kamenka-hram.church.ua/2014/07/15/hram-rozhdestva-presvyatoj-bogoroditci-g-kamenka-dneprovskaya/>

ВКЛАД І. КОРНІСА, Д. РЕЙМЕРА У РОЗВИТОК ТА РОЗБУДОВУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ДИКОГО ПОЛЯ

*Автор: Покамєстов Богдан,
учень Промінівської ЗШ І-ІІ ст.,
вихованець гуртка «Географічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Покамєстова К.С.,
вчитель Промінівської ЗШ І-ІІ ст.,
керівник гуртка «Географічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Метою нашого одноденного маршруту до с. Лагідне (минула назва с. Кірове) Токмацького району стала історія виникнення, розвитку та розбудови даної території у XVIII ст.

На власні очі ми побачили архітектурні спорудження тих часів і ознайомились з архівними даними та поспілкувавшись з місцевими жителями, «реконструювали» важливі для нашої історії події минулих століть. Цим самим зацікавлюючи вихованців дослідницько-пошуковими методами роботи та розвиваючи в них інтерес, любов та патріотизм до рідного краю.

Одже розпочнемо висвітлення подій на основі нашого дослідницько-пошукового бачення.

Наш край у свій час був диким полем. Потім, в першій половині XVIII ст. Царський уряд почав його заселяти вихідцями з центральних губерній Росії та України. Залучали сюди заможних іноземних поселенців, головним чином німців з Вюртенберга, Нассау, Данціга та Прирейнської Баварії.

Будинок Д. Реймера

Німці, приваблені пільговими умовами, заселяли кращі землі в Бердянському та Мелітопольському повітах, де їм були виділені 214 тисяч десятин землі з розрахунку 65 десятин на кожен двір. Також їм була надана вічна свобода від військової повинності, 30-літня пільга від усяких податків, за рахунок держави виділені будівельні матеріали для будівництва житла, сільськогосподарський інвентар, тощо. З 1804 по 1809 р. переселенці з Німеччини утворили 23 колонії на правому й лівому берегах р. Молочної, а пізніше – на берегах річок Курошанки та Юшанли. Тут також виникали поселення німців-менонітів. Так по берегах р. Юшанли були засновані колонії Клеєфельд, Олександрокрон, Ліхтфельд, Прангенау, Нейкирх, Фріденстроу, Штейнфельд та ін. Зараз це села Грушівка, Ударник та ін.

Окремо від німецьких поселень (колоній) всередині течії р. Юшанли заснував економію німець Йоганн Корніс, який одержав від царського уряду в оренду 500 десятин землі. Народився Й.Й. Корніс у 1789 р., помер у 1848 р. в с. Орлово, під Молочанськом. Землевласник менонітський державний і громадський діяч. Батько Й. Корніса селянин і лікар; мати – Марія. В 1806 році сім'я Корнісів поселилась в с. Орлове Молочанського менонітського округу. До свого визнання Йоганн йшов 40 років. Спочатку 17-річний юнак став працювати по найму у млині. Потім купляє воза і займається перевезенням сільгосппродукції до Криму в портові міста. Після цього зайнявся вівчарством, яке принесло йому хороший прибуток. Придбавши на Дону племінних жеребців у 1816 р. заснував кінний завод на р. Юшанли в колонії Клеєфельд. Тут же побудував і черепичний завод.

Використовуючи європейських породистих бугаїв для запліднення місцевих степових корів, він отримав витривалу й продуктивну породу ВРХ. Корову такої породи називали «фрісляндською», а ще «красною німкою». Найвірогідніше, що це нині поширена на півдні червона степова порода з покращеними і удосконаленими якостями.

В 1817 р. Корніса обирають головою «Товариства сприяння лісонасадженням, садівництву, шовковій промисловості, виноградарству» Відтак в колонії Молочній було насаджено багато лісів та лісонасаджень,

тутовників, виноградників. Він також започаткував створення «Бердянського лісництва». Згодом, коли менонітські колонії утворили «Сільськогосподарське товариство», довічним його головою було обрано Йоганна Корніса. Він ставив вимоги до підняття культури городництва (особливо картоплярства), загальної культури і санітарії сіл і колоній.

Завдяки товариству з 1835 року в колонії вводиться чотиріпільна система землеробства з обов'язковим використанням пару, будувались дамби на річках для зрошення. З 1843 року товариство отримує юрисдикцію над школами і початкова освіта стає обов'язковою. Задля поліпшення якості освіти Й. Корніс підготував для вчителів видання «Про загальні напрямки роботи з школярами».

Орендована ним велика ділянка державної землі стала прикладом експериментального господарства. 1843 року на власні кошти розпочав будівництво Нейгальбштадту – промислового передмістя сучасного Молочанська. Господарство Й. Корніса двічі (1818 і 1825 рр.) відвідав російський імператор Олександр I, а цар Микола I подарував зразковому господарю 500 десятин землі у довічне користування.

За сприяння міжнародного менонітського комітету на кошти нащадків німців-колоністів було виготовлено і встановлено пам'ятник першозасновнику нинішнього села Лагідне Йоганну Корнісу, якого за життя селяни називали просто Іваном. Церемонія відкриття пам'ятника відбулася восени 2004 року. Цю подію громадкість відзначила багатолюдним мітингом. Урочистості проходили в рамках заходів до 200-річчя заселення краю вихідцями з Німеччини та Голландії. Готуючись до ювілейної дати, сесія сільської ради ухвалила рішення щодо перейменування вулиці Мостової на ім'я Івана Корніса. Це було зроблено на прохання канадського гостя з міста Торонто Харві Діка. Тоді ж Харві отримав згоду районної та сільської властей на встановлення пам'ятника видатному меноніту в с. Лагідному. На урочистій церемонії відкриття з промовою «Й. Корніс – носій європейських релігій і культурних традицій» до учасників мітинга звернувся посол Німеччини в Україні Дітріх Штюдeman. Про життя і спадщину видатного меноніта говорив професор історії університету зі штату Нью-Йорк у Фредонії Джон Стейплз.

Після смерті Й. Корніса в березні 1848 р. економія переходить у спадок сину Йогону, брату Давиду та зятю Пилипу Вібе, який у 1850 році на території маєтку відкрив аграрну школу. В 1879 р. маєток змінив власників і став належати сім'ї колоніста Глеклера, а з 1907 р. – сім'ї поміщика Давида Реймера.

Давид зразу ж став по-

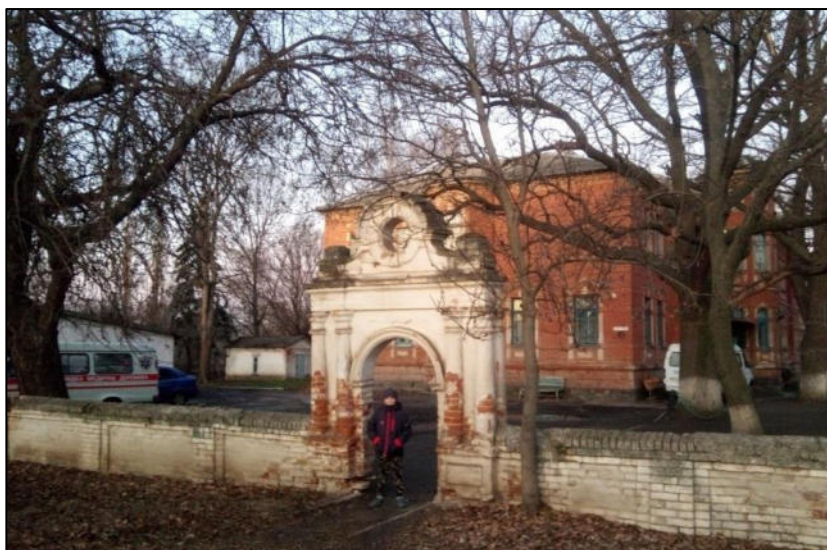
Будинок колоніста Глеклера

своєму облаштувати свою садибу – буде двоповерховий будинок та засаджує дуби навколо маєтку (зараз їм перевалило вже за сотню років, товщиною вони в три обхвати), ліс, сад. Біля маєтку було вирито ставок, упорядкована іригаційна система, продовжується розбудова складських приміщень, тваринницьких сараїв, силосних башень, водокачок, конюшень, каретних, цегельні, церкви, підсобних приміщень. Майже на всіх приміщеннях збереглися дати їх побудови – це 1900-1912 рр. Частина з них була збудована, видно, попередником Реймера. Продовжували будувати і маєток, але в 1908 р. стався інцидент, який призвів до смерті Д. Реймера. Як згадувала покоївка Реймерів К. Ляхно у Давида стався серцевий напад.

Після смерті Давида будівництвом маєтку керує його дружина Онися (двоюрідна сестра Давида) і поселяється в ньому в 1912 році. Маєток будувався з забезпеченням фортифікаційних вимог – ажурні балкони у вигляді бійниць, з яких проглядалися всі стіни і підходи до них. З цього будинку був зроблений підземний перехід до іншого будинку Глеклера (зараз поштове відділення). Підвальне приміщення добре зацементоване. Вода із даху по водостічних трубах стікала в підземні водоводи, зроблені з цегли, а по них – у цементовані басейни, яких було декілька навколо будинку, один з них існує до цього часу. Запас води, мабуть, теж мав певне призначення. Сама садиба огорожена цегляним забором, а ближче до стін – ажурним металевим (в стилі Петербурзьких металевих огорож). Рівень води в обвідних каналах (іригаційні канали для поливу саду тощо) не давав їй підніматися вище рівня підвалу, тому в ньому було завжди сухо. З північного боку будинку другого поверху не було. Зверху першого поверху був створений майданчик (мансарда) з грибками для тіні, з пристосуваннями для розваг і відпочинку. Звідси відкривався чудовий краєвид на ставок, річку, луки і поля. Стіни маєтку клали з червоної цегли, яку виробляли, вірогідно, на своїй цегельні. Перемаззю служило вапно, яке перед використанням довго гасилося, і при висиханні цеглу тримало так міцно, що швидше руйнувалася цегла, ніж вапно. Щоб волога від фундаменту не потрапляла в стіни, між ними для ізоляції прокладали шар скла. Інтер'єр був обставлений меблями, завезеними з Німеччини. В коридорах та вестибюлях підлога викладена різнокольоровими кахлями з візерунками, що складають враження мозаїки.

Опалення – каміни, плити, груби. Освітлення – гасові лампи, свічки. Всю хатню і надвірну роботу виконували покоївки, наймити та наймички.

В 1917 році відбулася революція, і сім'я Реймерів емігрує за кордон. В маєтку Реймерів розмістилися адміністративні заклади: контора

Амбулаторія с. Лагідне

політвідділ,гуртожиток. В підвальному приміщенні будинку було відкрито сироварню (виготовляли голландський сир).

Могила Давида Реймера була на кладовищі, яке знаходилося в лісі на захід від маєтку. Але пізніше місцеві вандали, що вважали Реймера класовим ворогом, склеп розорили, гробницю викинули, надгробний обеліск розбили. Пам'ятником Д. Реймеру залишився добротний будинок його маєтку, який приніс велику користь у розвитку села Кірового і його господарства.

В роки війни тут розміщувалася окупаційна німецька адміністрація. В 1943 році, коли фашисти відступали, будинок було спалено. Потім, в роки відбудови, в підвалі містилася пекарня, буфет, клуб, в якому демонструвалися кінофільми переїзного кіно. В кутковій кімнаті на першому поверсі зберігалися добрива, які намокали під дощем (не було ж ні даху, ні стелі) і дещо попусували стіни. У 50-х роках племрадгосп почав реставрацію будинку. А в 1957 році тут стала до ладу Кіровська СШ, яка знаходилася в цьому приміщенні до 1978 року. Через 4-5 років, після переселення школи в інше місце, господарство провело нову реконструкцію будинку і відкрило Кіровську сільську дільничну лікарню. В наш час лікарню закрили, залишилася амбулаторія, «Швидка допомога» і аптека.

Висновки та рекомендації. Одноденний похід до села Лагідне останнім днем осені видався дуже пізнавальним та цікавим. Ми дізналися та висвітлили вище події переказані нам місцевими жителями, один з яких старожил села, а саме: хто заселяв нашу територію у 18-19 ст., який розвиток дали менонітські «керівники» тих часів і у сільському господарстві, і у будівництві, і у культурі. Ми і зараз можемо побачити будинки з цікавою архітектурою, нажалі після воєнних дій 1943 року зруйнованих. Вразили розповіді про підземні переходи, які збереглися до наших часів та при першому нещасному випадку в них їх засипала місцева влада. Про великі досягнення у розвитку господарства, лісонасадження, виноградарства, картоплярства, яке впроваджував переселенець-меноніт Й. Корніс можна тільки й пишати. Також вражає цінування німців своїх предків, які не забувають їх вшанувати разом з нами на нашій землі встановленням пам'ятників та проведенням мітингів. Саме так й треба цінувати, згадувати з повагою та гордістю, передавати ось такими розповідями, які почули ми і наступним нашим юним поколінням.

Список використаних джерел

1. Інтерв'ю з жителем с. Лагідне, старожилом Безручко Миколою Михайловичем, 27.08.1934 р.н.
2. Інтерв'ю з жителем с. Лагідне Бондарем Юрієм Анатолійовичем, вчитель, депутат Запорізької обласної ради
3. Інтерв'ю з вихідцем с. Кірове, Останнім Андрієм Григоровичем 08.08.1975 р.н.
4. Газета «Кіровець» минулих років
5. Газета «Таврія» за 24 листопада 2011 року
6. Просветительская и экологическая деятельность И. Корниса и Ф. Вибе на юге Украины // Вісник Чернігівського педагогічного університету. – 2008. – № 5. – С. 41-45.
7. https://zp.2ua.org/uk/kirove_tokmatskyi/mapa/

З М І С Т

ВСУПНЄ СЛОВО

3

«Пам'ятки археології»

- Солом'яний Ілля, КУРГАН ШУЛЬГІВКА – АРХЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА ПОХОВАННЯ СКИФСЬКОЇ ЗНАТІ IV СТОЛІТТЯ ДО НАШОЇ ЕРИ* 4
- Поспєєв Владіслав та Перцов Дмитро, СТЕРНІШАНС БІЛЯ ПЕРЕПРАВИ ОВЕЧІЙ БРОД (Р. МОЛОЧНА)* 9
- Шаповал Андрій, Осипюк Вікторія, Чернишенко Олександр, ІСТОРИЧНА ПЕРЛИНА ВЕЛИКОБІЛОЗЕРСЬКОГО КРАЮ – ЧМИРЕВА МОГИЛА* 12
- Лагода Дмитро, Онофрійчук Олександр, Положняк Данило, ВЕЛИКА ЦИМБАЛКА – ВЕЛИКА ІСТОРІЯ КРАЮ* 16
- Пошукова група туристсько-краєзнавчого гуртка «35-й меридіан», КУРГАНИ БІЛЯ НАШОГО СЕЛА – ВІДЛУННЯ СИВОЇ ДАВНИНИ* 20
- Федорченко Віталій, Коваленко Іван, Максимчук Тимур, КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК НІМЕЦЬКА МОГИЛА* 24
- Белявцева Діана, ОЛЕКСІЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ* 27
- Антоненко Роман, ПОСЕЛЕННЯ ПОБЛИЗУ С. АЗОВ* 32
- Арєхов Владислав, Максименко Олексій, МАМАЙ-ГОРА – ПАМ'ЯТКА АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ* 36

«Пам'ятки історії»

- Белявцева Діана, ДЗВОНИ ПАМ'ЯТІ НАД КУРГАНОМ* 40
- Земскова Дар'я, Земсков Артем, І СЛАВИМО ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ ВІЧНО...* 45
- Пошукова група гуртак «Inquisitores» КЗ «Центр туризму» ЗОР, МІСЦЯ ПОХОВАННЯ ВОЇНІВ-ВИЗВОЛИТЕЛІВ СМТ БІЛЬМАК ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ* 48
- Мірчева Карина, НІХТО НЕ ЗАБУТИЙ, НІЩО НЕ ЗАБУТО!* 50
- Сук Марія, ПОХІД ВИХІДНОГО ДНЯ, ПОВ'ЯЗАНИЙ З МЕМОРІАЛЬНИМ КОМПЛЕКСОМ «ЖИВИ-ПАМ'ЯТАЙТЕ* 53
- Нікітенко Ксенія, Носаль Дар'я, Патлаха Вікторія, НЕТЛІННА ПАМ'ЯТЬ* 57
- Смірнова Аліна, ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ: МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС СЕЛА БЛАГОДАТНЕ (ЧАПАЇВКА) ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ – МІСЦЕ МАСОВОГО ПОХОВАННЯ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ* 61

«Пам'ятки архітектури та містобудування»

- Бурдін Олег, Захаров Руслан, Левак Олександр, Масенцова Яна, «КАРПУШИН БУДИНОК» – АРХІТЕКТУРНА ОКРАСА СЕЛА ТЕРПІННЯ* 65
- Пошукова група Токмацького відділу КЗ «Центр туризму» ЗОР, ВІДРОДЖЕННЯ НАРОДНОЇ ДУШІ* 69
- Грязнова Діана, Волошко Дмитро, БУДИНОК ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ М. БЕРДЯНСЬК* 72
- Ляшко Максим, Горпинченко Дмитро, МЛИН Г. НІБУРА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ* 75
- Пальчинський Кирило, Савченко Олександр, САДИБНИЙ КОМПЛЕКС ПОМІЩИКА КАЛІНІНА* 79
- Коновалова Єва, Легейда Олександр, ІСТОРІЯ СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО ХРАМУ С. КІНСЬКІ РОЗДОРІ* 83
- Белоусов Руслан, ХРАМ РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ – ПРАВОСЛАВНА СВЯТИНЯ КАМ'ЯНСЬКО-ДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ* 87
- Покаєстєв Богдан, ВКЛАД І. КОРНІСА, Д. РЕЙМЕРА У РОЗВИТОК ТА РОЗБУДОВУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ДИКОГО ПОЛЯ* 94

Навчальне видання
Збірка матеріалів
Обласного конкурсу пошукових робіт учнівської молоді
«Пам'ятки Запорізького краю» 2018 – 2019 рр.
Частина 1.
«Пам'ятки археології», «Пам'ятки історії» та
«Пам'ятки архітектури та містобудування».

Редактор: Янущенко Дмитро Вікторович

Папір офсетний. Друк струменевий.
Тираж 100
Видання підготовлене до друку і віддруковане у
КЗ «Центр туризму» ЗОР
69091, м. Запоріжжя, вул. Немировича-Данченка, 46-а
Тел.: (061) 224-02-71. Тел.: 224-24-71
E-mail: info_turcenter@ukr.net
Сайт: www.zoctrkum.ucoz.ua